
КНИГА ЗА УЧИТЕЛ

Отделните части на ръководството са разработени както следва:

Деян Колев - глава I, II, III, IV, V, VI, VII, XIII, XIV;

Теодора Крумова - глава X, XI, XV;

Антония Кръстева - глава IX;

Неделчо Неделчев - глава VIII;

Дияна Димитрова - глава XII.

© Деян Димитров Колев - автор, 2004

© Теодора Сивкова Крумова - автор, 2004

© Антония Тонева Кръстева - автор, 2004

© Неделчо Иванов Неделчев - автор, 2004

© Дияна Иванова Димитрова - автор, 2004

© Издателство АСТАРТА - графично оформление, 2004

тел. 062/ 62 35 90; e-mail: astarta_publ@mail.bg

ISBN 954-8324-45-8

ДЕЯН КОЛЕВ ТЕОДОРА КРУМОВА
АНТОНИ КРЪСТЕВА НЕДЕЛЧО НЕДЕЛЧЕВ
ДИНА ДИМИТРОВА

КНИГА ЗА УЧИТЕЛ

Методическо ръководство за учители,
преподаващи СИП “Фолклор на етносите в България -
Ромски фолклор”

А С Т А Р Т А
Велико Търново
2004

Издава се със съдействието на

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

и

**Център за междуетнически диалог и толерантност “АМАЛИПЕ”,
Велико Търново.**

*Програмата “Ромският фолклор в българското училище”
не би могла да се случи без безрезервната подкрепа на
г-н Юлиан Наков, г-н Йосиф Нунев и г-жа Офелия Крумова.*

НА ТЪХ НИЕ ДЪЛЖИМ СВОЦТА ГОЛЦМА БЛАГОДАРНОСТ!

СЪДЪРЖАНИЕ

I.	<i>Вместо увод. Какво е и какво не е “Фолклор на етносите в България - ромски фолклор”</i>	7
II.	Ромите в България	15
III.	Ромските приказки, предания и легенди	24
IV.	Календарни и семейни празници на ромите в България	31
V.	Програмата “Ромският фолклор в българското училище”	50
VI.	Практически указания за организирането и провеждането на учебния процес	64
VII.	Добрите примери	70
VIII.	Методически насоки при формиране на групи по ромски фолклор	80
IX.	Философия на авторската концепция	101
X.	Методически насоки при работа с учебното помагало и учебната тетрадка за II - IV клас	112
XI.	Методически насоки при работа с учебното помагало и учебната тетрадка за V - VIII клас	124
XII.	Примерен урок по ромска музика в началното училище	134
XIII.	Примерна учебна програма по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” за втори - четвърти клас ..	147
XIV.	Примерна учебна програма по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” за пети - осми клас	158
XV.	Интервю за събиране на теренен материал	170

I. *Вместо увод*

КАКВО Е И КАКВО НЕ Е „ФОЛКЛОР НА ЕТНОСИТЕ В БЪЛГАРИЯ - РОМСКИ ФОЛКЛОР“

Настоящата книга за учителя има свой конкретен адресат - тези колеги, които са приели предизвикателството да преподават СИП „Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор“. Книгата представлява логически завършек на цял комплект от учебни материали по този СИП: двете учебни помагала „Истории край огнището“ и „Разказани пътища“, предназначени съответно за ученици от 2-4 и 5-8 клас, учебните тетрадки към тези помагала, учебните аудиокасети „Бахтале Роменса“ и „Е давуля е зурле башален“. Учебният пакет не би бил пълен без книга за учителя по две причини. Първо, защото по дефиниция учебният про-

цес по всеки предмет е съвместна дейност - на учители и ученици. Ако учебните помагала и тетрадките са ориентирани към учениците, то книгата за учителя е нужната помощ за този, който при всички положения е централният организатор на часовете - учителят. Второ, нито един български университет в момента не подготвя учители, които да преподават знания, свързани с традициите и културата на малцинства. Още по-малко - учители, които да могат да преподават специален предмет или СИП „Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор“. Затова всеки учител, приел да преподава този СИП и желаещ да постигне истински успех, има нужда от методическа, фактологическа и организационна помощ. Книгата за учителя по ромски фолклор е резултат от стремежа да се отговори на тези две необходимости.

„Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор“ е нов предмет - преподава се от пролетта на 2002 г. Създаването и въвеждането му бе инициатива на Център за междуетнически диалог и

толерантност “Амалипе”, подкрепена от Министерство на образованието и науката и Фондация “Отворено общество” - София. Не е без значение фактът, че авторите на тази идея, както и всички, които я прилагат, са учители. Над 60 преподаватели от 34 начални и основни училища преподаваха и преподават СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” вече втора учебна година. Имената на някои от тях виждате изписани на корицата на настоящата Книга за учителя - като автори. Останалите също са нейни съавтори, макар и в един по-широк смисъл на думата. Защото техните усилия, успехи и неуспехи в учебния процес по този нов предмет подсигуриха досегашния му безспорен успех и оформиха визията за него - визия, която провокира настоящата книга.

Първият въпрос, на който настоящата книга се стреми да отговори, е “Какво представлява СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”?” Понякога от чисто педагогическа гледна точка е по-добре да се започне с апофатика, т.е. с обяснение какво не е.

СИП “Фолклор на етносите в България – Ромски фолклор”

• **Не е СИП, ориентиран само към ромските деца:** Една от основните цели от въвеждането му е той да помогне на българските и турските деца да преодолеят предразсъдъците си спрямо ромските си съученици или да ги предпазят от такива предразсъдъци. Тази цел може да бъде постигната, единствено ако в групите ученици, изучаващи “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, се включат и неромски ученици. Принципът “Циганският фолклор да се изучава от циганите” ни се струва безсмислен, сегрегационен и дори опасен. При всички положения той не води до толерантност и взаимно опознаване на децата.

• **Не е СИП, представящ единствено фолклора на ромите:** Фолклорът на ромите (в по-широк смисъл: фолклорът на всички цигански общности в България) е в центъра на учебното съдържание. Но той е представен във връзките му с фолклора на другите етноси, живеещи в България (най-вече във връзките му с българския и турския фолклор) в контекста на общонационалната българска култура. Затова в учебните помагала и тетрадките ще видите множество български, турски и други приказки, предания и легенди, както и авторски такива - от Ангел Каралийчев, Елин Пелин, Братя Грим, Лафонтен и т. н.

• **Не е СИП “Майчин ромски език”:** Една от често допусканите грешки е да се смесват двата СИП-а - ромският фолклор и ромският език. В огромната си част учебното съдържание на “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” е на български език. Това отговаря на идеята СИП-ът да се преподава пред ученици от различен етнически произход, както и в него да бъдат обхванати деца от всички цигански групи в България (за много от тях ромският език не е майчин и те не го владеят). Съответства и на идеята СИП-ът да може да бъде преподаван от учители с всякакъв етнически произход.

“Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” може да бъде разглеждан като част от културно-образователната област “Майчин език” само с уточнението, че е напълно самостоятелен модул.

• **Не е СИП, който може да бъде преподаван единствено от учители-роми:** Тъй като учебният процес е на български език, СИП-ът може да бъде преподаван от учители, имащи най-различен етнически произход. В досегашната дейност по въвеждането му в училищата голямата част от учителите бяха етнически българи. Това не се оказва пречка за успешното провеждане на часовете. Разбира се, там където има учители-роми е добре при проявено от тях желание те да преподават “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, но без произходът да е задължително условие. Преподавателите по този нов предмет могат да бъдат местните начални учители, учителите по музика, история, литература и изобразително изкуство. По-важно от произхода при ангажирането на учители с преподаването на “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” е тяхното желание за работа и усет към прилагане на нетрадиционни подходи в обучението.

Също така е важно те да са учители от съответното училище. Първо, защото часовете по предмета са твърде малко - два часа седмично, за да формират норматив и това да позволи въвеждането на нови учители, ангажирани само с този СИП. Второ, защото от особена важност е учителят вече да има изграден авторитет сред децата и да ги познава. Това може да стане, ако той е “местен”.

След тези апофатически уточнения можем да изложим накратко какво представлява СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”.

Появата на този СИП бе обусловена от четири причини. Първо, тревожен факт през последните няколко години е **големият процент непривлечени или отпаднали от училищната система ромски деца**. Това води до много по-високо ниво на неграмотност сред ромите в сравнение с неграмотността сред представителите на останалите етноси. Така например, изследване на проф. Илона Томова от 1994 г. сочи, че неграмотността сред ромите е четири пъти по-висока, отколкото сред турците и четиридесет пъти по-висока, отколкото сред българите.¹

Непривличането и ранното отпадане на ромските деца от училище е проблем не само за самата ромска общност, но и за българското общество като цяло. Ако тези процеси не бъдат овладяни (стъпки за това се правят през последните 2 години), България ще е една от страните с най-висок процент на неграмотни граждани в целия Европейски съюз.

Второ, един от тревожните факти, свързан с ромите в България е, че **повече от половината от тях декларират не-ромско самосъзнание**. При преброяването на населението от 2001 г. като роми са се декларирали 370 000 д. В същото време авторитетни международни и български изследователи определят числото на циганите в България на не по-малко от 800 000 д. “Липсващите” поне 430 000 д. предпочитат да се декларират като турци (ок. 250-300 000 д.), като власи (70-100 000 д.) или като българи. Това не е страничен проблем, който засяга единствено ромите. Фактът, че повече от половината представители на едно малцинство прикриват произхода си, свидетелства за наличието на дискриминация и в никакъв случай не е в съзвучие с европейските стандарти.

Трето, под влияние на околните (родители, близки, съседи или просто случайни хора) **у децата от неромски произход често се формират дълбоки предразсъдъци спрямо ромите - предразсъдъци, които са основани на тяхното непознаване**. Често тези предразсъдъци не се формират чрез съзнателно въздействие върху децата, а като резултат от битувашите в цялото българско общество (включително в медиите) негативно-презрителни представи за “циганиците”, асоцииращи последните с безкултурна и неграмотна маса от просъци, джебчии и престъпници. Веднъж формирани у децата, тези

¹ Илона Томова, *Циганите в преходния период*, (София: МЦПМКВ, 1994)

предразсъдъци пречат на нормалното им общуване с “мургавите” съученици, а това допълнително затвърждава стереотипите.

Четвърто, един от основните проблеми пред българската образователна система и по-конкретно пред учебното съдържание е **слабото застъпване на мултикултурни и интеркултурни елементи**. С изключение на въвеждащите се от 2003/2004 г. учебници и пособия за втори клас, почти никъде не са представени историята, традициите и културата на малцинствените общности в България. Разбира се, опити - в голяма степен неуспешни - да се запълни тази празнина са правени през различните години. Така например през 1999 г. фондация Междуетническа инициатива за човешки права издаде притурки към учебниците по музика, които представяха отделни елементи от фолклора на ромите. Тези притурки не можаха да запълнят съществуващата празнина не само защото на много места не влязоха в употреба (и до днес десетки бройки от тях залежават по шкафове в училища и инспекторати), но също така защото изучаването на две ромски приказки и две песни за една учебна година в никакъв случай не може да помогне на учениците дори да се докоснат до фолклорния свят на ромите. Това не е реално въвеждане на мултикултурни елементи в обучението.

Целта на въвеждането на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” може да бъде дефинирана като: **създаване на ефикасен модел за възпитаване на етническа толерантност, гордост и приятелство, както и за привличане и задържане на децата в училище чрез изучаването на ромски фолклор**.

В съответствие с посочените проблеми конкретните цели на дейността по въвеждането на “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” са също четири:

Първо, **привличане и задържане на ромските деца в училище**. Една от причините за високия процент на непривлечените и отпадналите от училищната система сред ромските деца е фактът, че училището все още остава официална и чужда институция в очите на ромите. Те не могат да видят в него нищо свое. Въвеждането на ромски фолклор в учебната програма има шанса да промени това, като покаже на ромите (на децата, но също и на техните родители), че училището е наистина място за всички. Виждайки част от своите традиции в класната стая и в учебниците, ромското дете ще започне

да чувства училището като по-малко “чуждо”. Повтарян от почти всички социолози е фактът, че в ценностната система на ромите семейството заема най-важна роля, докато училището е далеч назад. Въвеждането на “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” ще даде шанс на ромското дете да почувства образованието в училище като продължение на възпитанието вкъщи: чрез ромските приказки, предания, обичаи и песни. Това ще приближи училището до семейството и в ценностната система на ромите, което ще се отрази върху броя на привлечените в училище ромски деца.

Второ, **заздравяване на ромската културна и етническа идентичност сред младите роми**. Изучаването на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” ще даде шанс на ромските деца да почувстват гордост от традициите и културата на предците си. Това ще им помогне да се осъзнаят като достойни граждани на България и ще спре процесите на асимилация и акултурация сред тях.

Трето, **формиране на етническа толерантност, търпимост и солидарност у всички деца**. Изучаването на “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” ще даде възможност на българските и турските деца да опознаят богатия фолклорен свят на ромите, да видят сходствата между ромския фолклор и фолклора на другите етноси, да се убедят, че в приказките, преданията и песните на ромите се говори за същите неща - правда, любов и щастие. Така те ще могат в тази ранна възраст да преодолеят своите предразсъдъци. Изучаването на ромски фолклор ще помогне на всички деца да осъзнаят значимостта на общите елементи в традициите и културата на различните етноси в България и ще укрепи у тях чувството за принадлежност към българската нация.

Четвърто, **реално въвеждане на мултикултурни елементи в учебната програма на основните училища в България**. СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” има претенцията да запълни съществуващата празнина от информация за малцинствата - поне по отношение на ромите. Тук възможните варианти са три. Единият е чрез включване на знания за малцинствата в учебното съдържание на основните предмети - литература, история, музика и др. По наше мнение това трябва да се случи и ще е знак за истинското отваряне на българската образователна система към мултикултурната проблематика. Но както посочихме по-горе, изучава-

нето на две-три ромски и турски приказки и песни годишно едва ли ще успее да легитимира присъствието на малцинствената проблематика в учебното съдържание, както и да възпита толерантност и търпимост. По наше мнение за това е необходимо и изучаването на предмет (предмети) - независимо дали под формата на СИП или ЗИП, които поставят в центъра си фолклора, историята и културата на всички малцинства. Вторият вариант е въвеждането на предмет "Фолклор на етносите", който да представя фолклора на всички малцинства в България. Това звучи логично и резонно - от гледна точка на факта, че малцинствата не се свеждат само до ромите. Но един такъв предмет неминуемо би страдал от еклектизъм - би представлявал по няколко елемента от традициите на всички малцинства без особена вътрешна логика и без да даде възможност на учениците да **почувстват** фолклора на нито един етнос. Прекалено многото и разнопосочна информация може само да обърка децата, но не и да изгради у тях ценности. Затова ние предпочетохме трети вариант - въвеждането на СИП "Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор". От една страна той дава възможност на изучаващите го ученици да си изградят една по-пълна представа за богатия фолклорен свят на ромите - приказки, предания, легенди, празнични и сватбени обичаи, песни, пословици и поговорки, дори кулинарни рецепти. Това би позволило прехода **от получаване на знания към изграждане на ценности** - ценностите на толерантността и уважението към Другия. От друга страна, така дефиниран, предметът позволява и други вариации, като "Фолклор на етносите в България - Турски фолклор" или "Фолклор на етносите в България - Арменски фолклор" и т. н.

Тези кратки бележки със сигурно не биха могли да изградят пълна представа за това какво е и какво не е "Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор". Тази представа ще можете да доизградите чрез страниците на настоящата Книга за учителя. А понеже най-добре човек се научава да плува тогава, когато влезе във водата, предполагаме, че най-пълната и правилна представа за предмета ще изградите самите вие, преподавайки го.

ИСКРЕНО ВИ ПОЖЕЛАВАМЕ УСПЕХ!

ЗА АВТОРИТЕ

ЦМЕДТ “Амалипе”

Гр. Велико Търново 5000, п.к. 113

Тел. 062/ 600 541; GSM 0888/681 134 amalipe@mail.bg

Деян Колев. Завършил е Философия във ВТУ “Св. св. Кирил и Методий” и Магистратура по история в Централноевропейски университет, Будапеща. Преподавател по философия в Професионална гимназия по туризъм “Д-р Васил Берон”, Велико Търново. Председател на ЦМЕДТ “Амалипе”.

e-mail: deyankolev@mail.bg

Теодора Крумова. Завършила е Археология и история във ВТУ “Св. св. Кирил и Методий” и Магистратура по медиевистика в Централноевропейски университет. Докторант в Историко-юридически факултет на ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”.

e-mail: t_krumova@mail.bg

Антония Кръстева, гл. ас. д-р. Преподавател във ВТУ “Св.Св. Кирил и Методий”, Педагогически факултет, Катедра “Педагогика”.

e-mail: a_krasteva@mail.bg

Неделчо Неделчев. Завършил е Психология във ВТУ “Св.Св. Кирил и Методий”. Педагогически съветник в СОУ “Бачо Киро”, гр. Павликени. От 2002 г. преподава СИП “Фолклор на етносите в България — Ромски фолклор”.

e-mail: n_nedelchev@abv.bg

Дияна Димитрова. Завършила е Педагогически факултет на ВТУ “Св.Св. Кирил и Методий”. Начален учител в ОУ “Христо Смирненски”, с. Водолей, община Велико Търново. От 2002 г. преподава СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”.

II. РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ □

България е една от страните с най-многобройно ромско население. Точният брой на ромите трудно може да бъде установен, тъй като голяма част от тях предпочитат на преброяванията на населението да се декларират като турци, българи или власи. Според последното преброяване от 2001 г. като роми са се декларирали 370 000 д. В същото време авторитетни международни и български изследователи определят броя на циганите в България на около 800 000 д.¹ Разликата от 430 000 д. (при всички положения тази цифра не е точна) се запълва от около 250 000 деклариращи се като турци, 100 000 деклариращи се като българи и 80 000 деклариращи се като вла-

¹ Жан-Пиер Лиежоа, *Роми, Цигани, Чергари* (София: Литавра, 1999), 34-35; Елена Марушиакова и Веселин Попов, *Циганите в България* (София, Клуб'90, 1993).

си. При всички положения циганите (ромите) в България не са малобройно малцинство, както в повечето западноевропейски държави, а една значима част от цялостното население на страната. Със сигурност са единствената етническа група, която има положителен естествен прираст. Тяхната култура и традиции формират важна част от общонационалното културно наследство и не биха могли повече да бъдат игнорирани от учебното съдържание.

Цигани и роми - терминологично уточнение

Противно на това, което смятат повечето хора, “роми” не е измислено име от последните години, наложено от медиите и някои ромски лидери. На езика на ромите **романес** “ром” означава “мъж, съпруг”, а понякога “рома” се използва като “хора”. Очевидно това име е етноним (само-название) на говорещите ромски език цигани от дълбока древност. В него е заложен древен механизъм, използван и от много други народи - етнонимът да бъде синоним на думата “човек”, следвайки демаркацията “свое - чуждо”. Това, че почти няма исторически документ от първите

векове на ромското присъствие в Европа, в който да се споменава името “роми”, не е прецедент, тъй като историческите документи са писани от неромите, които едва ли са държали сметка за самоназванието на “странните” хора, които споменават.² В българската история имаме подобен прецедент - първият османски документ, в който е записано името “българи” се появява едва през 1847 г. Дотогава българите са били наричани “рая”, “рум-миллет” или просто “гяури”.

По наше мнение използването на името “роми” спрямо говорещите ромски език цигани е въпрос на коректност и уважение - това е тяхното самоназвание. Но въпросът за използването на думите “цигани” и “роми” е сложен поради факта, че далеч не всички цигани в света говорят ромски език и следователно далеч не всички цигани по света се наричат “роми”. Различията в това отношение са резултат от три фактора. Първо, както ще прочетете по-долу, още в хода на най-ранните си миграции от Индия циганите се разделят на три потока - лом, дом и ром. Т.е. “ром” е самоназвание само на единия (макар и най-големия) поток. И до днес в Палестина живеят цигани, говорещи не романес, а езика **домари** и самоназоваващи се “доми”. Второ, по ред исторически причини в Западна Европа има цигански групи, които говорят ромски език, но не се самоназовават “роми”. Това са например *синтите* в Германия и някои други държави. В множество документи на Съвета на Европа и други авторитетни институции се говори за “Роми и Синти” въпреки общия език, говорен от двете групи. Трето, пак в резултат на ред исторически обстоятелства огромни групи от говорилите някога ромски език цигани днес използват друг език и не се самоназовават “роми”. Това са например многобройните *хитанос* в Испания. В България повече от половината цигани също не се самоназовават *роми*, а *миллет*, *рудари* и т. н.

Политически (а не научен) въпрос е дали може името “рома” да се използва и за тези цигански общности, които не се самоназовават така. В сферата на науката също няма еднозначен отговор на този въпрос. Повечето учени, изследващи традициите и културата на ци-

² Може би единственото свидетелство в тази насока е сведението на Лионардо ди Николо Фрескобалди от 1384 г. за живеещите край гр. Модон “ромнити”. Елена Марушиаков и Веселин Попов, *Циганите в Османската империя*, (София: Литавра, 2000), 18.

ганите (ромите), продължават да използват името “цигани”, настоявайки, че то отдавна се е превърнало от алоним в етноним за много общности.

В учебните помагала по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” ние сме предпочели името “роми”. В същото време, изхождайки от презумпцията, че в сферата на образованието трябва да се намесва науката, а не политиката и че никои няма право да налага самоназвание на никого, ние използваме и името “цигани” там, където това е необходимо - напр. при разграничаването на трите потока в циганските миграции, при въвеждането на фолклора на турскоезичните и румъноезичните цигани и т.н.

Нашият съвет към вас е също да използвате преимуществено името “роми”, без да го налагате на тези от вашите ученици, които се самоназовават “цигани” или използват други имена.

Произход и заселване на циганите в България

Повечето факти, свързани с историята на циганите, са спорни и неясни. За разлика от учения в природоматематическите науки, историкът не разполага непосредствено с това, което изучава, а се опитва да възстанови картината на миналото на базата на оцелелите документи, археологически данни и т.н. По обясними причини писмените извори, свързани с ромите, са малобройни и твърде неточни; те са оставени от “другите” - византийски, балкански, османски и западноевропейски хронисти - и естествено информацията, която дават, е оскъдна и често съмнителна.

Едно от малкото сигурни неща, свързани с появата и заселването на ромите в Европа, е техният индийски произход. Дълго време се е смятало, че ромите идват от Египет - територия, доста по-близка и позната на европейците в сравнение с далечна и тайнствена Индия. Освен това самите роми са твърдели, че са потомци на изгонени от Египет християни, в резултат на което те получават защитни грамоти от папа Мартин V, император Сигизмунд и много западноевропейски владетели и биват приети благосклонно в Европа. Останък от това схващане са названията за цигани в много езици - напр. популярното *Gypsy* в английския език. И до ден днешен някои групи цигани свързват себе си с Египет - напр. т. нар. *егюнци* в Македония

и Косово (малка част от тях живее и в най-югозападните части на България) и др.

Индийският произход на циганите е установен чрез сравнения между ромския език *романес* и древноиндийския свещен език *санскрит*. През 1763 г. във виенския вестник "Wiener Anzeigen" е публикувана дописка за студента Шефан Вали от Комаром. Докато учел в Лайден, той се запознал с трима индуси-брахмани, които говорели санскрит. Сторило му се, че думите в този език наподобяват думите от езика на ромите в родния му град, затова записал около 1000 санскритски думи. Като се върнал в Комаром, той прочел тези думи на ромите и те отгатнали значението на повечето от тях. Тази дописка накарала лингвиста Х. М. Г. Грелман да започне да събира материали за санскрит и за романес и след продължителна работа, отнела му две десетилетия, той издал знаменития си труд "Циганите. Един исторически опит върху начина на живот, състоянието, обичаите и съдбата на този народ в Европа заедно с техния произход", в резултат на което хипотезата за индийския произход на ромите се налага като основна, а по-късно - и като единствена.

Не е ясно кога и защо циганите напускат Индия. Повечето историци предполагат, че това става през V-VI в. от н.е. Приема се, че при достигането на източните граници на Византийската империя циганите се разделят на три потока, наречени по езиков признак *лом*, *дом* и *ром*. *Лом* поемат на север, към Задкавказието (днешна Грузия и Армения), *дом* - на юг, към Сирия, Палестина и Северна Африка, а *ром* - към Мала Азия, Балканите и Европа.

Днешните роми, живеещи в България, се заселват тук по различно време, идвайки от различни места. Първа в исторически план е ромската вълна, заляла Балканите през XII, XIII и XIV в. Погледнато географски, Балканите са естествения мост при движението на ромите от Индия към останалите части на Европа. Поради различните наименования, които са давани на ромите (от византийски и други историци, естествено - нероми), не е ясно от кое време датират първите сведения за пристигане на цигани на Балканите. Според повечето циганолози за първи път цигани (под наименованието "атцингани") са описани в "Житие на Свети Георги от Атон" (датирано от 1100 г., разказващо за събития от средата на XI в). Същото наименование - "атцингани", се среща и в по-ранни извори - напр. Хронографията на Теофан Изповедник от началото на IX в., но не е

никак ясно дали споменатите в нея *атцингани* - привърженици на манихейска секта, занимаващи се с магьосничество и гадателство, са етнически цигани.

В своето изследване “Циганите в Османската империя” Ел. Марушиакова и В. Попов посочват, че първите сигурни извори за трайни заселвания на цигани в България са едва от XIII - XIV в., като са възможни и по-ранни контакти.³ Естествено, твърде е възможно началото на ромското заселване по българските земи да се отнася към няколко десетилетия по-рано.

Ромите остават на Балканите няколко века преди да тръгнат на големи групи към Западна Европа. Поради тази причина мнозина изследователи наричат Балканите “втората родина на циганите”, а езика *романес* - “балканизиран индийски език”. Постепенно те преминават от чергарски към уседнал начин на живот (към това ги подтиква и политиката на османската власт), като голяма част от тях приемат исляма. По правило ромите се препитават с дейности, обслужващи останалите групи население - ковачество, производство на кошници, сечива и т.н., и респективно получават съответните имена - *кошничари*, *бургуджи*, *дръндари* и т. н.

Вековете съжителство с останалите балкански народи, безболезненото преминаване от християнство към ислям и обратно, както и необходимите контакти с другите групи население (поради посочения по-горе начин на препитание) оказват голямо влияние върху ромския фолклор. В него се вплитат българско-славянски и турско-арабски елементи, които заедно с “изконно-ромските” образуват една колоритна и неповторима цялост.

Трябва да отбележим, че тази първа вълна на цигански заселвания не е еднократен акт. Както посочихме, първите ромски групи идват по българските земи още по времето на Второто българско царство. Нови групи роми се заселват с идването на турците и през следващите векове. През XVII и XVIII в. към тях се присъединяват и роми, бягащи от Влашко и Молдова, където по това време имат статут на “вещи”, а не на “лица”, т.е. където са роби. Това постепенно променя източника на цигански миграции по българските земи - не от Мала Азия, а от териториите на днешна Румъния.

³ Елена Марушиакова и Веселин Попов, *Циганите в Османската империя* (София: Литавра, 2000), 21.

Посоченият процес придобива особен размах през втората половина на XIX в. Тогава в Румъния бива отменено робството и големи групи цигани се заселват първоначално в Трансилвания, а след това в цяла Европа и на Балканите. Това е т.нар. “голяма келдерарска инвазия”. Неин резултат е втората вълна от ромски миграции по българските земи - втората половина на XIX и началото на XX в.

Ромите, които се заселват в България през този период, се различават по доста неща от живеещите вече векове по българските земи роми. Те говорят по-различен диалект на език *романес* (т.нар. “влашки” диалекти), а част от тях говорят старинен вариант на румънски език и не се самоназовават “роми”. Религията им е източно-православно християнство, като тя играе съществена роля в живота им. Сред някои от тях са запазени старинни потестарни форми.

По обясними причини във фолклора на тези роми турско-арабските и ислямски елементи са минимални. В тяхната календарно-празнична система се отбелязват само християнските празници, с акцент на Гергьовден и Великден, за разлика от календарно-празничната система на повечето “заварени” роми-мюсюлмани, които празнуват както християнските, така и ислямските празници с акцент на Васильовден (*Банго Васили*) и Гергьовден (*Ерделез*).

Ромските (циганските) групи в България днес

Както посочихме, циганите идват в България по различно време и от различни места. Това е причината днес да съществуват множество ромски (цигански) групи, различаващи се (повече или по-малко) една от друга.

Първа, в исторически план, е **метагрупата** на т. нар. *йерлици* - т.е. местни, уседнали роми. Те са потомци на дошлите през периода XIII-XVIII в. роми, които постепенно усядат и векове наред съжителстват както с българското, така и с турското население. *Йерлиците* се делят на две големи групи: *хорахане-ромà* (турски цигани, мюсюлмани) и *дасикане-ромà* (български цигани, християни).

Хорахане-рома са най-многобройната ромска група в България. Те изповядват ислям, премесен с многобройни християнски елементи, като празничната им система включва не само байрамите, но и всички големи християнски празници - Гергьовден (Ерделез), Васильовден (Банго Васили), Тодоровден, Ивановден, дори Коледа и

Великден. Говорят *романес*, примесен с множество турски думи, а част от тях използват турски език, заедно с романес. Хорахане-рома се делят на множество подгрупи. Напр. *кошничари*, *калайджиши*, *дръндари* и др. С течение на времето тези вътрешногрупови различия са избледнели и днес голямото мнозинство от хорахане-рома са еднородна група, която пази само далечен спомен за някогашен занаят и деление на подгрупи.

Сред много хорахане-рома се наблюдава преферирано турско самосъзнание - те отричат ромския си произход, но както българското, така и турското население продължава да ги възприема като цигани. Макар че на преброяванията на населението се декларират като турци, името, което използват за себе си, е *миллет*. “Миллет” е турска дума, която може да бъде най-точно преведена като “етнос” или “религиозна общност”. По време на Османската империя малцинственото християнско население е било разделено на *миллети* по религиозен признак - напр. православни, юдеи, арменци (не в етническият смисъл на думата, а в религиозния, доколкото арменската църква се отличава от източно-православната). Единственият *миллет*, който е бил обособен на етнически принцип, са били циганите - *ченгене миллет*. Самите турци не са използвали думата “миллет” по отношение на себе си⁴.

Част от циганите, самоназоваващи се “миллет”, използват и името “турски цигани”, но категорично отказват да бъдат наричани “роми”. За тях роми са единствено християните, говорещи ромски език.

Важна особеност на турскоезичните цигани, наричащи се *миллет*, е това, че те не използват ромски език (и в огромната си част дори не го и знаят). В ежедневно общуване помежду си използват турски език.

Дасикане-рома също се разделят на множество подгрупи. Това са например *бургуджиите*, *джамбазите*, *тужарите* и т.н. Сред тях са налице слаби тенденции към българееене, но някои групи съхраняват с гордост ромското си самосъзнание и традиции. (Напр. част от бургуджиите в Шуменско се наричат “*нарпул-рома*” - “*истински роми*”).

⁴ Едва през XX в. след Кемалистката революция думата “миллет” започва да се използва и по отношение на турците, но не в етнически или религиозен смисъл, а в социален - като синоним на “народен”. Виж: Н. А. R. Gibb, ed., *Encyclopedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1986).

Втората голяма ромска метагрупа в България са т.нар. *калдарашите* (известни също така като *бакърджиши* или *калайджиши*). Те идват с “голямата келдерарска инвазия”, като първо преминават през Австро-Унгария и Сърбия, поради което често им казват “унгарски цигани”, “австрийски цигани”, “сръбски цигани” или “нямцури” (т.е. “немски цигани”). Разделят се на две големи групи - *калайджиши* и *ловари* (от унгарското “ло” - “кон”, поради което в България са известни като “конекрадци”) и на множество подгрупи.

Калдарашите са едни от най-запазените ромски групи в България. При тях все още съществуват запазени потестарни форми, като циганския съд - *мешере*. Те говорят основно романес, пазят ревностно своите обичаи и традиции. Пищният начин, по който отбелязват Великден (Патраги) и Гергьовден, както и калдарашките сватби, често са сочени като едни от най-интересните ромски обичаи в Европа. Източно-православното християнство играе много важна роля в живота на калдарашите и те са ревностни християни.

До средата на ХХ в. са били чергари, като са обикаляли от село на село, за да продават своята продукция. Усядат след издаването на Постановление № 258 на Министерски съвет от 1958 г., забраняващо “скитничеството и просията в Народна Република България”. В абсолютни цифри техният брой не е голям. Но в териториално отношение калдарашите живеят във всички региони на страната, като рядко формират големи махали и по-често се заселват по няколко семейства в село, наред с другото население, без да се смесват с останалите роми.

Третата голяма циганска метагрупа в България са т.нар. *рударите*. Те също идват с “голямата келдерарска инвазия”, но за разлика от калдарашите имат преферирано румънско (по-рядко българско) самосъзнание и говорят старинен вариант на румънски език. По религия са православни християни, макар това да не е така силно изразено, както при общността на калдарашите. Рударите се разделят на копанари и мечкари, като всяка от тези групи има множество подразделения.

Подобно на циганите с преферирано турско самосъзнание (*миллет*), рударите също отказват да се причислят или да бъдат причислявани към ромите. Според техните легенди те са потомци на старите власи, които имали държава на Балканите, но след разпадането

на тази държава се прехвърлили отвъд Дунав и основали Румъния. Сред част от рударите често се среща и друга легенда, свързваща ги с българския етнос - че те са потомци на аспаруховите прабългари (в някои варианти - че са племе, дошло с прабългарите и изработващо техните оръжия)⁵.

Най-много рудари живеят в Североизточна България. Във фолклора на рударите има множество румънски заемки и напълно (или почти напълно) отсъстват турски такива.

⁵ Elena Marushiakova et al., *identity formation among Minorities in the Balkans: The cases of Roms, Egyptians and Ashakali in Kosovo* (Sofia: Minority Studies Society Studii Romani, 2001), 41-42.

III. РОМСКИТЕ ПРИКАЗКИ, ПРЕДАНИЯ И ЛЕГЕНДИ

Приказките, преданията и легендите са един от най-интересните съставни елементи на всеки фолклор; те се възприемат сравнително лесно от учениците, дори те да са в 1-ви или 2-ри клас. Важно е да отбележим, че поне спрямо приказките, преданията и легендите не съществуват етнически предразсъдъци. Практиката досега показва, че българските и турските деца изучават с интерес ромски приказки, а от своя страна ромските деца харесват и четат български приказки. Строго погледнато, в ранна училищна възраст децата не разграничават приказките по тяхната етническа принадлежност. Това е трудно дори за по-възрастните.

Няколко са важните неща, които трябва да отбележим за ромските приказки, предания и легенди.

1. Голяма част от тях имат аналози (в повечето случаи - час-

тични, но често и пълни) с български, турски или известни автори приказки.

В приказките на всички ромски групи присъстват образи, които имат аналог в българския и турския фолклор. Напр. змей (чудовище, таласъм) с много глави (от 9 до 41) е често срещан образ в приказките на бакърджии и хорахане рома.¹ Същият образ е един от най-често срещаните в българския фолклор.² Подобни на него образи - напр. змей, който спира водите, за да получи дар - млада девойка³, също имат почти точни аналози в българския или турския фолклор.⁴

Сходни са и голяма част от сюжетите. Открадването на златната ябълка, изоставянето на най-малкия и най-юначен брат от по-големите, опитите на злата мачеха да убие царския син и спасяването му от неговия кон със

¹ Деян Колев, Теодора Крумова, Стефан Йорданов, *Приказки, предания и песни на ромите от Централна България*, (В.Търново: Faber, 2002), 39-51, 109-117.

² Л. Даскалова-Перковска и др., *Български фолклорни приказки. Каталог* (София: Университетско издателство, 1994), 96-120.

³ Колев, Крумова, Йорданов, *Приказки, предания...*, 171.

⁴ Даскалова-Петровска и др., *Български фолклорни приказки...*, 94-96.

звезда на челото и много други имат почти точни или сравнително точни аналози със сюжети в български и турски приказки.⁵ Нещо повече - налице са и цели приказки, които имат точни аналози в ромския и българския фолклор. Напр. приказката “Болен здрав носи”, разказана от Йорданка Петрова, с. Кардам⁶, не се различава от едноименната приказка, отбелязана в Каталога на българските фолклорни приказки.⁷ По подобен начин стоят нещата и с приказката “Вълкът и мечетата”, която е аналог на популярната приказка “Вълкът и седемте козлета”.

Нещо повече - сходни образи, мотиви и сюжети има не само между ромските (от една страна) и българските и турските (от друга) приказки и легенди. Съществува интересно и любопитно заимстване в ромския фолклор на образи и мотиви, застъпени в известни авторови западноевропейски приказки. Напр. отиването на Пепеляшка на бал, танцуването с принца и загубата на обувката, по която тя бива разпозната (от приказката на Андерсен), присъстват, заедно или като отделни мотиви, в ред записани ромски приказки.⁸ Някои приказки, разказвани сред ромите днес, очевидно са преразказаните приказки на Ангел Каралийчев - напр. “Кошница с яйца”, “Братче и сестриче” и т. н.

Тези многобройни сходства и преплитания на сюжети, мотиви и образи не са нещо необичайно и не бива да ни водят към погрешни изводи за компилативния характер на ромския фолклор. Първо, защото заимстването е характерно не само за ромските приказки и легенди. Поради вековното съжителство на Балканите на славяни, гърци и турци, в частност - поради петвековното турско робство по българските земи, във фолклора на тези народи (особено на българите и турците) присъстват толкова общи сюжети, мотиви и образи, че е невъзможно да бъде разпознат техният произход - славянски, турски или арабски, християнски или мюсюлмански и т.н. “Главните учители на българите при този род приказки (магически приказки - б.м. Д. К.), изглежда да са били турците”, отбелязва М. Арнаудов.

⁵ Колев, Крумова, Йорданов, *Приказки, предания...*, 53-61; 39-51, 53-61; 99-102.

⁶ Антония Кръстева, Деян Колев, Теодора Крумова, *Вълшебни страници от ромския фолклор*, (В.Търново: Faber, 2003), 27-29.

⁷ Даскалова-Петровска и др., *Български фолклорни приказки...*, 39 - 40.

⁸ Колев, Крумова, Йорданов, *Приказки, предания...*, 119-130.

Независимо от споровете турците ли са учители на българите или обратно, безспорен остава фактът, че огромна част от фолклора на двата народа е сходен.

Поради характерния си начин на живот в миналото (чергарство, чести пътувания, задължителни контакти с другите етноси, дори те да са под формата на слугуване и наемен труд) ромите в още по-голяма степен от другите балкански народи приемат образи, мотиви и сюжети, заимствани от фолклора на други етноси. Допълнителна заслуга за това има и специфично-ромският “религиозен синкретизъм”, изразяващ се в преплитането на християнски и мюсюлмански вярвания в светогледа на повечето ромски групи, което благоприятства лесното възприемане и на българско-славянски, и на турско-арабски приказки.

Въпреки това неромските елементи в ромския фолклор биват модифицирани така, че да се подчинят на вътрешната логика и специфика в него. Казано по друг начин, неромските елементи се осмислят по ромски и след това функционират като част от ромския фолклор. “Нейните (на ромската етнокултурна система - б. м. Д. К.) “исконно-цигански” измерения (включително влиянието на древноиндийското наследство) са налице, макар и в други форми, чрез запазване на основните структурообразуващи миросгледни нагласи, от които до голяма степен зависи избирателността по отношение на чуждите културни образци...”⁹

По-долу сме посочили част от специфично ромските характеристики на ромските приказки, през които се пречупват неромските елементи в тях. Поместили сме ги “за ваша информация”: не е нужно те да бъдат експлицирани пред учениците, тъй като този теоретичен анализ би ги затруднил в тази ранна ученическа възраст, а и не е нужен за целите на обучението по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”:

- *Подчертаването на бедността и превръщането ѝ в основен движещ мотив на част от действията.*

Крайната бедност е общ мотив в повечето ромски приказки. Тя може да присъства имплицитно, като щрих от цялостния пейзаж на действието - напр. в някои приказки героите живеят не в къщи, не в колиби, а в “кошарки”, при това направени от сол или от леща; синът рискува живота си, като се превръща в коч, в крава и др., за да

спаси баща си от бедността и т.н. Бедността може и да бъде и експлицитна като основен мотив на действието. Особено красноречив в това отношение е записаният сред различни ромски групи мотив за изгонване или дори убиване на деца от родителите им поради невъзможност да бъдат изхранени. Такива мотиви или не се срещат в българските и турските приказки, или причината за изгонването на деца от своите родители не е бедност, а напр. втори брак и т. н.

- *По-хладнокръвното (в сравнение с фолклора на другите етноси) приемане на нещастията и бедите.*

Както в приказките на българи и турци, така и в известните авторски приказки справедливостта побеждава безапелативно - положителните герои не губят нищо. В ромските приказки справедливостта също побеждава, но нейната победа не винаги носи същата безапелативност. Често положителните герои въпреки победата трябва да се разделят с нещо или да загубят завинаги нещо. Напр. в българската приказка “Вълкът и седемте козлета” с победата на справедливостта се спасяват и изядените преди това козлета - те излизат живи от стомаха на вълка. В ромския еквивалент на тази приказка - “Вълкът и мечетата”, справедливостта също побеждава - мечката разкъсва вълка, но изядените мечета не се завръщат.

В ромския фолклор често се срещат и приказки с откровено тъжен край, въпреки победата на справедливостта. Напр. в “Приказка за змията” пастирът-ром губи завинаги детето и жена си, както и приятелството със змията;¹⁰ в “Кой каквото прави за главата си го прави” чорбаджийката губи сина си¹¹ и т. н. Подобно нещо е много рядко срещано в приказките на другите етноси, както и в повечето авторски приказки, които почти винаги са “с добър край”.

Това говори за едно хладнокръвно приемане на нещастията и бедите от ромите. Не е трудно и тук да потърсим причината в трудния и изпълнен с беди живот на ромите.

⁹ Елена Марушиакова и Веселин Попов, *Циганите на България*, (София: Клуб’90, 1995), 44.

¹⁰ Деян Колев, Антония Кръстева, Теодора Крумова, *Разказани пътища*, (В. Търново: Астарта, 2003), 57-59.

¹¹ Антония Кръстева, Деян Колев, Теодора Крумова, *Истории край огнището*, (В.Търново: Астарта, 2003), 75-77.

- *Честата поява на Господ и превръщането му в едно от основните действащи лица.*

Това е особено характерно за калдарашите, но присъства и в приказките на другите ромски групи. Господ бива изобразяван като беден старец с дълга брада, той обикновено се намесва, за да раздаде справедливост, да помогне на изпадналите в беда, или да предотврати неправда. Такива приказки са например “Момичето от злато и сребро”, “Момичетата, които перяли вълна”¹² и др. Интересен е фактът, че Господ се появява като беден старец с брада не само в приказките на ромите-християни, но и на ромите-мюсюлмани.¹³

По всяка вероятност честата поява на Бог в ромските приказки и легенди е резултат от характерния за ромите земен характер на религиозното съзнание. На ромската душевност са еднакво чужди както деистичната нагласа, така и прекаленото сакрализиране на религията. Религиозните персонажи се възприемат най-вече във връзка със земните дела, доколкото се намесват в живота на хората; тяхното небесно битие не представлява интерес.

- *Специфичната роля на знаменията и обетите.*

В приказките на всички ромски групи знаменията, обетите, клетвите и пророческите сънища заемат изключително важно място. Нищо не е в състояние да предотврати предсказаното или да разруши дадения обет.

Не е трудно непосредствената причина за това схващане да бъде видяна в наличието сред всички ромски групи на голямо (много по-голямо, отколкото при другите етноси) количество врачки и гадателки. Но мислим, че по-дълбоката основа трябва да бъде търсена в спецификата на ромския светоглед, и по-точно - в ориентацията към настоящето за сметка на миналото и бъдещето. За рома най-важен е днешният ден. А знаменията, обетите, клетвите и пророческите сънища са начините, по които настоящето се проектира върху бъдещето, лишавайки го от непредсказуемост и сакралност.

- *Вярата в силата на любовта.*

Ромите боготворят любовта, подобно на всички други етноси. Но спокойно може да се каже, че при ромите това боготворене е в

¹² Кръстева, Колев, Крумова, *Истории край огнището...*, 71-72.

¹³ Деян Колев, *Фолклор на ромите от Централна България*, (В. Търново: Faber, 2001), 38-43.

по-силна степен, като на практика всички ромски приказки са свързани по някакъв начин с любовта. Тя е най-честата причина за развитието на сюжетите, почти винаги е завръзката и развързката в ромските приказки и легенди. От любов царският син взема за жена бедно момиче, любовта побеждава дори когато любимата е облечена като мъж, заради любовта героите преминават от горния в долния свят и обратно.¹⁴

Многобройните сходства и заемки между българския, турския и ромския фолклор са една от причините, поради която всички ученици - без разлика от етническия си произход - могат да изучават ромски приказки и да ги възприемат като "свои". Сходствата са благоприятни също така, за да могат учениците от български и турски произход да се убедят, че ромите се вълнуват от същите проблеми, които вълнуват и тях. Това от своя страна е предпоставка за преодоляване на предразсъдъците спрямо ромите още от ранна училищна възраст.

2. Друга важна особеност е, че немалка част от приказките на ромите в България са специфично-ромски, т.е. нямат аналог в българския, турския или друг фолклор. Това с особена сила важи за преданията и легендите.

Такива приказки са например "Бабата, дядото и многото деца"¹⁵, срещаща се сред най-различни ромски групи в Северна България, "Приказка за царя-воин и рибаря-Голямата глава", "Младият ром и принцесата на духовете", "Приказка за змията".¹⁶ Множество специфично-ромски приказки можете да намерите в книгата на Йосиф Нунев "Ромски приказки". Специфично-ромски са на практика почти всички легенди и предания, публикувани в двете учебни помагала "Истории край огнището" и "Разказани пътища".

Едва ли е особено удачно да търсим в специфично-ромските приказки, предания и легенди остатъци от индийския корен. Те са по-скоро продукт на ромския разказвач от последните няколко века, който е вплел в тях своите болки и проблеми, надежди и очаквания.

Ценността на тези приказки, предания и легенди е, че чрез тях учениците могат да се докоснат до автентичния свят на ромите. За

¹⁴ Колев, Крумова, Йорданов, *Приказки, предания...*, 39-52.

¹⁵ Кръстева, Колев, Крумова, *Истории край огнището...*, 46-47.

¹⁶ Колев, Кръстева, Крумова, *Разказани пътища...*, 39-41; 57-59.

учениците от ромски произход това е шанс да се запознаят с традициите на своите предци, които в голяма степен не познават. За учениците от неромски произход този тип приказки са докосване до нещо сравнително непознато и в някаква степен екзотично.

В учебните помагала ние предпочетохме да публикуваме относително равностойни части от двата типа, посочени по-горе: приказки, срещащи се във фолклора на другите народи и специфично-ромски приказки. Причината за това е в целите, които си поставяме чрез обучението по предмета “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”: от една страна да дадем възможност на учениците да навлязат в света на ромите, а от друга - да покажем множеството общи неща в традициите на различните етноси, живеещи в България.

IV. КАЛЕНДАРНИ И СЕМЕЙНИ ПРАЗНИЦИ НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ □

Календарните и семейните празници са един от най-важните елементи в специфичната култура на всеки един етнос. Те изразяват метафизичното желание на човека да опознае и овладее времето, откъсват го от делничните трудности и неволи, дават му възможност да се почувства по-значим, свързани са с надежда за идване на доброто.

Календарните и семейните празници на ромите показват в най-висша степен колко близки са традициите и обичаите на различните етноси, живеещи в България. Те са изключително подходящи за изучаване в началния училищен курс, защото от една страна са свързани с приятни (празнични) емоции и лесно събуждат интерес у децата, независимо към кой етнос принадлежат. От друга страна дори децата-не-

роми биха могли да видят в тях много елементи от празничния ритуал на своя етнос и по този начин да преодолеят част от предразсъдъците си спрямо ромите.

Празниците са подходящи за изучаване и заради възможността да се приложат разнообразни класно-неурочни и извънкласни форми на обучение - възпроизвеждане на сватба, организиране на сурвакари (за Банго Васили) или на лазарки, посещение на ромската махала по време на голям празник (сватба или Гергьовден) и т.н. В учебните помагала ще откриете множество идеи и указания за организиране на подобни извънкласни форми във връзка с по-важните семейни и календарни празници. Направете ги - това ще стимулира учебната активност, ще донесе приятни емоции и ще превърне част от дейностите, свързани с училището, в източник на добри преживявания и спомени.

Като цяло ромските календарни празници съвпадат с българските календарни народни празници (дори при ромите-мюсюлмани). В празничния ритуал присъстват множество елементи от българския празничен ритуал. Но всеки един от празниците получава специфично-ромско осмисляне: свързва се с някоя ром-

ска легенда, части от ритуала се видоизменят, като се пречупват през душевността на ромите и т.н. Нещо повече: елементи от ритуала, отдавна изчезнали сред българите, днес продължават да се срещат при много от ромските групи. В резултат от всичко това празниците и обичаите на ромите в България не могат да бъдат редуцирани нито до празниците и обичаите на българския етнос (въпреки българския им субстрат), нито пък да бъдат отъждествени с празниците и обичаите на ромите от другите европейски страни (въпреки ромското им осмисляне).

Най-големите календарни празници на българските роми са Гергьовден (Ерделез), Великден (Патраги) и Васильовден (Банго Васили). Те се празнуват от всички ромски общности, включително и от хорахане-рома. Отбелязват се също така и множество други християнски празници - Коледа, Ивановден, Заговезни, Годоровден, Голяма Богородица, Петльовден и др., а хорахане-рома отбелязват също така двата мюсюлмански байрама - Рамазан Байрам и Курбан Байрам.

Васильовден (Банго Васили)

Васильовден, или Банго Васили (буквално “Куцият Васил”) се празнува от всички ромски групи в България. Повсеместно е известен като “Циганската Нова Година”. При калдарашите и рударите празникът се празнува по-скромно, докато при йерлиите и особено при бургуджиите и дръндарите той се явява основен празник, съизмерим единствено с Гергьовден.

Именно при бургуджиите и дръндарите Банго Васили се празнува три дни, като дори се прави леко разграничение между Васильовден и Банго Васили - на 13.01. и 14.01. е Васильовден, а на 15.01. - Банго Васили. Това разграничение не се прави от калдарашите, рударите, както и от останалите йерлии (напр. хорахане-рома) в Централна България, които наричат и трите дни “Банго Васили”. Също така трябва да отбележим, че вечерта на 13.01. срещу 14.01. много често изпълнява ролята на Бъдни вечер.

Празнуването на Банго Васили (Васильовден) е свързано с няколко ромски легенди, които можем да разделим на два типа. В първия тип Банго Васил е Свети Васил - застъпник и защитник на ромите. Той възстановява моста, по който преминават ромите, след

като този мост е бил разрушен от Дявола или от Господ и спасява давеците се роми. Във втория тип легенди Банго Васил е “историческа” личност, куц овчар, който спасява давеццо се ромско дете или пък приютява бягащ от неприятелите си циганин. По опосредстван начин връзка с празнуването на Васильовден има и легендата за ятото гъски, които спасяват ромите от египетската войска, като ги пренасят през Червено море.¹

В празнуването на Васильовден (за удобство ще използваме Васильовден и Банго Васили като синоними, каквито в крайна сметка те са) могат да бъдат отграничени следните моменти:

Подготовка за празника. Тя може да започне и седмица преди 13 януари. Васильовден се празнува с птиче месо - гъска (патка) при хорахане-рома и някои калдараши, или петел (кокошка) при бургуджиите, дръндарите и някои калдараши. Много рядко - при бургуджиите - за Банго Васили се коли агне или дори прасе, но това се прави само от тези семейства, които през годината са се сдобили със снаха или първо внуче.

Подготовката започва с купуването на гъска или петел, в случай, че семейството не си отглежда. Животното трябва да бъде купено най-късно на 12.01. и непременно да преспи в къщата, “за да не избяга късметът”. Сутринта на 13.01. гъската или петелът се коли и към 14 ч. започват реалните приготовления. Основна грижа е подготовката на трапезата и изработването на сурвакница. При различните групи роми сурвакниците изглеждат по различен начин. Общото е, че се правят от дрян, различна е украсата - от пуканки, чушки, бонбони - при хорахане-рома, до “семплата” украса от пендари и червен конец - при бургуджиите. При дръндарите сурвакницата не се украсява.

Вечеря: Банго Васили е подчертано семеен празник. При всички ромски групи вечерята на 13.01. играе изключително важна роля и е изпълнена с богата символика. Също при всички ромски групи е задължително от момента, в който започва вечерята, до полунощ вратите на къщата да бъдат здраво затворени - никой от семейството не излиза навън (дори в двора!) и никой външен човек не се допуска да влезе в къщата. Това е един от малкото случаи, в които ромите категорично отказват традиционното си гостоприемство.

¹ Йосиф Нунев, *Ромски приказки*, (София: Стигмати, 2000), 107.

Вечерята започва по различно време при различните групи и села, най-често между 20 и 22 ч. В миналото (а при някои групи - и днес) е било задължително вечерята на 13.01. да бъде на специална кръгла трапеза - *синия*. Върху синията се поставят приготвените гозби - сварен петел или гъска, сърми (често с късмети - дрянови пъпки), баница с късмети, богато украсена питка (също много често с късмети) или обреден хляб - *кулак*, вино, ракия и др. При бургуджиите се поставя също така шепа сурово жито (от житото, което варят за Никулден и Коледа) и шепа суров ориз (от ориза, с който се сварява петелът). При дръндарите задължително се слага т. нар. "циганска манджа" (със суха бамя и сухи домати). При бургуджиите и при дръндарите е традиция (или по-скоро: е било традиция) на масата да се поставят и богатствата, които семейството има - злато, пендари, накити... При други бургуджии е било традиция тези богатства да се изнасят навън и да се благославят, като се оставят на показ. И до ден днешен сред ромите от различни групи се разказват анекдотични истории за кражби на злато, оставено на показ от бургуджиите на Василица.

Обичайно вечерята започва с прикаждане и благославяне на трапезата. Прикаждащият (обикновено това е жената) отправя молитви за късмет, плодородие и щастие. След това членовете на семейството се опрощават, като си целуват взаимно ръка. След опрощаването най-старите (бабата и дядото) вземат богато украсената питка (или *кулака*) и я счупват на две, "за да се види на кого късметът ще е по-голям през тази година и ще храни къщата". След това майката начупва парчета от питката за всички деца или пък всяко дете си отчупва колкото може по-голямо парче. Първата хапка от питката не се изяжда, а се увива и се поставя под възглавницата. Смята се, че това, което спящият сънува през тази нощ, показва какво ще се случи през настъпващата година.

С вечерята са свързани и някои обичаи, които са различни за различните ромски групи. Напр. шеговитата "кражба на патката" при някои роми е обичай, при който всеки един се опитва да открадне незабелязано от другите сварената патка, за да е "най-късметлия и най-здрав". При други роми е прието да се нареждат *кулаци* един върху друг и някой от семейството да се скрива зад тях - пожелава се следващата година Банго Васил да донесе повече *кулаци* и т. н.

При почти всички групи трапезата не се вдига през цялата нощ. Смята се, че това носи берекет.

Посрещане на Банго Васил и Новата година. Посрещането на Банго Васил, а чрез него - и на Новата година, заема важно място в празника. То се реализира по два начина - чрез сурвакане и чрез превъплъщаване на главата на семейството в ролята на Банго Васил или на негов пратеник. Докато първият вариант се среща при всички роми (което е отражение на българската традиция “сурвакарство”), то вторият - само при бургуджиите и при някои хорахане-рома (т.е. при тези групи, които празнуват Банго Васили по-гържествено), като винаги е в комбинация с първия.

В полунощ настъпва Васильовден и Новата година. От този момент започва сурвакането. При калдарашите през нощта се сурвакат основно членовете на семейството, а при другите роми децата могат да обикалят и съседните къщи (след полунощ вратите им вече са отворени за посетители). Сурвакарите пожелават здраве, плодородие и късмет. Техните думи обикновено са кратки и семпли - напр. “Сурва сурва година, догодина - пак живо и здраво”. Често се сурвака на български език, но съществуват и различни сурвакарски наричания на романес, при турскоезичните цигани - на турски език, а при румъноезичните - на румънски². Както и в българската традиция, на сурвакарите се даряват сушени плодове, бонбони, пари.

По-голям интерес представлява обичаят с превъплъщаването в ролята на пратеник на Банго Васил. При бургуджиите точно в полунощ главата на семейството (или пък този, който е най-късметлия) събира житото и ориза от синията, слага ги в кърпа, взема кърпата, сурвакницата и някакъв съд за вода и отива на чешмата. Там той първо сурвака водата, после си измива ръцете и лицето, напълва вода и се прибира. От този момент той играе ролята на Банго Васил (или на негов пратеник).

С влизането си в къщата се провиква: “*Васили авѐла.* (Васил дойде.)” и хвърля житото и ориза. Децата събират колкото се може повече от него, защото това е късметът, който Свети Васил им носи.

² Тези наричания можете да прочетете в двете учебни помагала: Кръстева, Колев, Крумова, *Истории край огнището*, 162-163; Колев, Кръстева, Крумова, *Разказани пътища*, 168.

После започва сурвакането, като първо главата на семейството (пратеникът на Свети Васил) сурвака всички за здраве и късмет.

При някои хорахане-рома пратеникът на Банго Васил не е главата на семейството, а някой близък роднина (свако, чичо, шурей, баджанак), който идва като пръв гост на 14.01. сутринта. Гостът застава на външната врата, но отказва да влезе, въпреки увещанията на домакина. Поставя като условие да му се построи “*къопри*” - мост. Тогава домакинът “строи” мост - поставя по земята пред госта пари (банкноти) от външната порта до вътрешната врата. Гостът (Банго Васил) накуцвайки, стъпва по построения мост (банкнотите) и така влиза в къщата.

С влизането си той поздравява събралите се: “*Банго Васуй авъла!* (Банго Васили дойде!) *Бут селямън бючалâ тукè!* (Много здраве ти праща!)”. В отговор домакинът разлива ракия на всички и казва: “Моля Господа ти, както си ме почел, така и Господ тебе да почете!”

Всичко това се прави с особена тържественост, защото се вярва, че носи плодородие, щастие и късмет.

Както посочихме - при йерлиите Банго Васили се празнува три дни, като софрата не се вдига. На третия ден се прави т. нар. “крива баница”, за да не окуцаят конете и магаретата през годината.

Удачно е при запознаване на учениците с празника Банго Васили да се посочат множеството прилики между него и Васильовден (Сурваки) в българската традиция. Става дума не само за съвпадението на датите (Васильовден се е празнувал на 14.01. по т. нар. “стар стил”), но и на основния смисъл на празника - посрещането на Новата година, съпроводено със сурвакане за здраве и късмет. Сходни са и много моменти в празничния ритуал - Васильовденската трапеза като “втора бѣднивечерска трапеза”, разчупването на празнична погача от родителите, скриването на първата хапка под възглавницата и т. н. Изготвянето и украсата на сурвакницата също е подобно. Всичко това може да бъде открито в класическия труд на Димитър Маринов “Народна вяра и религиозни народни обичаи”.

Тъй като Васильовден е бил важен празник в календара на почти всички етноси в България само до преди две-три поколения (т.е. във време, което все още се помни), удачно е да стимулирате учениците да разпитат своите прабаби и прадедовци за това

как се е отбелязвал Васильовден по време на тяхното детство. Ако групата, която водите, е съставена от по-големи ученици (напр. 5-8 клас), можете да ги разделите на групи и да им поставите задача да изследват как и до кога Васильовден се е посрещал при различните етноси, живеещи във вашето село или град. Тази изследователска работа би провокирала ученическата активност и би дала възможност да се изявят дори ученици, които в клас са сравнително пасивни.

Не се учудвайте, ако ромските деца ви кажат, че днес не празнуват по никакъв начин Банго Васили. Дори в миналото този празник е бил широко празнуван в Западна България и по-слабо - в Източна България (с изключение на някои групи като бургуджиите и дръндарите). Въпреки това стимулирайте тези деца да разпитат най-старите хора в тяхната махала - почти сигурно е, че ще съберат достатъчно сведения за празнуването на Василица в миналото.

Банго Васили е един от най-подходящите празници, на който можете да организирате тържество, концерт или друга извънкласна форма. Препоръчваме ви да го направите! В средата на януари ще са изминали няколко месеца, през които децата ще са изучавали "Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор" и ще са натрупали достатъчно знания и умения, които да покажат. Освен това в национален мащаб на 14 януари се организират множество културни събития в различни региони на страната, посветени на Ромската Нова Година. Това ще създаде у децата усещането, че са част от нещо по-голямо.

В тържеството можете да включите възстановка на ромски обичаи, свързани с Банго Васили, български и ромски сурвакарски обичаи и наричания, възстановка на български коледарски обичаи, а също така драматизация на приказки, песни и танци. Помогнете на децата да покажат това, което вече умеят! Това ще бъде незабравимо преживяване за тях, ще им даде увереност, ще ги накара да се почувстват горди със себе си.

Петльовден (Башнуден, Ихтимя)

Ихтимя, или Башнуден (Петльовден) се празнува от дръндарите (музикантите), които са особена, добре запазена група хорахане-рома. Техният корен е от Котелския край, но големи групи дрънда-

ри в миналото са се преселили на север от Стара планина - в Златарица и Лясковец, Омуртагските села, както и в някои Шуменски села (Ивански, Салманово и др.).

Поне две неща си струва да отбележим за дръндарите. Първо: диалектът, който те говорят, се различава от диалекта на другите йерлии. Затова много циганолози говорят за “дръндарски диалект”. Второ: историческата личност Мустафа Шибилоглу, обезсмъртен от Йовков в разказа “Шибил”, е бил градешки дръндар. Днешните музиканти са митологизирали Шибил и го представят за свой цар³.

Макар да са “турски цигани”, голяма част от дръндарите вече не са мюсюлмани и напълно са загубили спомена за празнуването на ислямските празници - напр. живеещите в Златарица и Лясковец. Други групи музиканти също са изоставили мюсюлманската религия и са преминали към християнството, но все още празнуват и байрамите, заедно с християнските празници. През последните години голяма част от дръндарите се приобщават към Петдесятната църква и като цяло изоставят отбелязването на традиционните празници, но пазят добре спомена за тях.

Ихтимя се празнува на 2 февруари. Свързва се с няколко сходни легенди, според които по време на османското робство турците започнали да избиват всички момчета (на циганите или на не-турците) и да поставят кървав знак на портите, откъдето са минали. Една циганка (Евтимия или Ихтимя) заклала петел и с него изпръскала вратата. Когато турците минали, те помислили, че вече са взели момчето от тази къща и така то било спасено. Както се вижда, легендата е точен аналог на българското предание за Петльовден: единствената разлика е, че тук главното действащо лице е циганка. (Впрочем и това не е задължително. Част от днешните дръндари смятат, че жената, заклала петел, е била българка и не отричат, че празнуването на Ихтимя при ромите е отглас и отражение на празнуването на Петльовден от българите.)

Ихтимя се празнува като ден на момчето. Той е лишен от каквато и да е религиозна украса, или тя е съвсем скрита и завоалирана. Същността на празника е клането на петел за здравето на момчетата вкъщи.

³ Колев, Крумова, Йорданов, *Приказки, предания...*, 179-181.

За всяко момче в къщата се коли отделен петел. Важно е петелът да бъде заклан от външен за къщата човек - роднина или приятел. От кръвта на петела се поставя петънце върху челото на момчето - смята се, че това носи здраве. При някои дръндари главата на петела се окачва на портата, “за да се помни, че петелът е спасил циганския род”, а вътрешностите се изхвърлят в реката, или се заравят - “за да не ги разнасят котките и кучетата”.

Месото на петела се яде само на 2 февруари. Затова в къщи, където има повече момчета (т.е. където се колят повече петли), се устройват големи празненства или пък месото се раздава като дар на съседни и близки.

Особено тържествено се празнува Ихтимия при раждане на първо внуче през годината. Тогава целият петел се раздава в сурово състояние в махалата.

Въпреки че Башнуден е празник на момчето, момичетата също са включени, макар и по-скромно - за тях се правят тиганички или мекици, които също се раздават.

Както посочихме по-горе, днес Ихтимия се празнува единствено от дръндарите. Но при някои ромски групи съществува подобен обичай - клане на петел като курбан за момчето в къщата и поставянето на капка кръв върху челото на детето за здраве, който се свързва с празника Банго Васили. Това са например някои калдараши и дасикане-рома. Те също свързват клането на петел с легенда за преследването на ромите от турците и за спасяването на ромско момче, след като майка му заклала петел. “Някога турците вземали кръвен данък от всяко семейство и отбелязвали с червен знак вратите на къщите, от които вече са взели дете. В една циганска къща имало само една рожба, едно момче, и за да го спасят, заклали петел и намазали с кръвта му вратата, а турците видели знака и отминали. От тогава се чества Васильовден с петел, а на децата се слага точка от кръвта на челото.”⁴

Празникът **Ихтимия** е интересен и затова, че много ясно демонстрира един аспект на връзката между ромските и българските традиции - това, че понякога ромите съхраняват обичаи, които околните етноси вече са загубили. Очевидна е връзката в празнуването

⁴ Елена Марушиакова и Веселин Попов, *Циганите в България*, (София: Клуб'90, 1993), 168.

на българския Петльовден и на ромския Ихтимя - отбелязват се на един и същ ден (2 февруари), легендите са почти едни и същи (има разлика само в етническата принадлежност на жената, заклала пелела - съответно българка или циганка), почти един и същ е и празничният ритуал. Но в българска етническа среда Петльовден отдавна не се празнува, докато при дръндарите той се отбелязва и днес.

Великден (Патраги)

Великден (Патраги) се празнува от почти всички роми в България, включително и от хорахане-рома. Изключение правят само тези роми-мюсюлмани, сред които процесите на турчеене са напреднали. Поради желанието да се идентифицират напълно с околното турско население, те са изоставили празнуването на почти всички ромски празници. Най-пищно Великден се отбелязва от калдарашите, но дори при тях той не е най-големият празник - отстъпва това място на Гергьовден.

Празнуването на Великден при калдарашите, рударите и дасикане-рома е свързано с християнската им религия и при тях Патраги е наистина Възкресение Христово. При ромите-мюсюлмани религиозното осмисляне на празника липсва - той се празнува преди всичко като "ден на червените яйца". В нашата полева работа не се натъкнахме на специфично-ромски легенди, свързани с Великден (както легендата за възстановяването на моста от Свети Васил и др., легендата за това как Свети Георги спасява ромите и др.).

В празнуването на Великден могат да бъдат отграничени няколко елемента. За разлика от Васильовден, където те са общи за почти всички ромски групи, тук разликите са чувствителни.

Подготовка за празника - боядисване на яйцата. Както е и българската традиция, яйцата се боядисват в четвъртък или в събота. Предпочитаният цвят е червен. При бургуджиите броят на боядисаните яйца задължително трябва да завършва на 1 - може да е 21, 31, 41 и т. н. Пак при тях е запазен обичаят с първото яйце (което обезателно е червено) членовете на семейството да си мажат лицата - смята се, че това носи здраве. Това яйце се поставя настрана и не се изяжда - то остава за Гергьовден. Подобен обичай е запазен и при някои калдараши.

Донасяне на вода. Много преди изгрев, още на развиделяване, най-младата снаха или дъщерята отива за вода на селската чешма. Носи със себе си котле със здравец и червено яйце. Преди да вземе вода, тя честити празника, а след това се моли за здраве и берекет. Когато се прибере вкъщи, събужда родителите и ги ръси с вода за здраве.

Този обичай е запазен основно при калдарашите.

Вземане на "бразда". С посрещането на изгрева на Великден е свързан изключително интересният обичай "вземане на бразда". Той е запазен под една или друга форма при всички калдараши. Същността на обичая е в донасянето на житен чим от някоя близка нива в къщата.

Житният чим се нарича "бразда". Представлява квадрат с дължина на страните около 50 см (без тази дължина да е задължителна) и включва житните стръкове, корените и почвата. Взема се от близка житна нива, или при отсъствието на такава - от ливада или поляна.

Този чим се взема рано сутринта на Великден, на развиделяване. При гребенарите бразда се взема от най-младата снаха, при бакърджиите - от мъжа - глава на семейството. Чимът се донася вкъщи и се поставя от дясната страна на прага.

Върху браздата се поставя червено яйце, пари, бутилка вино и желязна лъжица, която с единия си край опира на прага на къщата, а с другия - на чима. Точно при изгрев слънце най-старият дава комка: всеки един от семейството стъпва върху лъжицата ("за да е здрав като желязо през годината"), отпива глътка вино, взема комка от най-стария, прекръства се и казва: "Христос възкресе!"

Ритуалът с браздата се изпълнява за здраве и плодородие. Той символизира пролетното възраждане на природата чрез съчетанието на свежи зелени стръкове жито и на червено яйце и червено вино - кръвта на възкръсващия Христос.

Същински празник. Великден е може би единственият празник, при който отиването на църква е задължително (поне при калдарашите) и представлява същност на празника. За другите ромски групи в България празникът протича в семейна среда. Друга важна част от Великден е ходенето на гости при роднини и приятели и размяната на червени яйца.

Трапезата на Великден задължително е богата, съдържа птиче месо (обикновено пуешко) и обредни хлябове “кулаци”.

Както посочихме по-горе, при калдарашите Великден е подчертано религиозен празник. Това важи в по-слаба степен за другите християнски ромски групи в България (рударите и дасикане-рома) и не може да се каже за ромите-мюсюлмани, където по обяснима причина религиозният пласт в празнуването на Великден липсва. Но празникът се свързва с радостта от настъпващата пролет и с надеждата за плодородие и берекет, той е още един повод да се измолят тези неща.

Великден е подходящ повод да разнообразите часовете по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, като направите боядисване на яйца в класната стая. Това винаги носи положителни емоции у децата, независимо каква религия изповядват и към кой етнос принадлежат.

Гергьовден (Ерделез)

Гергьовден е най-големият празник на ромите в България. Празнува се от всички ромски групи (с изключение само на силно турчещите се части от хорахане-рома, сред които се е празнувал до скоро) и за всички тях Гергьовден е основният празник, включително и за ромите-мюсюлмани.

Обичайно калдарашите и рударите наричат празника с името “Свети Георги” или “Гергьовден”, а йерлиите - “Хедерлез”, “Хъдърлез” или “Ерделез”. Празнува се три дни, като при някои това са 4, 5 и 6 май, при други - 5, 6 и 7 май, а при трети - 6, 7 и 8 май.

Празнуването на Гергьовден е свързано с вярването, че Свети Георги е спасител на ромите (както Свети Васил) и с легендата, че змеят на зъл цар започнал да изяжда ромите, но Св. Георги го убил.⁵ Освен това Ерделез се е празнувал и като начало на пролетта, на истински топлото време. Поради тази причина целият ритуал изобилства с пролетна символика.

Празнуването на Гергьовден е различно не само при различните ромски групи, но също така варира при представителите на една

⁵ Нунев, *Ромски приказки...*, 111-112.

и съща група, живеещи на различни места. Въпреки това не е трудно да се открият и някои общи елементи:

Подготовка за празника. Най-важният елемент в подготовката е купуването на агне. Всеобщо поверие е, че агнето, предназначено за курбан, трябва да пренощува в къщата, затова то се купува най-късно на 4 или 5 май. При някои групи празненствата започват от момента, в който агнето влезе в къщата. Тогава портите се окичват с разцъфнали клони - обикновено бук и върба, а на главата на агнето се поставя венец и свещичка, след което се прикажда "за здраве". При други групи роми също е прието празничното украсяване на къщите с разцъфнали клони на 5 май, но поставянето на венец със свещичка и прикаждането се извършва сутринта на 6 май.

При бургуджиите подготовката започва още от Великден с боядисването на първото яйце и с изработването на специална гергьовденска свещичка. Както посочихме, първото червено яйце на Великден се запазва и то се поставя в устата на печеното гергьовденско агне. Също така на Велика Събота (преди Възкресение) се изработва специална свещичка с червен конец. Тя се припалва за малко през нощта срещу Великден и се отделя. Следващото ѝ припалване е на 5 май вечерта, а цялостното ѝ изгаряне - на 6 май, преди агнето да бъде заклано.

Сред много роми е прието на 5 май вечерта за всеки член на семейството да се откъсва коприва и тя да се окачва на керемидите. По това чия коприва ще повехне и чия не, се съди каква ще бъде годината за всеки - весела или тъжна.

Някога е съществувал обичай (в голяма степен вече загубен) на 5 май вечерта всеки да се изкъпе във вода, пълна с билки и растения - гергьовденче, коприва, лепка и др. Не е трудно в това действие да се види ритуално очистване преди празника, пролетна символика и надежда за прогонване на болестите и за здраве през годината.

Ходене "за зелено". При дръндарите, кошничарите от Шуменско, както и при повечето роми-мюсюлмани (независимо дали се наричат хорахане-рома или миллет) е разпространен обичаят да се ходи "за зелено" на 5 срещу 6 май вечерта. Всички роми отиват в гората, наклаждат огньовете и се веселят през цялата нощ. На сутринта се прибират, като носят разцъфнали клони ("зелено"), за да украсят портите на къщите.

Ритуално клане на агнето. При повечето роми клането на агнето-курбан е изключително тържествено. Обичайно то се извършва рано сутринта на 6 май. При калдарашите е било прието да се коли агне за всяко момче в къщата. Днес поради икономически трудности този обичай започва да се изоставя, макар че все още се спазва при някои семейства. При останалите ромски групи традицията е всяка къща да коли по едно агне.

Преди да бъде пренесено в жертва, агнето бива украсено. На главата му се поставя венец от гергьовче, жито, здравец и пролетни цветя (напр. при калдарашите) или от разцъфнали клонки и върба. На места украсяват допълнително агнето с червена боя, гердани и огърлици. Целта е чрез украсата да се покаже богатството на настъпващата пролет и да се измоли плодородие и берекет.

На венеца се слагат една или две свещички, които се запалват преди агнето да бъде заклано. При бургуджиите от Горна Оряховица това е специално изработената на Велика събота гергьовденска свещичка, украсена с червен конец, коприва и трева, за която писахме по-горе. Докато свещичката (свещичките) гори, агнето се прикажда и благославя. Този обичай е все още добре запазен при калдарашите, а при останалите ромски групи на практика не се изпълнява, макар че има спомени от него.

При бургуджиите съществува обичай на агнето да се дава сол. По този начин се проверява каква ще бъде годината - ако изяде много сол, това предвещава добра година и обратно.

След това се пристъпва към самото клане. При калдарашите то се извършва от най-стария мъж - главата на семейството. Дори да е вече немощен, той коли агнето и го предава на синовете си, за да го одерат и опекаат.

Кръвта от агнето не се оставя да изтече на земята. Тя се събира и заедно с дреболиите и костите се изхвърля (на 7 май) в реката. Това се прави, "за да му върви на човек през цялата година" и "за да не отиде кръвта на мръсно място". От кръвта на агнето се поставя точка на челото на децата. Това се прави "за здраве".

Агнето не се разрязва на парчета. Пече се цяло на чеверме или на тава, като вътрешностите се зашиват и така също се изпичат. При калдарашите за здраве и плодородие шишът на чевермето се измива от главата на семейството със специално калайдисано менче, пълно с вода, здравец и житни класове.

Гергьовденска трапеза. При някои роми (напр. отделни семейства от дряновските гребенари) се изработва специална софра за Гергьовден - задължително кръгла, направена така, че "да няма гвоздей в нея". Причината за отсъствието на гвоздей е, че железото ръждясва: "На тази софра се слага агнето, курбанът - не е хубаво в нея да има желязо или каквото и да е, щом то ръждясва."

На средата на софрата се слага агнето, като се украсява богато. В устата му се поставя червено яйце (първото яйце от Великден), филия хляб, книжна пара (на възможно най-висока стойност) и златна пара. До агнето се поставя пресен чесън - той е против уроки и носи здраве. Задължително на масата се слага червено вино.

Преди да започне обядът, трапезата се прикажда. След това най-старите - главата на семейството и жена му (при някои - брат му) вземат обредния хляб (т. нар. *кулак*), леко го разрязват под формата на кръст и в четирите дупки по краищата сипват червено вино, като наричат: "Отца, Сина, Светаго Духа, Амин!". Чупят кулака на две, всеки целува двете парчета, после го чупят още на две и пак целуват парчетата на хляба. После главата на семейството взема една свещичка, казва молитва и гаси свещта в бутилката с вино, като три пъти я поставя в отвора на шишето и едва на четвъртия път я гаси. Така трапезата се смята за осветена и обядът може да започне.

Този обичай е добре запазен при калдарашите. При другите ромски групи присъстват само елементи от него.

Пак при калдарашите, а също и при бургуджиите, е запазен обичаят да се продава главата на агнето. Както посочихме по-горе, тя е украсена богато. Стоящият вляво от домакина по часовниковата стрелка взема главата и я продава на стоящия до себе си вляво. И двамата държат пресен чесън в ръцете си. По време на пазарлъка купувачът се опитва да открадне главата, но продавачът го удря през ръцете с чесъна, "за да бягат лошите помисли и злите духове". Така главата се продава от човек на човек - наляво по часовниковата стрелка, докато стигне до домакина. Всичко това е особена форма на игра - реални пари не се дават.

Къпане и връзване на люлки. Обичайно Гергьовден е свързан с много веселие и добро настроение, изразявано по най-различни начини. При почти всички ромски групи е прието на този ден младежите да се изкъпват в реката, за да покажат, че топлото време наис-

тина е дошло и водата не е студена. Също така е прието младежите да връзват люлки за момичетата и докато ги люлеят, да ги разпитват за бъдещия им брак и т. н.

“*Пеене на пръстените*”. Сред всички ромски групи е разпространен обичаят “пеене на пръстените” по Гергьовден. Същността му се изразява в предсказване (полусериозно, полушеговито) на бъдещия брак на младите момичета. Обичаят по принцип се изпълнява на 5 май вечерта и на 6 май сутринта.

Вечерта преди Гергьовден неомъжените момичета се събират и в кофа вода пускат по един пръстен или друг знак (гривна, колие). След това във водата се слага здравец и се оставя да пренощува под роза. При музикантите събирането на пръстените става особено тържествено - с музика. Призори на Гергьовден, преди изгрев, момичетата се събират отново при кофата. Тази, която пее най-добре, покрива лицето си с було, за да не може да вижда и запява различни песни, редувайки весели и тъжни. Докато пее, тя вади пръстен от кофата. Смята се, че ако извади пръстена, пеейки весела песен, бракът на момичето ще е щастлив и обратно.

При празнуването на Гергьовден в най-пълна степен може да се види сходството в празничния ритуал на българи и роми. Празничното украсяване на къщата, изработването на венец със свещички за агнето, събирането на кръвта му и изхвърлянето и в течаща вода, връзването на люлки, гергьовденското къпане на момците, “пеенето на пръстените” и почти всички други елементи, които описахме в ромската традиция се срещат или по-точно: са се срещали в българската, от където по всяка вероятност са били заимствани. Те са подробно описани в посочената по-горе книга на Димитър Маринов. Разбира се, има и специфично-ромски елементи - украсяването главата на опеченото агне и продаването на главата не се срещат в българската традиция. Но тези елементи не накърняват общото впечатление за близост в двата начина за отбелязване на празника и за близост в традициите изобщо.

Гергьовден е празник, около който можете да организирате множество извънкласни форми. Препоръчваме ви две от тях. Направете тържество (може неговото име да е например “Хубав празник е Великден, двама по-хубав е Гергьовден”), на който учениците да представят цялото богатство от неща, които са научили през учеб-

ната година - възстановка на празнични ритуали, драматизация на приказки, песни, танци и т. н. Препоръчваме ви да направите тържеството в местното читалище и да поканите в него да вземат участие самодейни групи от вашето село или град. Така ще можете да съберете заедно много хора от различни етноси, които заедно ще посрещнат най-тачения календарен празник в България.

Препоръчваме ви също така да организирате посещение на цялата група в ромската махала на 6 май. Обикновено в ранния следобед ромите се събират заедно на поляната край махалата, за да празнуват всички съвместно празника. Уговорете се предварително с някой от уважаваните мъже в махалата и заведете цялата група, за да види на живо част от гергьовденските ромски ритуали. Това ще бъде незабравимо изживяване за децата, особено за тези, които не са от ромски произход.

Рамазан байрам и Курбан байрам

Тези два основни мюсюлмански празника се отбелязват от ромите-мюсюлмани. Особено пищно се празнуват при турскоезичните цигани - миллет.

Преди първия байрам - Рамазан байрам (или Шекер байрам), ислямската традиция повелява да се пости 30 дни. Ромите изпълняват този дълъг пост рядко. Ислямският пост се изразява в ритуално гладуване през деня - от изгрев до залез не се поемат храни и напитки, забранени са сексуалните удоволствия и т. н. Денят на рома-мюсюлманин през Рамазана протича по следния начин: сутрин става рано, в 6 ч., закусва и при изгрев започва постът. През деня се казва 5 пъти молитва - сутринта след закуската, към 10 ч., към 15 ч., към 17 ч. и преди сън. Постът се разваля след залез, като постещият отпива три пъти вода.

Ислямските пости имат за цел да пречистят душата на вярващия, да го подготвят да посрещне обновен Рамазан Байрама. Поради продължителността на поста - цял месец, често се случва вярващият да пропусне един-два дни. Те се наваксват, като се пости преди втория байрам.

При някои групи роми е прието вечерта преди Рамазан байрама - т. нар. Ариффе, жените да си къносват ръцете. Вярва се, че на тази вечер душите на умрелите се завръщат по родните си къщи.

Самият байрам се празнува, като мъжете отиват на джамия, а след това се слага празнична трапеза, която изобилства със сладки ястия - локум, халва и др. На този ден е прието да се иска прошка от близки, приятели и съседи. При някои роми съществува обичай, подобен на сурвакането на Васильовден. Сутринта на Рамазан Байрам децата се събират на малки групи и тръгват от къща на къща. Те поздравяват стопанина с празника и му пожелават здраве и късмет. Той ги дарява с бонбони и лакомства.

Подобно е и празнуването на Курбан-байрама, когато задължително се коли коч (другото наименование на празника е Коч-байрам) или агне. Това се прави, защото според ислямската легенда (която частично повтаря еврейската и християнската) Ибрахим (Авраам) трябвало да пренесе в жертва единствения си син Исмаил. Това поискал от него Аллах, за да провери вярата му. Ибрахим, въпреки че много страдал за своя единствен син, се съгласил, понеже вярвал силно и тъкмо щял да извърши жертвоприношението, когато ангел се спуснал от небето и му донесъл един коч. Аллах забранил пренасянето на хора в жертва и наредил на този ден да се прави курбан (жертва) от някакво животно.

Ромите-мюсюлмани започват да се подготвят за Курбан Байрама седмица по-рано. Ако не отглеждат коч, те си купуват. Подбира се животно, което няма никакъв телесен дефект - не е куцо, сляпо или сакато. Ромите не се пазарят за цената на жертвеното животно, а приемат предложената от собственика му. После отвеждат коча в дома си. Това трябва да стане най-късно един ден преди празника, защото жертвеното животно трябва да преспи в къщата - да не избяга късметът.

Преди да бъде заклан, кочът се къносова и украсява. Завързват се трите му крака (единият се оставя свободен), а при някои роми се поставя и кърпа на очите му - за да не се уплаши от смъртта. След това се чете молитва. Повечето роми не разбират какво се казва в нея, защото е на арабски език, но смятат, че тя е за здраве и берекет.

Някога месото на закланото животно се е разпределяло на три равни части - едната се е използвала за трапезата, така че да бъдат нагостени всички роднини, приятели и гости; другата се е оставяла за семейството, а третата се е раздавала на бедните. Този обичай и сега се спазва от някои роми, турци и българо-мохамедани.

На този ден най-престижно за мюсюлманина е да раздаде милостиня на бедните. Освен месо от жертвеното животно, по-богатите роми раздават дрехи и обувки на по-бедните, за да са весели на празника.

Докато отбелязването на Банго Васили, Ихтимя, Патраги и Ерделез демонстрират близостта между ромската и българската празнични традиции, отбелязването на двата байрама идва да ни покаже, че подобна близост съществува и с празничните традиции на мюсюлманските етноси, живеещи по българските земи - турци, българо-мохамедани и др. Повечето елементи в празничния ритуал са ислямски, разбира се осмислени през призмата на ромската душевност.

Двата байрама могат също да бъдат добър повод да организирате извънкласна форма, особено ако част от учениците ви са мюсюлмани.

V. ПРОГРАМАТА „РОМСКИ Т ФОЛКЛОР В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ“

Идеята да се въведат в учебната програма часове по ромски фолклор бе провокирана от една случайност. Случайността се свеждаше до любопитна случка от началото на 2000 г. Бях на тържество на сина на мои колеги - учители. Момчето бе ученик в трети клас в едно от елитните великотърновски училища. Тъй като третокласниците вече са големи хора (дали поради акцелерацията, дали поради нашите родителски претенции), аз му зададох въпроса дали не е влюбен в някоя от съученичките си. Отговорът му бе категорично положителен и като доказателство ми посочи обекта на любовта си - единственото ромско момиче в класа. Роднините му реагираха със смях и с една полушеговита, полусе-

риозна забележка: “От толкова българчета, в циганката ли намери да се влюбиш?”. Съдбата явно бе решила да се намеси, защото точно в този момент покрай нас премина майката (или роднина) на въпросното момиче. Тя чу забележката, обърна се и възрази с думите: “Ние не сме цигани, ние сме турци!”. След което отмина. Полусмутено, полушеговито някой подхвърли: “Като нямат собствена култура и история, циганите искат да се направят на турци...”.

Предполагам, че пет минути по-късно всички участници в тази случка, изrekli случайно няколко неслучайни фрази, бяха забравили за нея. Но аз бях силно впечатлен. Дадох си сметка за няколко неща:

1. Децата нямат етнически или религиозни предразсъдъци, особено ако всеки ден се срещат в училище. В противен случай младият ми приятел нямаше да се влюби в ромско момиче.

2. Родителите са тези, които - много често напълно неволно - “посаждат” фиданката на предразсъдъците и недоверие. Медиите, роднините, случайните минувачи - също много пъти неволно, а понякога съвсем съзнателно - “поливат” тази фиданка, докато я превърнат в стройно и здраво дърво със съвместителни плодове.

3. *Предразсъдъкът, че ромите нямат култура и традиции, е толкова широко разпространен не само сред гаджо (неромите), но и сред големи части от самата ромска общност, така че немалко хора с подчертано цигански антропологически белези предпочитат да се наричат “турци”, “власи” или “българи”. С единствената цел да избегнат обидното “циганин” или “ченгене”.*

Тогава си дадох сметка, че е необходимо да се събере все още живата част от ромското фолклорно богатство и тя да влезе в училището - при учещите заедно ромски и неромски деца. За да накара едните да се почувстват горди от това, което са, да предпази другите от предразсъдъци (или да им помогне да ги преодолеят) и да научи всички, че многообразието е същността на всяка хармония (последното разбира се не е мое откритие, а мисъл на известния философ Хегел).

Началото

Програмата “Ромският фолклор в българското училище” на Център за междуетнически диалог и толерантност “Амалипе” - Велико Търново започна през втория учебен срок на учебната 2001/2002 г. Цел на програмата още тогава бе въвеждане на предмета “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в учебната програма на основните училища в България.

През втория срок на учебната 2001/2002 г. бяха сформирани 4 групи по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”: 2 в ОУ “Христо Смирненски” - с. Водолей, и 2 в ОУ “Св. Иван Рилски” - с. Балван. Групите функционираха с финансиране от Община В. Търново, която още в този ранен етап подаде ръка на идеята.

Първото голямо разширяване на програмата, свързано с масово въвеждане на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, се реализира през учебната 2002/2003 г. с финансиране от Министерство на образованието и науката. Това стана възможно, след като експертът от МОН Йосиф Нунев посети ОУ “Хр. Смирненски” - с. Водолей и се убеди на място в обещаващите резултати от програмата през май 2002 г. и след като МОН одобри проекта на ЦМЕДТ “Амалипе” “Привличане и задържане на ромските деца в училище чрез изучаване на ромски фолклор” през юни 2002 г. Програмата срещна категоричната подкрепа и на Фондация “Отворено

общество” - София, която неколнократно допълни финансирането, получено от МОН.

В началото на учебната 2002/2003 г. бяха сформирани 30 групи по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в 13 училища от Великотърновска област и 1 училище от гр. София. Групите бяха разделени в три направления: “Ромски приказки и легенди”, “Ромска музика” и “Ромски календарни празници”. Още тогава изкристализираха основните принципи за въвеждането на ромския фолклор като самостоятелен предмет:

1. *Сформирането на хетерогенни групи* - т.е. групи, включващи ученици от различен етнически произход: не само роми, но също така българи, турци и др. Този принцип бе стриктно спазван почти навсякъде. Разбира се, в някои “селски” училища това се оказа невъзможно, тъй като поради миграцията в градовете българското население там е съставено основно от стари хора и в училищата се обучават само ромчета.
2. *Използването на местни учители*. Навсякъде учителите, преподаващи “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” бяха “местни”, т.е. учители, работещи в съответното училище. Това се оказа важно за успешното формиране и функциониране на групите, защото така бе използван авторитетът, който учителите вече имаха сред учениците.
3. *Включването на учители от различен етнически произход*. От самото начало повечето учители бяха етнически българи. Бяха привлечени и двама учители-роми (единствените учители от ромски произход във Великотърновска област), както и двама турци. Не-ромската етническа принадлежност на повечето учители не се оказа сериозен проблем за успешното протичане на часовете.
4. *Спазване на пълна доброволност при изучаването на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”*. Това бе определено не само от формата СИП (т.е. **свободно** избираема подготовка), по която се провеждаха часовете. То бе заложено в самата идея на програмата. Всички включени ученици посещаваха часовете доброволно, на базата на свое желание и желание от страна на родител, изразено в молба по образец.

С цел подсигуриране на условия за качествен учебен процес непосредствено преди началото на учебната година ЦМЕДТ “Амали-

пе” организира обучение с учителите, преподаващи ромски фолклор. Те бяха запознати с най-общите моменти от историята на ромите, с вътрешногруповото деление в рамките на ромската общност, както и с най-важните особености на ромския фолклор. Акцент беше поставен върху практически въпроси като: как да бъде сформирана хетерогенна група, как да бъдат привлечени български деца и деца на роми с преферирано турско самосъзнание, как да бъдат включени интерактивни методи в учебния процес и т. н.

Беше издадено специално учебно помагало “Вълшебни страници от ромския фолклор” с автори Ант. Кръстева, Д. Колев и Т. Крумова, както и две аудиокасети със заложените в помагалото песни, изпълнени от ансамбъл “Балканска китка” - Златарица. Учебните помагала покриваха и трите модула от СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” - приказки, песни и празнични обичаи, представяха фолклора на ромите от всички големи ромски общности в България, като търсеха допирни точки с българския и турския фолклор, както и с творчеството на известни автори като Ангел Каралийчев, Елин Пелин, братя Грим и др.

На учениците и учителите бяха предоставени безплатни бройки от учебните помагала и аудиокасетите.

В знак на солидарност с дейността по въвеждането на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” заместник-министърът на образованието и науката Юлиан Наков и държавният експерт по интеграция на децата от малцинствен произход Йосиф Нунев приеха поканата на ЦМЕДТ “Амалипе” и присъстваха на откриването на учебната година в едно от обхванатите в проекта училища - ОУ “П. Хилендарски”, Г. Оряховица. Чрез присъствието си солидарност изразиха и началника на Инспектората по образование - Велико Търново, Даниела Крушева, областният управител на Великотърновска област Красимир Генчев, кметът на община Г. Оряховица Никола Колев, депутати от региона. Това предизвика силен медиен интерес към проекта, който продължава и до ден днешен.

Сформирането на групите

Сформирането на групите от ученици, желаещи да изучават СИП “Ромски фолклор”, протече значително по-леко от нашите очаквания. Все пак на места ясно се очертаха очакваните трудности:

1. Нежелание от страна на родителите-роми с преферирано неромско самосъзнание децата им да изучават ромски фолклор: с. Куцина, с. Добри дял, гр. Стражица, с. Стамболово. Навсякъде тези проблеми бяха преодолені по време на родителските срещи, където бе обяснено, че изучаването на ромски фолклор не цели промяна в езика и религията на децата, а по-доброто опознаване на традициите на всички етноси.

Като резултат децата на ромите с неромско самосъзнание се включиха активно в дейността на сформираните СИП-ове. Не е изненадващ фактът, че те познаха в повечето описани ромски приказки, предания, обичаи и песни **своите** приказки, предания, обичаи и песни, че познават голяма част от ромските думи, отбелязани в помагалото.

2. Нежелание от страна на родителите-българи децата им да изучават ромски фолклор: гр. Златарица, с. Раданово. Това бе закономерно следствие от битуващите предразсъдъци спрямо циганите в българското общество. За щастие негативната тенденция не можа да попречи на смесения характер на групите, които почти навсякъде включваха не само роми, но и етнически българи. Радостен бе фактът, че българските деца се включиха с удоволствие в работата на СИП-овете и че научиха неща, свързани не само с ромските, но и с българските традиции. Особено показателен в това отношение бе примерът на ОУ “Св. Св. Кирил и Методий” в с. Раданово. Там някои от българските ученици бяха най-активните участници в дейността на групите по СИП и дори написаха свои стихове и приказки, пресъздаващи живота на ромите.

Числеността на групите определено надхвърли предварителните ни очаквания за около общо 450 ученика. Подалите молби бяха над 600, като по сведения на учителите в дейността на групите покъсно са се включили и други ученици.

На повечето места етническият състав на учениците бе смесен, което съответстваше на основната идея от въвеждането на ромски фолклор в учебната програма: възпитаването на всички ученици в дух на етническа толерантност и изграждане на мостове между етносите. Групи, съставени само от деца роми, имаше единствено в ОУ “Хр. Смирненски” - с. Водолей и НУ “П. Р. Славейков” - гр. Павликени, което се дължеше на факта, че в двете училища няма ученици от български етнически произход.

Функциониране на групите

Сформираниите групи провеждаха занятия през цялата учебна година по два часа седмично. През втория учебен срок не функционираха три от групите поради заболявания на учителите. На тяхно място бяха сформирани групи в две училища от община Попово, Търговищка област - ОУ “Любен Каравелов”, с. Кардам и ОУ “Св. Климент Охридски”, с. Гагово. Поради отличните педагогически качества и желанието за работа на тримата учители, поели групи в тези училища, както и поради много доброто взаимодействие с местните директори, групите в тези училища бързо наваксаха изоставането си (поради по-късното включване) и бяха едни от най-успешните групи.

Основният принцип, който ЦМЕДТ “Амалипе” държеше да се спазва в учебния процес по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, бе часовете да не се превръщат в традиционни часове по четене или музика, а да се държат будни ученическият интерес и активност. Използването на интерактивни методи, множество забавни игри, извънкласни дейности (като организиране на радиопредавания, тържества пред родителите, вечери на етносите, посещение на автентично празнуване и др.) бяха основните начини за постигането на тази цел. Почти навсякъде учителите успяха и превърнаха часовете по ромски фолклор не само в най-обичаните от учениците часове, но също така във фактор, определящ културния живот на училището (а понякога дори на съответното населено място).

При отчитането на успехите и неуспехите през тази първа година трябва задължително да се имат предвид три важни обстоятелства.

1. Мащабното въвеждане на СИП-ове, свързани с фолклора на ромите, бе пионерска дейност, нямаща съответен аналог в България. Това изправи учителите пред нова педагогическа ситуация, изискваше от тях влагане на повече усилия и умения за разрешаване на трудностите, които неминуемо възникват с всяка нова дейност.
2. Великотърновска област е областта с най-висок процент ромски с преферирано неромско самосъзнание (в повечето случаи турско, по-рядко влашко) в България. Това неминуемо създаваше определени проблеми, доколкото ромите с неромско самосъзнание са настроени силно негативно към всичко,

което се определя като “ромско”, включително и към ромския фолклор.

3. Въпреки че като цяло българското общество е толерантно към етническите и верските различия (една от гордостите на България в т. нар. “преходен период” е именно мирният етнически модел, силно различаващ се от войнстващия в съседните държави национализъм и шовинизъм), спрямо ромите все още битуват изключително силни предразсъдъци. Често те са полуосъзнати и дори неосъзнати, прикрити под разнообразни форми. Тези предразсъдъци битуват не само сред слабообразованите българи и турци, но и сред мнозина представители на интелигенцията, включително сред учители и директори. Това създаде спънки пред част от учителите, преподаващи ромски фолклор - спънки от страна на техни колеги, както и на някои директори.

По сведения, получени от учителите, преподавали “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, от директорите на съответните училища, както и от самите ученици, учебният процес почти навсякъде се характеризираше със следните **особености**:

1. *Завишени интерес и активност от страна на учениците.* От една страна, това се дължеше на новостта и атрактивността на преподавания материал. От друга страна, силно спомогна уменията на учителите да използват нетрадиционни методи и средства в обучението, да увлекат и задържат интереса на учениците, да доведат в класната стая “хора от махалата” (музиканти, сладкодумни разказвачи и т. н.), както и да включат учениците в извънкласни инициативи. Почти навсякъде учителите успяха да осъществят идеите на Център “Амалипе” за използване на интерактивни подходи в учебния процес за превръщане на групата в екип и това увлече учениците. Довчерашните пасивни и изглеждащи индиферентни ромски деца показаха, че в интелектуално отношение, както и от гледна точка на усърдие и старание в учебния процес, не отстъпват на останалите си съученици. “Не съм подозирала, че ще видя такъв интерес и старание в нашите ученици!” възкликна искрено един от директорите след открит урок на учениците от групата по СИП в неговото училище.

В тази връзка е показателен фактът, че нито един от обхванатите в проекта 600 ученика не отпадна от училище през учебната година. На някои места (напр. с. Кардам, община Попово) дори се случи нещо, което не очаквахме - в тържествата, организирани от групите по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, се включиха ученици, отпаднали през предходните години.

Завишеният интерес и активност характеризираха както ромските, така и неромските ученици. Българските и турските деца проявиха жив интерес към часовете по ромски фолклор и бяха активни участници в тях. По време на откритите уроци и особено на извънкласните форми често можеше да бъдат видяни български деца, облечени в ромски традиционни носии. Част от българските ученици (напр. Ралица Петрова и Вероника Петрова от с. Раданово) дори написаха собствени стихове и приказки, посветени на живота и традициите на ромите.

По отношение на ромските ученици на много места бе наблюдаван следният феномен: През първите две-три седмици те проявяваха неудобство и притеснение да говорят за своите традиции и обичаи. Тази реакция е обяснима от гледна точка на това, че никога преди в училище не се е обръщало внимание на ромската култура, че в общественото пространство “циганин” продължава да битува като обидно наименование. Особено важни през тези първи седмици се оказаха насърчаването от страна на учителя и на българските съученици. Преодолели първоначалното неудобство, ромските деца се включиха с желание и гордост в часовете.

Завишеният интерес и активност от страна на учениците бяха наблюдавани в почти всички обхванати училища (в 26 от общо 30 групи). Разбира се, имаше и изключения. Те се дължаха на това, че колегите не успяха да излязат от традиционната рамка на взаимоотношенията “учител - ученик” и провеждаха часовете по ромски фолклор като стандартни часове по четене.

2. В повечето от обхванатите училища часовете по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” се превърнаха в *мост между училището и родителите*. За първи път ромските родители активно се ангажираха с дейности, свързани с училището.

Връзката родители - училище протичаше по две линии. От една страна, на много места родителите четяха с интерес учебните помагала, които изучаваха децата им. Този феномен бе наблюдаван почти навсякъде - Водолей, Стражица, Златарица, Камен, Кардам и т. н. От друга страна, родителите се включиха, подпомагайки организирането на извънкласните форми - особено тържествата и концертите, изнесени от учениците от СИП-овете по ромски фолклор. Някои от учителите успешно привлякоха родители в част от часовете. Така например в с. Камен колежката Сребрина Колева често разнообразяваше часовете, канейки в тях родители на ромски деца - гайдарят дядо Коста, сладкодумната разказвачка на приказки Гергина Данаилова и др.

3. Навсякъде учебният процес по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” бе допълнен с *дейности “извън класната стая”*. От една страна това беше изискване на ЦМЕДТ “Амалипе”. От друга - съвпадна с желанието на учениците. Във всички обхванати училища бяха организирани публични извънкласни изяви на групите по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. Това бяха основно концерти и тържества - по повод Василица (Банго Васили) - Ромската Нова Година, 8 април - Международния ден на ромите, Великден, Гергьовден, 24 май и края на учебната година. Също така на някои места учениците организираха радиопредавания, посветени на традициите на ромите, стенвестници, а в с. Кардам направиха музейна експозиция “Стая на етносите”, представяща традиционни битови предмети, занаятчийски инструменти и носии на двата основни етноса, живеещи в селото (българи и роми).

Тези извънкласни дейности се превърнаха в централни събития в културния живот не само на съответното училище, но често и на селото или града¹. Те придадоха популярност на дейността по въвеждане на ромски фолклор в учебната програма и осъществиха на практика така желаното вписване на училищния живот в културния и обществен живот на съответното село или град. От друга страна

¹ Тази тенденция се засили през учебната 2003/2004 г., когато тържествата, организирани по повод Василица от учениците във В. Търново, Златарица, Попово, Разград и Шумен, бяха на практика и национално събитие.

извънкласните дейности бяха изключителен стимул за учениците, доколкото им предоставиха възможност за изява и доказване.

Планът и графикът за провеждане на посочените извънкласни дейности бяха съставени на семинар на всички учители, преподаващи СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, организиран от ЦМЕДТ “Амалипе” и Регионалния инспекторат по образованието - В. Търново на 10 и 11 февруари 2003 г. Крайната фаза на цялата дейност бе провеждането в гр. В. Търново на Детски ромски фолклорен фестивал “Отворено сърце” на 3 юни 2003 г.

4. Навсякъде част от учебния процес по СИП “Фолклор на етносите в България” бе събирателско-изследователска работа от страна на самите ученици. Ромският фолклор е малко изследван, изключително богат (като многообразие от жанрове и вариации) и е все още жив фолклор - т.е. продължава да се предава по устен път. Затова не бе странно, че навсякъде учениците записваха приказки, легенди, песни и разкази от своите баби и дядовци, намираха стари снимки, предмети и носии. Групите по СИП се превърнаха в малки изследователски лаборатории, които събраха не малко суров фолклорен материал. Част от него залегна в учебните помагала “Истории край огнището” и “Разказани пътища” за учебната 2003/2004 г.

5. На много места успешното провеждане на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” доведе до повишаване на активността и съзнателното отговорно отношение към целия учебен процес от страна на включените ученици. Това е резултатът, който се постига най-бавно и трудно. Но той е неминуем при по-продължителна успешна работа по преподаване на ромски фолклор. Участвайки активно в часовете по СИП, включвайки се с желание в тях и в извънкласните дейности, учениците постепенно променят цялостното си отношение към училището и учебния процес.

Проблеми

Както всяка новаторска дейност, въвеждането на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” бе свързано и с проблеми, а също така с допуснати грешки.

Единият от очакваните проблеми - съпротива от страна на родителите - на практика не се случи. Преди началото на учебната година очаквахме, че родителите-роми с преферирано турско или влашко самосъзнание ще откажат техните деца да участват в часове по ромски фолклор. Този проблем бе париран на първите родителски срещи, където бе обяснено, че предметът се изучава на български език, че не цели промяна на религията и езика на децата. По същия начин бяха разсеяни и притесненията на родителите на българските деца. И в двата случая важна роля за окончателното преодоляване на родителските страхове изигра запознаването с учебното помагало.

За съжаление сериозен проблем се оказаха страховете и пасивната съпротива на част от директорите на училища. За успешното въвеждане на всеки нов предмет важна предпоставка е подкрепата и съдействието, което учителят може да получи от своя директор. Това с особена сила важи за предмет като “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, който по един или друг начин има отношение към важни и наболели обществени проблеми (напр. интеграцията на ромите в българското общество) и условно казано “атакува” стереотипи и предразсъдъци, формирани с векове. Голяма част от директорите (напр. в училищата в с. Куцина, Кесарево, Кардам, Гагово и двете училища в гр. Павликени) ясно осъзнаха своята роля в целия процес и оказаха реално съдействие в ред насоки - при сформирването на групите, при организирането на откритите уроци и което е може би най-важно - помогнаха за благоприятното приемане на часовете по ромски фолклор от целия учителски колектив. Други директори се отнесоха изцяло бюрократично-административно: без да създават никакви пречки, но и без да оказват реално съдействие извън чисто служебните им задължения за контрол относно редовното провеждане на занятията и воденето на всички отчетни документи.

За съжаление трета част (макар и най-малобройна) от директорите не само не оказаха съдействие на учителите по ромски фолк-

лор, но макар и пасивно, създадоха пречки пред успешното провеждане на часовете. Тези пречки бяха в две насоки. Първо, пречки пред популяризирането на факта, че в съответното училище се изучава предмета “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. Причина за това бе страхът да не излезе имидж на училището като “циганско” и това да предизвика негативни реакции от страна на българските родители. Второ, пречки пред организирането на извънкласни форми (тържества, радиопредавания и др.), чрез които учениците, изучаващи ромски фолклор, да покажат наученото. Причината бе същият страх.

Това създаде затруднения пред учителите, преподаващи новия предмет, доколкото ги постави в своеобразна изолация. Благодарение на своя професионализъм и педагогически умения колегите в тези училища успяха да преодолеят посочените трудности и там функционираха някои от най-успешните групи.

Друг проблем бе времето за провеждане на часовете по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. Нормативната база позволява на директора да определи времето за провеждане на СИП в твърде широки граници: от последния час на учебния ден до времето след т. нар. занималня. За съжаление в част от училищата часовете по СИП “Ромски фолклор” бяха заложили по най-лошия за децата начин - след занималня, т.е. около 16-17 ч. Това предварително ограничи възможността за ефективна работа - едва ли може да се очаква особена активност от деца, престояли в сградата на училището повече от 8 астрономически часа. Парадоксалното е, че в повечето случаи ставаше дума за ученици от 1 до 4 клас. Фактът, че въпреки това децата оставаха за часовете по СИП “Ромски фолклор” и работиха с интерес и желание, ни дава допълнителни основания да твърдим, че заниманията по ромски фолклор успяха да събудят интереса на учениците. Но този факт не означава, че проблемът с времето за провеждане на учебните занятия е маловажен. Преминаването на предмета “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” от СИП в ЗИП би разрешило този проблем.

Разширяването

Успехите от учебната 2002/2003 г. дадоха основание на МОН и на Фондация “Отворено общество” - София да продължат своята

подкрепа и финансиране за програмата. Препоръката на министър Игор Дамянов бе програмата да бъде разширена, като обхване повече училища и региони.

Тази препоръка бе реализирана и от новата учебна 2003/2004 г. бяха сформирани 55 групи по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в 32 училища на Великотърновска, Търговищка, Разградска и Шуменска области. Разширяването стана възможно благодарение съгласието на общините В. Търново, Павликени, Лясковец, Г. Оряховица, Попово, Разград, Самуил, Кубрат, Шумен и Велики Преслав да финансират провеждането на часовете на 25 от групите от собствените си бюджети - факт, който показва реалното им ангажиране с разрешаването на наболелите образователни проблеми на ромските деца. Така от учебната 2003/2004 г. броят на учениците, изучаващи “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, надхвърли 1000. От месец ноември 2003 г. към програмата се включиха и 2 училища в община Лом.

През предходната година идеята на ЦМЕДТ “Амалипе” бе групите по предмета да са разделени в три модула: Ромски приказки и легенди, Празнични обичаи и Ромска музика. Почти навсякъде с цел по-оптималното провеждане на часовете учителите предаваха материал и от трите модула. Затова от новата учебна година разделението на модули отпадна. В съответствие с препоръките на учителите бяха направени две различни учебни помагала, представляващи едни и същи типове учебен материал, но адаптиран за различните възрастови групи: “Истории край огнището” за ученици от 2-4 клас и “Разказани пътища” - за 5-8 клас. Благодарение на Фондация “Отворено общество” двете помагала бяха издадени и на всеки ученик бе предоставена безплатна бройка.

Съгласно сведенията, предоставени от учители и директори, часовете по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” през 2003/2004 г. протекоха успешно и при още по-голям интерес и активност от страна на учениците. Този факт намери ясно потвърждение и по време на тържествата по повод Василица - Ромската Нова Година, организирани от ЦМЕДТ “Амалипе” в общините В. Търново, Златарица, Попово, Разград, Велики Преслав и Шумен.

Ролята на учителя

Ролята на учителите в цялостния процес по въвеждането на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” е неоспорима. Цялостният облик на предмета, голяма част от съдържанието на учебните помагала, видът и начинът за провеждане на извънкласните форми - всичко това бе и продължава да се определя в голяма степен от препоръките и съветите на учителите, преподаващи ромски фолклор.

Периодично с тях се провеждат обучителни семинари, на които се отчитат постигнатите успехи/неуспехи, дават се конкретни препоръки за разрешаването на определени проблеми, получават се предложения за по-нататъшното организиране на учебния процес. Досегашният успех на програмата се дължи в голяма степен на желанието, усилията и уменията на учителите, ангажирани в нея, които вече втора година работят като един истински екип.

На всички тях изказваме своята искрена благодарност!

VI. ПРАКТИЧЕСКИ УКАЗАНИЯ ЗА ОРГАНИЗИРАНЕТО И ПРОВЕЖДАНЕТО НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

Настоящата глава цели да даде няколко конкретни практически съвета за това как да бъде организиран и проведен учебният процес по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. Тези съвети са многократно проверени в досегашната практика по въвеждането на предмета. Последното не означава, че имат характера на стопроцентови правила. Опитът винаги е по-богат от теорията, стремяща се да го обобщи. Но ако в своята дейност по организирането и провеждането на часовете по ромски фолклор се сблъскате с посочените по-долу проблеми, опитайте и предлаганите решения!

Как да сформираме групата по „Фолклор на етносите - Ромски фолклор“?

Досега предметът имаше статут на СИП (Свободноизбираема подготовка). В този случай важат всички изисквания за сформирани на група по СИП, които са валидни и за останалите предмети. Необходимо е да бъдат подадени молби (в писмена форма), подписани от ученика, желаещ да изучава предмета, и от неговия родител (настойник). Минимумът желаещи (респ. подадени молби) е 12 - при група, в която всички ученици са от една паралелка или 13 - ако в групата са включени ученици от различни паралелки¹.

За целта запознайте учениците с възможността да изучават СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. Обяснете им какво ще се изучава по време на часовете, наблегнете на това, че ще се организират множество извънкласни форми - тържества, концерти, радиопредавания и т. н. Кажете

¹ Ако предметът премине от СИП в ЗИП (Задължително избираема подготовка), в сила ще влезнат съответните изисквания за ЗИП.

им, че ще разчитате на тяхната активност и на нещата, които те също ще разкажат за своите фолклор, обичаи и традиции. Покажете им учебното помагало и учебната тетрадка, за да си съставят поясна представа.

Предполагаме, че ще се сблъскате със следния “проблем”: твърде много желаещи ученици. Най-добрият вариант за работа са около 15 участника в група. Това позволява реалното включване на всеки един в дейността. Но не връщайте желаещите да се запишат ученици: колко често в практиката си като учители сме се сблъскали с ученическата пасивност... Нека се сблъскаме и с активността!

Как да привлечем ученици от неромски произход в състава на групата?

За постигане на една от основните цели от въвеждането на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” - възпитаването на толерантност и уважение към Другия, както и за по-успешното функциониране на групата е необходимо тя да бъде хетерогенна, т.е. да включва деца от различни етноси. Грешка е да се смята, че предметът е ориентиран само към ромските ученици!

За да привлечете българчета, турчета и други деца в групата, обяснете им, че СИП-ът е “Фолклор на етносите”, т.е. включва приказки, легенди, песни и обичаи на всички етноси. Покажете им учебника и тетрадката, за да се убедят в това - там те ще намерят български и турски приказки и обичаи, авторови произведения от Елин Пелин, Ангел Каралийчев, братя Грим и т.н. Обяснете им също така, че ще могат да участват в събирателско-изследователската дейност, като записват и разказват приказки и предания, които са научили от своите баби и дядовци.

Кажете същите неща и на родителите по време на първите родителски срещи. Добре е още от самото начало да парирате подозренията, че вашият предмет води до “циганизация” на училището. Колкото и смешни да изглеждат тези подозрения, нека не забравяме, че в българското общество все още битуват изключително силни негативни предрасъдъци спрямо ромите. Опитите за тяхното “преборване” трябва да започнат още от самото начало - при сформирането на групата.

Как да привлечем децата на циганите с турско или влашко самосъзнание?

Както прочетохте, в България живеят над 250 000 цигани, определящи се като “миллет”, които говорят турски език и на преброяванията, както и пред непознати, се декларират като “турци”. Близко 80 000 са румъноезичните цигани, определящи се като “рудари” (копанари, мечкадари) и наричани често “власи”. Обикновено тези две общности се разграничават от ромите и не използват за себе си името “рома” (с това име те наричат ромскоезичните цигани-християни). Нерядко се определят като “цигани” (турски или румънски цигани), но признават това най-вече в тесен семеен кръг или пред приятели.

Затова нашият **съвет** е: *не се опитвайте да убедите учениците - деца на турскоезични или румъноезични цигани, че са “роми” и така да ги склоните да се запишат в СИП-а.* Ще ви отговорят, че не са роми и ще бъдат искрени - те наистина много рядко използват или никога не използват това име за себе си.

Обяснете им, че предметът представя фолклора на всички - “роми, миллет, рудари, на българи и на турци”. Покажете им учебника - акцентирайте там, където има текстове за миллета и рударите, там където някои от текстовете са на турски и румънски език. Направете същото и с родителите на първата родителска среща. Изключително важно е да спечелите тяхната подкрепа или поне това да не спират децата си от посещение на тези часове.

Нашият **съвет** е също така и към вашата дейност: *не приемайте присъствието на деца от турскоезичните и румъноезичните цигани като пречка за успешното провеждане на часовете по ромски фолклор.* Практиката показва, че тези деца се включват с не по-малко желание и старание в часовете. Например, това че повечето от ромските деца в Разградска област са от групата на турскоезичните цигани и не отбелязват в семейна среда празника Василица, не им попречи да се включат като активни участници в тържествата по повод Банго Васили - Ромската Нова Година, които се проведеха на 15.01.2004 г. Те бяха основните участници в тези тържества.

Вашата задача не включва това да върнете тези деца към ромските им корени. На много места това стана от само себе си. На някои места не се случи. На въпроса какво ще бъде бъдещото самоопределение на турскоезичните и румъноезичните цигани не може да

бъде отговорено чрез средствата на българската образователна система. Това е проблем от друг порядък.

Можем ли да имаме проблеми с привличането на ромските деца в групата?

Да. На много места този проблем се появи първата година в самото начало. До сега на ромските деца не е било отделяно внимание като на **ромски** деца. Т.е. в училище никога не се е говорело за ромските традиции и култура като за нещо ценно. Точно обратното: обикновено изразът “цигания” или “циганска култура” се използва като синоним на “липса на култура”. И тази употреба се среща не само в медиите и обществото като цяло, но понякога и в училищата. Затова много често стратегията на ромските родители за предпазване на децата от излишни обиди е била (и все още е) публичното премълчаване на ромските им корени и ромската им принадлежност.

Така че не се учудвайте, ако първоначално ромските деца свеждат смутено погледи при поканата ви да се запишат в групата по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, а родителите им категорично отказват това. Обяснете им няколко неща (особено на родителите). Обучението се води на български език и в никакъв случай не води до влошаване на познанията по български език. Дори напротив - води до тяхното подобряване, тъй като част от задачите са граматически. Часовете по ромски фолклор са шанс ромските деца да бъдат опознати и уважавани от останалите деца.

Обикновено след като чуят тези доводи, родителите на ромските деца се съгласяват децата им да участват в групата, а самите деца се включват с желание и интерес.

В тази връзка може би ще се сблъскате с още един проблем. Често през първите две-три седмици ромските деца се притесняват да разказват за традициите и обичаите си. Причините са същите както посочените по-горе. За да помогнете тези притеснения да отминат по-бързо, покажете им ясно, че смятате ромските обичаи за наистина ценни и интересни. От голямо значение е, ако подобна заинтересованост покажат и българските деца. При всички положения след няколко учебни часа по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, ромските деца ще преодолеят притесненията си и ще станат ваш ценен партньор и помощник.

Кои са най-големите грешки, които можем да допуснем в преподаването на „Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор“?

Първата голяма грешка би била превръщането на тези часове в стандартни часове по четене или пеење. Това напълно обезсмисля въвеждането им. Децата няма да станат по-толерантни едни към други, нито по-активни и усърдни в ученето, ако изучават ромски приказки, обичаи и песни по стандартния начин, по който изучават всичко останало. Ключ към постигане на високите цели, които си поставя обучението по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, е събуждането на интереса и активността на учениците, възличането им в цялостния процес. Това може да стане единствено при използването на интерактивни методи, при превръщането на групата в екип и т. н.

Друга грешка би била превръщането на часовете по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в часове по традиционен български фолклор. Акцентът на предмета - така както е поставен в учебните програми и учебните помагала - е ромският фолклор. Той е в голяма степен непознат и неизучаван до сега в училище, освен това почти под никаква форма не присъства в учебното съдържание по останалите предмети. Българският фолклор също е представен в учебните помагала - това е необходимо, за да видят учениците множеството връзки между ромския и българския фолклор. Но изместването на акцента изцяло върху българския фолклор би било пълна промяна на смисъла на предмета “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. За да не допуснете тази грешка, следвайте учебните програми и помагала.

Мога ли да включа в часовете неща, които ги няма в учебните помагала?

Да, разбира се. Учебните помагала “Истории край огнището” и “Разказани пътища” с автори Д. Колев, Т. Крумова и А. Кръстева представят една малка част от фолклора на ромите в България. Във всеки регион на страната, във всяко село и махала можете да научите много други неща, които биха ви били полезни в учебния процес по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”.

В същото време не изпадайте в другата крайност - да преподавате само неща, които не са включени в учебните помагала. Учебните програми, помагала и тетрадки са създадени, за да дават насока (макар и най-обща) на часовете по ромски фолклор. Неколкократно тази насока е одобрявана от МОН и затова пълното отклоняване от тях не се препоръчва.

Това, което ви препоръчваме, е да използвате около 1/4 от учебните часове за проучване и представяне на материал, невключен в учебните помагала. Най-добре би било това да е материал, свързан с вашата община и етносите, живеещи в нея. В учебните помагала и учебните тетрадки ще намерите и конкретни предложения как да стане това.

Няма ли да е проблем за мен да преподавам ромски фолклор, при положение, че не съм ромка (ром)?

Не. Идеята на предмета е той да бъде преподаван както от роми, така и от нероми. Едни от най-добрите учители по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” са етнически българи.

Единственият проблем пред вас може да е възпроизвеждането на ромските песни. За ваше улеснение текстовете им са записани в учебниците, а също така можете да ги чуete на аудиокасетите. За българските и турските ученици във вашата група тези текстове също ще са напълно непознати (а също така и за ромските, ако са от групите на рударите или миллета). Но така както често хора, незнаещи английски език, изучават и успешно възпроизвеждат английски песни, така няма да е проблем това за вас и вашите неговорещи ромски език ученици.

Как да спечеля доверието на ромските ученици при положение, че не съм ромка (ром)?

Като им покажете, че имате познания за техните обичаи и традиции. Това винаги впечатлява децата от което и да е малцинство. Можете например да научите предварително текста на песента, която ще преподавате и да я изпееете, без да поглеждате в учебника. Това всява искрен респект и уважение.

VII. ДОБРИТЕ ПРИМЕРИ

Добрите примери на нещо, което вече е извършено и е оценено положително, са винаги един от най-полезните ориентири за този, който тепърва започва да върши същото. През учебната 2002/2003 г. по програмата “Ромският фолклор в българското училище” на ЦМЕДТ “Амалипе” бяха генерирани множество добри примери, запознаването с които може да улесни дейността на всеки от вас. Затова ще ви представим част от добрите примери на първата година.

ОУ „Хр. Смирненски“, с. Водолей

Нетрадиционните методи променят всичко

Години наред децата в с. Водолей имаха славата на пасивни и неученолюбиви. От тях никой не очакваше високи постижения, смяташе се за успех, ако завършвайки 8 клас, те можеха да че-

тат гладко и да смятат, както и да се изразяват добре на български език. **Дияна Димитрова**, учител в с. Водолей, категорично обори това мнение.

От самото начало тя заложи на интерактивните и други нетрадиционни методи и средства в учебния процес по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. Класната стая, в която се провеждаха часовете, биваше преподредена преди всяко занятие по ромски фолклор до неузнаваемост - разместяха се чинове, поставяха се декори (изработени с подръчни средства и не изискващи нищо друго, освен желание и умение при направата им), създаваше се празно пространство, в което учениците да могат да танцуват или поне да насядат в кръг. Създаваше се атмосфера, наподобяваща домашната.

За да спечели доверието на ромските деца, които първоначално гледаха скептично, с притеснение и недоумение, когато им бе казано, че ще изучават ромски фолклор, тя научи две от най-популярните ромски песни - “Джелем, джелем” и “Са е рома (Ерделези)” и ги изпя още първия час, без да поглежда написания в учебното помагало текст. Това имаше поразяващ ефект у

децата, които за първи път почувстваха, че някой приема на сериозна техните обичаи и традиции. Това стопи всякакви прегради. След още един час ромските деца я питаха: “Госпожо, да не би да си циганка?”.

Часовете по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” бързо се превърнаха в най-очакваните часове. Никой не отсъстваше, а в дните, в които се провеждаха часовете, посещаемостта в училище бе чувствително по-висока. И имаше защо: в часовете по ромски фолклор децата разиграваха педагогически игри, четяха по роли, драматизираха приказки, разказваха приказки и обичаи, събрани от тях самите, пееха песни и дори танцуваха. Бяха всичко друго, само не и пасивни.

Когато придобиха увереност в себе си, децата, ръководени от своята учителка и подпомогнати от директора на училището г-жа Генчева, организираха няколко тържества, които станаха централни събития в културния живот на селото. По повод Банго Васили, 8 април и края на учебната година участниците в групата по СИП успяха да съберат десетки жители на селото в залата на местното кметство, за да им покажат какво могат.

Днес всички (и роми, и българи) в с. Водолей знаят, че в училището се изучава СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. Знаят също така, че децата не са нито пасивни, нито неученилюбиви. *“СИП-ът повиши и общия успех на децата, както и тяхната отговорност - споделя г-жа Димитрова. - След всичките тържества, които организирахме, никой не идва без домашно на училище и никой не отсъства без причина. Има голяма разлика между учениците, които участват в СИП-а, и останалите ученици.”*

ОУ „Хр. Ботев“, с. Куцина

Веднъж събудена, ученическата активност е най-оригиналният творец

Групата по СИП в с. Куцина с ръководител **Зоя Михалева** ясно показва, че преферираното турско самосъзнание на част от турските цигани (самоназоваващи се “миллет”) не е никаква пречка за успешното провеждане на часовете по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” стига учителят да намери верния подход.

Зоя бързо успя да събуди активността и желанието за работа на учениците, включвайки ги в множество занимателни и креативни игри. Веднъж заинтригувани, учениците не само научиха ромските приказки, предания, обичаи и песни, поместени в учебното помагало, но също така пристъпиха към творческото им възпроизвеждане чрез средствата на детското изкуство. Тъй като традиционните рисунки с молив, пастели или бои се оказаха недостатъчно изразителни за твърде “цветния” ромски дух, учениците и техният учител намериха нови средства.

Едно от тях беше рисунката върху керемидата.

Ромски рисунки върху керемидата и пана получиха като подаръци в края на учебната година Президентът на Република България Георги Първанов, Министърът на образованието и науката доц. Вл. Атанасов, Зам.-Министърът на образованието и науката Юлиан Наков, експертите в МОН Йосиф Нунев и Офелия Крумова.

Също в края на учебната година учениците от групата по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” организираха концерт в сградата на местното читалище. Почти цялото село - българи и цигани - се събра заедно и аплодира от сърце показаното от учениците. *“В групата участват деца и от двата етноса. Те наистина станаха приятели и вече нямат никакви предрасъдъци едни спрямо други. А преди не беше така ...”* - обясни директорът на училището г-жа Стойнова, чиято постоянна помощ за дейността на групата трябва да бъде отбелязана.

ОУ „Св. Климент Охридски“, с. Гагово

И родителите могат да участват

Часовете по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в с. Гагово започнаха от втория учебен срок на 2002/2003 г. Но благодарение на усърдието и желанието на учителката **Ганка Гатева**, както и на постоянната подкрепа от страна на директора г-жа Дончева, учениците бързо успяха да наваксат пропуснатото. В края на учебната година те познаваха ромските история, фолклор и култура не по-зле от съучениците си в другите обхванати от програмата училища.

Ентузиазмът, младежкият дух и желанието за работа от страна на Ганка бързо се пренесоха върху учениците, които се включиха с желание в часовете и те не пропускаха нито едно занятие. Учебните помагала по ромски фолклор бързо станаха любимо четиво и на родителите им. Оказа се, че дори ромските родители не знаят почти нищо за своята история и култура и сега искат да попълнят пропуските си. Някои от тях започнаха да питат: “Може ли и ние да идваме в часовете?”.

Учителката и директорката решиха да използват това родителско желание и за края на учебната година подготвиха... една ромска сватба. Не истинска, а драматизация-възстановка на сватосване, годеж и сватба при хорахане-рома. В драматизацията участваха родители и ученици, роми и българи. Бързо намериха стари ромски носии, при това съвсем автентични сватбени: червена рокля за годежа и къна-геджеси, бяла за сватбата и т. н. Намериха аудиокасети с традиционната ромска музика, изпълнявана при някои от сватбените елементи. Измислиха и сценарий, който не само отразяваше ромските сватбени обичаи (поне такива, каквито са били някога), но също така съдържаеше шеги и хумор, както и много любов към ромските традиции.

За първи път тази драматизация бе представена на тържеството “България - нашият общ дом”, организирано в местното читалище по повод края на учебната година. Съвсем естествено се превърна в “гвоздеа на програмата”. Няколко дни по-късно гаговската ромска сватба прикова вниманието на десетките зрители и на всички медии, отразяващи Детския ромски фолклорен фестивал “Отворе-

но сърце”, провел се във В. Търново на 3 юни 2003 г. Симбиозата на родители и ученици, вдъхновени от ромските традиции, не можеше да не даде изключителни резултати.

ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“ с. Раданово

Добре е да се правят групи и там, където междуетническите отношения не са идеални

За междуетническите отношения в с. Раданово от години се разнасят какви ли не митове: “циганите там са свирепи, неграмотни и безкултурни - често вадят ножове”, “българи и цигани се мразят в това село така, както никъде другаде във Великотърновско” и т. н. Затова и директорът г-жа Методиева, и ние подходихме с лек страх: ще се събере ли смесена (хетерогенна в етническия смисъл на думата) група? Как ще реагират българските ученици и особено техните родители на изучаването на ромски фолклор?

Опровергаха ни двете млади учителки **Миглена Михайлова** и **Елена Иванова**. Те не само събраха две напълно хетерогенни групи за СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, но и записалите се в тях ученици надхвърлиха всякакви очаквания - близо 60! Много бързо учебният процес и в двете групи набра пълна скорост, като дори предизвика лека завист у другите учители. Изглеждаше така, сякаш това не бяха същите деца!

На 25 март в залата на местното кметство двете групи организираха представление по повод Световния ден на ромите - 8 април. “Никога до сега тази зала не е събирала толкова много хора!” - бе категоричен кметът на с. Раданово. Учениците редуваха ромски и български песни, ромски и български легенди, а възстановката на ромската сватба, която направиха, накара всички в залата да затанцуват. Най-аплодирани бяха младите певци Милен (11-годишен ром) и Ве-

роника (13-годишна българка). Песента “Българи” на известната певица Вероника, изпълнена от ученицата Вероника, изправи на крака всички в залата. “Българският дух е непобедим...” - пригласяха роми и българи, забравили подозренията помежду си.

Едно от нещата, които децата и техните учители направиха, бе тетрадката-книга “Щастливи заедно”. В нея те обобщиха резултатите от едногодишния си труд. Ромски и български обичаи и песни от с. Раданово, събрани и описани от участниците в СИП-овете, стари снимки, легенди, както и рисунки,

стихотворения и приказки, написани от самите ученици - всичко това бе събрано на страниците на тетрадката-книга. Тя обогати училището и селото, представяйки фолклора на двата основни етноса, живеещи в него.

Част от нещата, събрани и написани от учениците в с. Раданово, изучавали “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, влезнаха в новите учебни помагала “Истории край огнището” и “Разказани пътища”.

ОУ „Любен Каравелов“, с. Кардам

Всяко село може да има Стая на етносите

В с. Кардам, община Попово живеят българи, роми-бакърджии и турскоезични цигани. Деца и на трите общности се включиха в двете групи по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски

фолклор”, ръководени с много желание и умение от **Тоня Василева** и **Пенка Христова**.

Въпреки очакванията ни за резерви от страна на турскоезичните цигани (изявяващи като цяло преферирано турско самосъзнание), техните деца бяха бързо привлечени и се включиха с голямо желание - наравно с калдарашките и българските деца. Скоро дори се появи “конкуренция” между учениците от двете цигански общности в селото - кой ще се представи като “по-истински циганин”.

С пълна сила учителките, подпомогнати всячески от директора на училището г-н Красимир Масълски, реализираха препоръките на Център “Амалипе” да вълвлекат децата и в изследователска работа, като ги стимулират да съберат приказки, предания, стари снимки и стари битови предмети. Откликът от страна на децата бе толкова силен, че скоро в училището започна да се натрупва една истинска експозиция от предмети и носии на българи, роми-калдарашки и хорахане-рома. Тогава се появи и идеята: “Защо да не направим музей на етносите в селото?”

Инициативният директор на училището, който е и председател на местното читалище “Иван Братанов”, се зае с реализацията. В сградата на читалището бе отделена специална стая, в която учениците започнаха да носят всичко, свързано с бита на техния етнос. Три къта - на българи, роми-бакърджии и турски цигани, бяха направени в Ста-

ята на етносите. Център “Амалипе” дари множество книги и вестници, а Фондация “Отворено общество” - и телевизор и видео с касети, съдържащи етнофилми (част от тях снимани сред роми в с. Кардам). Така селото се сдоби със своя музейна експозиция - Стая на етносите, която бе тържествено открита на 6 май 2003 г. - Гергьовден. *“Всяко село и всеки град може да има своя Стая на етносите - каза на откриването Директорът на ОУ “Л.Каравелов” Кр. Масълски. - Все още хората пазят по таваните си покрити с прах носии, станове, чакръци, паламарки, занаятчийски и битови предмети. Нужно е само да бъдат убедени, че има смисъл да ги дарят, за да останат за следващите поколения. А затова е нужно да има СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, за да ни покаже каква ценност са традициите на всички нас - българи и цигани.”*

Детски ромски фолклорен фестивал „Отворено сърце“

В края на учебната 2002/2003 г. ЦМЕДТ “Амалипе”, Община Велико Търново и Регионалният инспекторат по образованието - В. Търново организираха във В. Търново Детски ромски фолклорен фестивал “Отворено сърце”. Той бе финансиран от Националния съвет по етническите и демографските въпроси и Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия.

Идеята на фестивала бе да събере представителни групи от всички училища, в които се изучава “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” и да им даде възможност да покажат какво са научили през изтичащата учебна година. От друга страна - да даде възможност на гражданите на В. Търново и на представителите на медиите и заинтересованите институции да се запознаят с първите резултати от програмата “Ромският фолклор в българското училище”.

Фестивалът изпълни безусловно и двете намерения. В него взеха участие 243 деца (и родители) от 13 училища, в които се изучаваше СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”. За участниците във фестивала беше подигурено посещение на хълма Царевец, книги, аудиокасети, множество подаръци и изненади, обяд, минерална вода, безалкохолни напитки и закуски.

Фестивалът бе открит с изпълнението на българския национален химн, ромският химн “Джелем, джелем” и химна на Обединена

Европа “Ода на радостта”, а също така със стихотворенията на Иван Вазов “Аз съм българче” и на Усин Керим “Циганин съм”.

Беше прочетен Поздравителен адрес от Президента на Република България Георги Първанов. Приветствени думи към участниците казаха и: Негово Високопреосвященство Великотърновския митрополит Григорий, д-р Румен Рашев - кмет на Община В. Търново, Даниела Крушева - началник на ИО на МОН, експертите от МОН Йосиф Нунев и Офелия Крумова и др.

Програмата на фестивала представляваше пъстра китка от изяви на учениците, игри, танци, рисунки на асфалт, концерти на самодейни ромски и български групи. Основните елементи на програмата бяха:

Програма на всяко едно от училищата, както следва:

- ОУ “Св. Св. Кирил и Методий” - с. Раданово: ромски и български песни, възстановка на ромска сватба
- ОУ “Св. Климент Охридски” - с. Гагово: възстановка на ромска сватба при хорахане-рома (участваха не само ученици, но и техни родители)
- ОУ “Паисий Хилендарски” - Г. Оряховица: бургуджийски и калдарашки ромски песни
- СОУ “Св. Св. Кирил и Методий”: възстановка на празника Василица (Банго Васили) и танци на Мажоретния състав към училището
- НУ “П. Р. Славейков” - гр. Павликени: ромски и български народни песни
- ОУ “Св. Климент Охридски” - с. Виноград: български обичай “лазаруване”, влашки песни на ромите-рудари (участваха и възрастни роми-гъдулари)
- ОУ “Хр. Ботев” - с. Куцина: ромски, български и турски танци
- ОУ “Н. Райнов” - с. Кесарево: драматизация на ромски и български народни приказки
- ОУ “Св. Климент Охридски” - с. Камен: пресъздаване на обичая “пеене на пръстените”, ромски и турски кючек, ромски и български песни (участваха и възрастни роми-гайдари)
- ОУ “Хр. Смирненски” - с. Водолей: ромски песни, драматизация на приказки

ОУ “Л.Каравелов” - с. Кардам: възстановка на празника Гергьовден при калдарашите.

Кът на занаятите

В импровизиран ромски катун бе устроен кът на занаятите. В него деца представиха традиционни ромски занаяти: кошничарство, изработване на вретена и лъжици, изработване на ножове, калайдисване.

Изложба на обредни хлябове (кулаци)

Пред импровизирания катун бяха изложени обредни хлябове, използвани в различни населени места за: сватба, кръщение, Васильовден и Гергьовден.

Рисунка на асфалт

В почивките между отделните училища бяха подготвени множество детски игри, надиграване на кючек и хоро и др. В програмата взеха участие и Златаришката ромска музика “Балканска китка” и Младежка група за автентичен фолклор “Амалипе”.

Зрители на фестивала бяха множество търновски граждани, журналисти от местните и националните медии. КТ “Евроком - Царевец”, КТ “Видеосат”, в. “Янтра днес”, в. “Борба” и други великотърновски медии, bTV, БНТ, Сателитния канал TV България, БНР и “Дарик радио” - всички те отразиха чрез репортажи и статии това, което учениците направиха на 3 юни във В. Търново - един голям празник на отворените сърца.

Посочените добри примери са само малка част от успешните практики, които се случиха по програмата “Ромският фолклор в българското училище” на ЦМЕДТ “Амалипе”, Министерство на образованието и науката и Фондация “Отворено общество”. Вашата група може да генерира практика, по-успешна от посочените. Единственото, което е нужно за това, е силно желание и, разбира се, упорит труд. Децата ще направят останалото. Пожелаваме ви успех!

VIII. МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ ПРИ ФОРМИРАНЕ НА ГРУПИ ПО РОМСКИ ФОЛКЛОР

Процесът на превръщането на една група в екип е добре описан в много и различни книги, но за съжаление малко от тях са достъпни на български език или на българския пазар въобще. Въпреки нашите мащабни проучвания никъде не открихме подобни методически указания за работа с учениците в областта на т. нар. свободно избираема подготовка, а още по-малко пък с роми. Затова правим този скромнен опит за систематизация на познанието за това как се работи по-ефективно със смесени групи (ромски и други ученици). Натрупаният опит в тази насока е плод на наблюденията на учителите по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” във Великотърновска

област и екипа на Център за междуетнически диалог и толерантност “Амалипе”.

Всички познаваме обикновения ученически клас, в който ученикът има за цел да усвои определен обем знания по предмет, изучаван в училище, под контрола на учител. Учениците могат да се възползват от обмяната на ресурси, но нямат нужда един от друг при изпълнението на индивидуалните си цели - високи оценки, награди и други. Да направим разлика с друга група, например групата по ромски фолклор, която трябва да се самоорганизира и проведе учебен час по предмет, който няма аналог в учебната програма, отново под ръководството на учител, но този път неспециалист в тази област. Тези хора вече имат обща цел - взаимният интерес към проблемната област, а именно ромския фолклор. Всеки учител знае, че по-ефективно работи група, която в някаква степен се е превърнала в екип. В този екип, макар и обединени в началото само от една обща цел, в резултат на вътрешна кохезия могат да се постигнат високи резултати в педагогическата работа. До каква степен дадена група се е превърнала в екип може да се провери по степента на взаимозависи-

мост, нужна на членовете на екипа за успешното осъществяване както на индивидуалните, така и на общите цели. Колкото повече дадена задача изисква съвместното поведение на група хора, работещи в тази посока, толкова повече групата трябва да действа като екип. Щом членовете на екипа осъзнаят, че имат нужда един от друг за осъществяването на общата си цел, всеки трябва да определи относителния си принос в тази връзка.

В настоящата глава ние ви предлагаме идеи за най-общи стъпки, чрез които да превърнете вашата група по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в истински екип, както и конкретни методики и идеи за интерактивни обучителни техники, които ще улеснят този процес и ще го направят устойчив и необратим.

Стъпки за превръщането на групата в екип. Проблеми и решения

Всяка конкретна група по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” има своя специфика в зависимост от ред фактори: в кой клас са учениците, които сформират групата, какви са навиците им за учене, дали групата е хетерогенна в етническият смисъл на думата, към коя ромска общност принадлежат включените в групата деца-роми (йерлии, калдараши, рудари, миллет и т. н.) и още ред други. Затова превръщането на всяка група в екип има своя специфика и изисква професионално майсторство от страна на всеки учител. Но въпреки конкретността (специфичността) на този процес за всяка група, можем да набележим някои общи стъпки, които под една или друга форма се повтарят във всички или почти всички случаи. Предлагаме ви 6 стъпки, които да следвате при превръщането на вашата група по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в екип:

1. Определете мисията на екипа;
2. Определете целите на екипа;
3. Разпределете работата и отговорностите;
4. Направете списък на основните правила;
5. Определете как се вземат решения;
6. Определете име на екипа, знак, символ и собствено пространство.

Като първа основна дейност трябва да се дефинира **мисията**, която се преследва с групата (екипа) по ромски фолклор. Мисията

определя смисъла или причината за съществуване на екипа. Задават се ключовите цели, общите ценности, на които се е посветил екипът, и какво екипът смята да постигне. Това е основата, върху която се гради домът на екипа. Когато положението е неясно, членовете на екипа могат да се обърнат към мисията си в търсенето на насока за действие. Също така улеснява и сътрудничеството и поделената отговорност, а най-вече развитието на екипа към отлични резултати. Силните мисии могат да вдъхновят учениците да надхвърлят границите на очакваното, защото те осъзнават значението на това, към което се стремят.

Как да определим нашата мисия? Добре е всички да участват и това да стане на едно от първите занятия. Може да се потърси допълнителна помощ от хора или източници извън екипа - например колеги, представители на местната ромска общност и други. След това се търси отправна точка за мисията на екипа. Отправната точка обикновено произлиза от по-голямата организация, в която се намира екипът или пред която се отчита. В нашият случай това ще бъде мисията на програмата "Ромският фолклор в българското училище" на Център за междуетнически диалог и толерантност "Амалипе". Използвайте я като отправна точка, за да напишете работата на екипа си. Оттук нататък, имайки предвид по-общата мисия и цели, които е възприел екипът ви - каква е неговата цел? Ако вземем горния пример, екипът може да реши, че има за цел събиране, съхраняване и популяризиране на ромската култура във вашето населено място.

Необходимо е да хармонизирате целите и работните планове с мисията. Можете също да изложите мисията си пред ключовите партньори - директор, колеги и пред други, ако сметнете за необходимо. Редовно я преразглеждайте и приравнявайте към настоящите цели или я преработете, за да отразите променените обстоятелства. Мисията на екипа е вашата визитна картичка, но също може да се използва и при определяне на приоритети.

Сега можете да пристъпите към определяне на **целите** на екипа от ученици. Определянето на целите дава посоката на екипа, а с постигането им получавате и индикатор за напредъка. Целите се различават от мисията в това, че са по-конкретни, често и по-измерими, а също така имат и срок. Те задължително се отнасят до опре-

делената учебна програма. Екипът като цяло може да има цели, както и членовете да си имат собствени такива.

Целите са полезни, защото те съсредоточават работата върху измерими резултати и определят стандарти и очаквания за работата и обучението. Те отговарят на основния въпрос “Къде отиваме?”. Много често групите, макар че в случая това би било в повече, имат *генерална цел*, а от нея произтичат *конкретни цели* и съответните задачи, последвани от стратегии и етапи за постигането на всяка цел. Както генералните, така и конкретни цели имат своето значение и трябва да се разбират и поддържат от всички членове на екипа.

Как да определим целите на нашият екип? Прегледайте съществуващите задачи и цели, като например цели на учебната програмата, миналите постижения на групите СИП по ромски фолклор. Можете да организирате мозъчна атака по отношение на евентуални цели, които да подпомогнат екипа ви за осъществяване на мисиата. Обсъдете идеите си за цели - дали екипът има ресурсите и възможността да ги осъществи? Какви са разумните показатели или критерии за успех? Не пренебрегвайте възможността да договорите конкретни дати, когато целите трябва да бъдат реализирани, а постигнатото - оценено. Не е задължително оценката да бъде цифрова, дори нещо повече - по-желана от учениците (особено от ромчетата) е словесната.

След като екипът определи целите, трябва бързо да се ориентира към осъществяването им. В повечето случаи е най-добре **работата и отговорностите** да се разпределят. Помолете отделните ученици или групи от ученици да съставят по-подробни планове и да определят кой какво ще направи и кога. Това би било полезно за създаване на ред и работна дисциплина, особено в работата ни с поголемите ученици - 5-8 клас.

Какво става **между** и **с** членовете на екипа, когато екипът работи и това пряко влияе върху качеството на дейността? Осъзнаването на чисто човешката потребност от постижение и участие, както и на различните ценности, културни особености, опит и начини на упражняване на влияние позволява на учителите и учениците по-добре да организират дискусиите, своевременно да определят проблемите в екипа и по-ефективно да ги разрешават.

Ето защо, ако съществуват **норми** или **основни правила** и ако те се прилагат, по-лесно ще се управлява поведението на членовете

на групата както по време, така и между събиранията на екипа. Нормите обикновено отразяват убежденията или желанията на мнозинството от екипа и ясно очертават кой тип поведение трябва или трябва да се допуска във взаимоотношенията на екипа. Ето защо би било добре да напишете списък от основните правила, които екипът смята за полезни. При общата работа на екипа всички ученици би трябвало да използват тези основни правила като насоки за поведението им и взаимоотношенията им с другите. Ако в групата по ромски фолклор постъпи нов ученик, обяснете основните правила на екипа. Много би било полезно периодично или веднъж годишно екипът да прави оценка на основните си правила и ако трябва, да ги преработи.

В екипа най-добре е да се изясни кой ще отговаря за **вземането на определени решения** за всеки конкретен случай. Това много често предотвратява потенциални конфликти, съпротива и недоразумения, които могат да се породят след приемането на решението. Препоръчваме всеки учител да предпочита процес на взимане на решения чрез консенсус. Това е решение, което всеки може да “понеесе”. Консенсусът произлиза от споделянето на идеи и информация в рамките на групата. Учениците, които не са съгласни, се опитват да изразят мнението си, а не да замълчат. По този начин групата внимателно преценява дали всички наистина могат да приемат и поддържат предложеното решение въпреки изразените несъгласия.

Естествено е, че повечето екипи от ученици искат да отбележат успех както при осъществяването на целите си, така и в ефективната съвместна работа. Не е задължително да станат най-добри приятели, но е много по-приятно добре да се опознаят, за да могат да се възползват от индивидуалните възможности на всеки един. Съветите за създаване на колективен дух и сплотеност са същевременно идеи, които учителят и учениците от екипа могат да предложат или започнат във всеки един момент. Нека екипът създаде или определи собствената си “физиономия” - **име на екипа, знак, символ или собствено пространство**, с което се идентифицира. Например, моята група по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” в СОУ “Бачо Киро” (Павликени) се събира в своя собствена стая. Би било добре да насърчавате членовете на екипа да изслед-

ват, разбират и оценяват личните и културните си сходства и различия. Например, определете време всеки да разкаже нещо за себе си, културата си, общността, към която принадлежи. Насърчавайте членовете на екипа да се опознаят, да се събират и да разчитат един на друг. Тези неща заздравяват лоялността на екипа. Нека децата да могат да се поддържат и подпомагат лично. Помогнете им да видят какъв е приносът на всеки един за целите на екипа. Някои от тях силно се мотивират от чувството, че са допринесли за по-голяма цел. Отбелязвайте приноса по време на и след взаимодействие с екипа - посочвайте конкретно поведение, което намирате за полезно за работата на екипа. По този начин членовете на екипа ще разберат какво улеснява съвместната работа. Намерете творчески подход да определите, възнаградите и подчертаете колективните умения и сила на цялостния екип. Например, изненадайте учениците с някаква интересна дейност вместо обичайното събиране след достигането на важен етап. Покажете личната си ангажираност пред екипа. Посветете се на целите и мисията на екипа. Искреността ви ще се окаже заразителна - трябва да знаете, че официалните речи и лозунги могат да вдъхновят някого, но децата трябва да почувстват, докоснат и чуят личната искреност отблизо. В настоящата книга ще намерите конкретни примери на посветеност и искреност от страна на учителите, преподаващи ромски фолклор и ще се убедите, че това винаги води до отлични резултати.

По-долу ви описваме някои от основните проблеми пред превръщането на групата в екип. Най-често срещаният проблем на групата е **апатията и липсата на участие**. Групите може да страдат в различна степен от този проблем. В някои случаи членовете може да показват пълно безразличие към темата, с която искаме да ги запознаем и дори да проявяват признаци на явно отегчение. При други апатията може да приеме формата на липса на истински ентузиазъм за работата, неспособност да се мобилизира енергия, липса на настойчивост, удовлетворение с некачествената работа.

Апатия се проявява, когато децата често се прозяват, задрямват; загубват нишката на разговора, имат ниско равнище на участие, учениците закъсняват, често отсъстват; изпитват безпокойство или неспособност да следват собствените си решения; съществуват предложения за приключване; неспособност да се обсъди необходи-

мата подготовка за следващата среща; нежелание да се поеме по-голяма отговорност и т. н.

Общоприетото мнение е, че на децата им е необходимо нещо вдъхновяващо, за да поддържат високо равнище на интерес и за да преодолеят апатията. Като последица от това мнение се провеждат много свободни разговори в час, които, за нещастие, имат само моментен ефект, ако изобщо имат някакъв, и колкото по-често прибъгваме до тях, толкова по-слабо ефективни стават. За да преодолеем или избегнем апатията, трябва да се опитае да преодолеем причините, а не да се “справяме” със симптомите.

Едни от най-често срещаните причини за апатията са например, че *темата*, по която работи групата, не изглежда важна или интересна за учениците или може да изглежда по-маловажна от някоя друга тема, по която те биха предпочели да работят. Тя може да е важна за някого. Може би за външни хора, може би за целия проект, от която групата е част, може би за вас или даже за малцина ученици. Но тя не може да възбуди положителни чувства или “ангажираност” от страна на апатичните членове.

Апатията може да възникне, защото *отделни членове са подминавани*, докато гладко функционираща “группировка” налага бързи решения, без да даде възможност на по-бавните ученици да участват във отговори на въпросите. Разликите в статута в рамките на групата често водят до същия резултат. На децата с по-нисък статут, като често това са ромските ученици, им е трудно да получат възможност да бъдат изслушани от другите ученици, като резултатът е, че те започват да смятат, че приносът им ще има слаб ефект върху резултата.

Като се разгледат тези причини за апатията, става ясно, че трябва да обърнем внимание на скритите условия и не толкова на симптомите. Мерките, които се вземат с оглед само на симптома - напр. дискусия, може да са напълно неадекватни. Трябва също да се има предвид, че докато едно обяснение за апатичното поведение може да се набива в очи, не е задължително то да е вярното. За да определим дали дадена причина се отнася до конкретна ситуация в групата, понякога е полезно да разгледаме набора от симптоми - синдромът, който може да бъде свързан с всяка причина. Не е задължително наличието на всички симптоми във всяка група, за да определим наличие на апатия и липса на участие от страна на учениците.

Ако сте избегнали появата на апатия или сте елиминирали причините за нея, вие сте осигурили устойчивост на вашият СИП по посока на превръщането му в екип. Следващият проблем, на който бихме искали да заострим вашето внимание, е създаването на **дове-рие**, което пък е променливата, която дава ритъма на растежа на групата. От него произлизат всички останали важни променливи. С други думи, в зависимост от това до каква степен ще се развие дове-рието, децата могат да комуникират истински чувства и възприятия по въпроси, важни за всички членове на системата. Те могат да общуват със самите себе си и с останалите, за да постигнат съгласие по целите, могат да бъдат наистина взаимозависими.

Най-впечатляващата движеща сила в живота на повечето групи в ранните им етапи, според американския психолог Майкъл Гроу, е присъствието на страх. Страхът се поражда от недоверието. Обикновено се боим от прояви, хора и стимули, за които смятаме, че нямаме адекватен отговор. Много фактори в новата или незряла група повишават обичайния остатъчен страх, какъвто изпитват всички хора. Голямата несигурност повишава страха, а хората разполагат с много начини да се опитват да намалят тази несигурност. Един от начините да се справите със страха и недоверието е предпазливостта. Трябва да знаете, че децата могат да осъществят самозащита и предпазливост по много начини - някои бърбят на познати и безопасни теми, други не излизат извън защитните и познати роли, а някои се крият зад маски. Прекалената любезност и официалност са ранни показатели за страх. Учивостта отблъсква репресивното отношение, държи хората на безопасно разстояние, избягва сблъсъка между членовете, който би разкрил смущаващи отрицателни чувства, не дава възможност на другия да прояви отрицателна реакция, и като цяло обслужва неанализираните потребности на плашливия човек. Боязливите хора често се притесняват за приемането си. Те искат да са сигурни, че са в подходящата група, че са се присъединили към някой, който е безопасен, силен или с висок статут. Да принадлежи към клубове или организация, които са смятани за “престижни”, да избира социално приемливи приятели - всичко това са методи, използвани от недоверчивия човек и се отнасят в голяма степен и до учениците, с които работим.

В този смисъл страхът и недоверието са вид поведение в ранните етапи на развитието на групата. С израстването и развитието на

групата тези страхове постепенно се свиват. Доверието расте. Децата се научават да понесат по-голяма степен на неяснота. Стават по-спонтанни и не толкова предпазливи. Учениците започват да допускат по-големи различия у себе си и у другите.

Може би проблемът със създаването на доверие е проблем за придобиване на членство. Човек постига истинска принадлежност, като има доверие към себе си. С израстването на групата страхът намалява, а доверието се увеличава. Така “реализацията” на групата е процес на придобиване на все по-високи равнища на доверие.

Една грешка, допускана от нестабилните групи, е опитът да се наложат механизми на контрол и да се изразят общогрупови цели, преди групата да е разрешила страховете си и проблемите с обработване на данните. Склонност към това имат словоохотливите, нетърпеливите или доминиращите ученици. Те възприемат роли, социално наследени от други модели на власт, и се опитват да се налагат върху другите. По различни причини слабите, незаинтересуваните или мълчаливите ученици често се съгласяват с тезите, налагани от агресивните членове. В резултат на това някои от тях могат да се затворят в себе си, да стана апатични и да проявяват ниска ангажираност при изказванията си. Сами виждате, че кръгът се затваря до разглеждане на познатата ни динамика на апатията.

Когато дадена група хора е преминала етапа на страха, проблемите, свързани с доверието и потока от данни, до степен, при която могат да общуват в среда на високо доверие или да си казват истината, тогава е възможно да се постигне разумен консенсус по основните въпроси на обучението. Израстването на групата преминава към по-голяма функционална зависимост на определянето на целта към дейностите на групата и към по-високо творческо работно равнище, защото хората вършат това, което искат да правят и знаят, че всички искат да го направят. Творческият работен потенциал на добре мотивираната група е истинската взаимозависимост.

Учениците интегрират задачи, групови и индивидуални цели. Взимаме за дадено, че всички хора са мотивирани за постижения и че работата, когато е самоопределена, е вътрешно удовлетворителна. Често чуваме: “Щом си подал молба да посещаващ СИП по “Ромски фолклор”, следователно трябва да ти е интересно!”. За да може да се изпълнят личните и груповите потребности, групата трябва да

подбере задача и да постигне известен видим напредък по постигането ѝ. При ефективните групи от жизненоважно значение са чувството за колективност, личното удовлетворение от постиженията на групата и обвързаността към групата. Съществуват също и редица лични и индивидуалистични цели. Членовете на групата трябва да изпитват чувство на принадлежност, удовлетворение, лична стойност, влияние и други цели, които в момента са важни за отделните хора. С развиването на пълно доверие и работеща система на общуване става възможно тези потребности да бъдат вплетени по задоволителен начин, без нежелан натиск от страна на групата за подчинение заради самото подчинение. Убедени сме, че постигането на това състояние дава на децата чувство за свобода, макар и в рамките на взаимозависимостта.

Тук искаме да насочим вниманието ви към една възможна грешка, която можете да допуснете. В процеса на социализация не само учениците, а и повечето от нас са развивали или развиват проблеми с властта и влиянието, които произлизат от първите отношения с родителите и учителите ни. Когато група хора се среща в началото, проблемите за взаимното влияние незабавно се разкриват пред наблюдателя и пред по-чувствителните членове. Трябва да знаете, че недоверието, изкривеното общуване и наложените или неясни цели изострят тези чувства, свързани с властта, и ограничават растежа. Смята се, че чувството за липса на власт или безсилие е доминираща черта в началното развитие на групите. Тъй като учениците рядко изслушват, тъй като групата се затруднява да намери задоволителна посока, а поради редица от гореизложените причини отделните деца в групата смятат, че е много трудно да повлияят на другите или на “групата”. Както мълчаливите, така и приказливите изпитват тези чувства.

Повечето групи в ранните си етапи изглеждат неуправляеми. Това поражда чувството, че са необходими специални процедури за контролиране на групата. Учителят изпробва правила, избрани лидери, парламентарни процедури, канали на общуване, строга организация и “военни” прийоми за формално контролиране на поведението на децата в групата. Така възниква строг контрол. Учениците от своя страна оказват съпротива на правилата чрез различни форми на изместен бунт, апатия или някакво скучно подчинение. Тряб-

ва да знаете, че конфликтът, спонтанността и активното взаимодействие са продуктивни само при атмосфера на високо доверие и обратна връзка.

Групата трябва да разбере, че след появяването на проблемите, свързани с недоверието, лошото общуване и други, на тях трябва да се реагира, за да може да се развият контролните механизми. Бъдете уверени, че изкуственият контрол не може да прикрие проблемите. Единственият сигурен начин за развитието на групата е да изличи тези препятствия пред растежа.

Групите по СИП “Ромски фолклор” могат да предлагат творчество, реализация и удовлетворение за всичките си ученици, независимо от етническата им принадлежност. Те трябва да развиват висока степен на доверие, валидно общуване в дълбочина, консенсусна система от цели и истинска взаимозависимост. Досегашните ни наблюдения показват обещаващи данни, че учителите, преподаващи ромски фолклор в училищата, се опитват активно да подпомагат процеса на създаване на групи, които сами по себе си да са здрави организми и да предлагат климат за растеж и реализация на участниците си. Точно такива групи създават предпоставките за един истински успех.

Конкретни методики.

Идеи за интерактивни обучителни техники

Подборът на методите и средствата на обучение става в зависимост от стила на обучение, на който са свикнали учениците, както и от степента, в която те служат на първоначално поставената цел и съответните задачи за изпълнение. Всяка преподавателска техника е повече или по-малко застъпена при преподаването на информация, развитието на умения и смяната на поведението. Целта на използваните техники е да подпомогне процеса на обучение, така че той да доведе до промяна в поведението на участниците. За да постигнат целите си, обучаващите имат предпочитание към някои от техниките на преподаване. Изборът винаги се влияе от опита, от стила на преподаване и от специфичните особености на всяка отделна група. Всеки учител разполага с обичайните за училищната степен учебни методи. Но според нас, един необичаен предмет изисква и необичайни методи на преподаване. В рамките на СИП “Ром-

ски фолклор” можем да предложим на вниманието на учителите слабо употребяваните засега интерактивни методи или техники. Какво представляват интерактивните техники? Интерактивните обучителни техники са инструменти за работа, които ни позволяват да въвлечем другите при провеждането на обучение така, че децата да могат да се учат чрез споделяне на идеи, чрез позоваване на собствения опит и ресурси и чрез целенасочена практика.

Един от най-популярните диалогови методи за преподаване в българското училище е **лекцията**. Всички знаем, че лекцията има за задача да породи взаимодействие, но затова е необходимо да я свържем с опита на учениците и да я насочим към решаване на проблеми от живота, естествено съчетана с други обучителни подходи. Какво трябва да направим за подобряване на качеството на лекцията? Например да започнете преподаването с игра, която представя темата; след което може да разкажете анекдот или история, която фокусира вниманието на групата. Едва след това поставете предварително определения основен проблем, като предложите избрани ключови думи и не забравяйте да обобщите главните точки в началото, за да могат учениците да организират вниманието си. Можете да повишите качеството на своята лекция, като правите сравнения между лекционния материал и опита на учениците и, естествено, визуализирате максимално самата лекция. Друг диалогов метод е **презентацията**, която е съвкупност от начини за представяне на учебното съдържание пред аудиторията от ученици от 5-8 клас, по такъв начин, че на децата да им стане ясно на първо място за какво иде реч и след това да запомнят най-важните неща от представяната информация. Но за да се случи това, е необходимо:

- презентацията да има ясна тема;
- материалът, който ще бъде представян, да е добре структуриран като последователност от важни и свързани едно с друго неща;
- тези важни неща да бъдат подчертавани по време на презентацията като основни акценти;
- да бъдат подредени едно след друго по логичен и смислен начин.

Учителят, който иска да използва презентацията в обучението по ромски фолклор, трябва да се съобрази с поне няколко особености. Необходимо е да:

- използва примери от реалния живот ;

- подчертава ключовите моменти невербално;
- използва думите на учениците;
- позовава се на идеите на учениците и на миналия им опит;
- прави връзка с казаното по-рано;
- използва визуални средства, за да онагледява ключовите моменти;
- изгражда логически последователно изложение;
- задължително избягва сложни думи и специализирани термини;
- проверява за разбиране (например: “До тук има ли нещо неясно?”);
- представя материала на порции и използва паузи между порциите (използва мълчанието целенасочено);
- следи реакциите на учениците и на групата като цяло и съответно променя поведението си;
- представя основните акценти в началото и ги повтаря в края;
- не забравяйте, че може да използвате хумор и неочаквани обрати за задържане на интереса и вниманието.

Презентацията се различава от лекцията по това, че е по-кратка форма - около 15 минути, предава синтезирана информация и не уморява учениците. Поради същността ѝ е необходимо винаги да се съчетава с други преподавателски техники, като например груповата работа.

Предназначението на метода на **груповата работа** е да постигне ангажиране на учениците през цялото време на обучението. Чрез нея се развиват във висока степен умения за общуване у младите хора, набляга се на сътрудничество, а не на съревнованието. Често се постига взаимно подпомагане, взаимно стимулиране за създаване на по-голям брой възможности за учене. Използвайки този метод на работа, вие ще привикнете младите хора да се изразяват и отстояват правата си, но и да споделят отговорностите си в групата. Като краен резултат можете да изградите модел на ефективна обратна връзка и социална ангажираност, както и на участие в процеса на вземане на решения. Елемент от груповата работа е работата в **малки групи**. Разделянето на учениците на малки групи, когато в часа присъстват голям брой деца, е важен инструмент за учителите. Работата в малки групи допринася за по-високо ниво на ангажираност на учениците в процеса и може да насърчи по-мълчаливите да се включат по-активно в общата работа - като резултат от възприе-

мането на малката група като по-безопасно и поверително пространство.

Няма твърдо установен брой на учениците в малките групи. С колкото и голяма група да работите, винаги е възможно да я разделите на по-малки единици, които да изпълняват различни задачи. Работата по двойки и по тройки са форми на работа в малки групи, но по принцип се приема, че малките групи се състоят от четири до около осем ученика. Трябва да знаете, че разделянето на малки групи обслужва две основни цели. На първо място дава възможност да се отработят повече задачи, ако всяка малка група получи различно задание. Второ, допринася за включването на повече ученици в обсъждането, ако малките групи получат едно и също задание.

Ето защо работата в малки групи е метод за насърчаване на участието и за извършване на по-голям брой дейности за по-кратко време. Това се постига с цената на известна загуба на контрол върху цялата група от страна на учителя.

Групата може да бъде разделена на малки групи на основата на предпочитанията на учениците или по критерии, установени от учителя. Директното разделяне на групата от учителя може да се предпочете в случай, че искате да постигнете определено смесване на учениците. Те вероятно ще се чувстват по-удобно, ако се разделят според своите предпочитания, защото така ще могат да се присъединят към деца, които вече познават, или към такива, които ги привличат. Някои прости методи за смесването на учениците в малките групи по случаен начин са номерирането, като всичките първи номера се събират заедно и образуват една малка група, всичките втори - друга и т. н. и въвеждането на условия за членство в малките групи. **Никога не допускайте учениците да се разделят по етнически или друг дискриминационен принцип!**

Добре е учителите да избягват ситуации, в които се формират множество малки групи, работещи по една и съща задача. Това може да стане досадно и свързано с излишни повторения, особено ако от малките групи се очаква да представят резултатите от своята работа в голямата група. Вместо това, учителят може да даде на всяка от малките групи различна тема и задача, по която да работи, като темите представят различни аспекти на основния проблем. Когато няколко малки групи описват резултатите от своята работа пред го-

лямата група, може да бъде интересно и стимулиращо да бъдат насърчени да използват разнообразни норми на представяне, без да се ограничават до вербалния разказ.

Като творчески прийоми за предоставяне на обратна връзка от страна на малките групи може да въведете при малките ученици използването на пантомима вместо думи или драматично разиграване на представянето. При по-големите ученици представянето на акцентите може да се осъществи под формата на дебат между двама или повече от учениците в малката група или изписване на акцентите на черната дъска така, че учениците да могат да се разходят из стаята и да прочетат идеите, преди да се пристъпи към обсъждането им. Интересна преподавателска техника, като разновидност на груповата работа, е т. нар. **център на обучение**. Центровете - това са места в класната стая, където учениците могат да изпълняват дадени задачи за определено време - седмица, месец или за целия срок на обучението. Можете да разделите учениците в малки групи и да им поставите като задача събирането на ромски приказки и песни. Всяка група определя говорител, които представя работата ѝ - така учителят ще бъде в течение на работата на всяка група. Това е необходимо поради факта, че по-голяма част от нея ще се върши в извънучебно време. Съществен момент в работата в центровете е, че тя трябва да бъде ясно определена и времево, и ролево, защото се работи в недостиг на време. Така се създава дисциплина на групата. Един от най-популярните диалогови методи в преподаването на ромски фолклор е **дискусията**. Груповата дискусия може да се опише като целенасочено споделяне на знания, идеи и мнения по определена тема от двама или повече души. В контекста на едно обучение е по-вероятно да въвличем и ангажираме учениците в общата работа чрез организиран обмен на идеи, отколкото чрез изнасяне на лекции. Смята се, че дискусиите не са инструмент за “преподаване” на ново знание, което обаче не означава, че не могат да се използват за научаване. Когато са проведени добре, дискусиите могат да доведат до по-пълно разбиране и осмисляне на засегнатите по време на обучението теми и идеи, защото основната цел на дискусиите е да се чуят колкото е възможно повече гледни точки. Важно е да отбележим, че в случая имаме парадокс - в повечето случаи учениците познават материята на собствения си фолклор по-добре от учителя си.

Когато става въпрос за групови дискусии в контекста на обучението по ромски фолклор, работата на учителя е да улеснява споделянето така, че учениците да могат да се учат един от друг. Тази улесняваща роля на учителя има следните характеристики: той не е център на вниманието; по време на дискусията той/тя може да научи нови неща, както всички останали (позицията му не е експертна - всезнаеща и всеможеща) и, разбира се, работата му е да улеснява научаването на останалите, като задава въпроси за изясняване, коментира и обобщава.

Ако решите да използвате групова дискусия, е необходимо още съвсем в началото да изясните целта на дискусията, например: "А сега нека в рамките на десет минути да обсъдим предимствата и недостатъците при изпълнението на ромски песни по време на обучение". След това предложете начин за провеждане на дискусията (процедура), например: "След като изредим 10 предимства и 10 недостатъка, ще се опитаме да ги подредим по важност". Едва след това задавате въпроси за изясняване и съгласие, например: "Има ли някой, на който не му е ясно...? Има ли някой, който не е съгласен с...?"

По време на дискусията учителят задава въпроси, провокиращи размисъл; въпроси, улесняващи включването и участието, например: "Стояне, ти какво би казал по въпроса?" Обикновено такива въпроси са насочени към отделни членове на групата и целта им е да приобщят по-мълчаливите или разсеяни ученици; конкретизиращи въпроси. Учителят трябва да подкрепя, например: "Да, добре казано, Петя!", но същевременно деликатно отнема думата на по-многословните участници, като признава техният принос и насочва вниманието към някой друг член на групата, например: "Да, това е много интересно. Може би ще се върнем на този въпрос малко по-късно, Иване. Катя, мисля, че ти искаше да кажеш нещо преди малко?" и т. н.

Важно е да се отбележи, че преди провеждането на групова дискусия учителят е добре да се подготви, като предварително помисли по следните въпроси: Каква е целта на дискусията? Какво е мястото на тази дискусия в цялостния план на обучението? По какъв начин ще се обобщава по време на дискусията така, че да се подчертаят важните в контекста на обучението идеи и изводи? Как ще завърши дискусията, как ще обобщи накрая, как ще свърже резултатите от дискусията с досегашната работа и с работата, която му предстои по

време на това обучение? Как може да се представи визуално неговото обобщение? Отговорът на тези прости въпроси ще изгради и плана на всяка една учебна дискусия, който ще ви вдъхне сигурност при провеждането ѝ.

Един от методите, чрез който можете да активизирате учениците, е методът на **мозъчната атака**. Неговото предимство е в краткото време, за което се предлагат голям брой решения на даден проблем. Протича най-общо в три фази. По време на първата учителят поставя проблем за решаване ясно, кратко, по привличащ вниманието начин. Много е важно в този момент да изясните на учениците правилата на мозъчната атака. Например: не коментирайте и не критикувайте правените предложения; важно е количеството, а не само качеството; стараем се да използваме предложенията на другите и да ги доразвиваме; всички предложения се записват така, както са направени; вземаме думата само при посочване от учителя. Да не забравяме, че времето за предложения е фиксирано! През втората фаза на мозъчната атака се изясняват предложенията, а през третата се извършва анализ на предложенията в зависимост от целта.

Мозъчната атака е процес, в който групата генерира идеи в съответствие с ясно поставени правила. Наличието на тези правила помага да се преодолее неудобството, което обикновено възниква, когато група от деца дискутира проблеми лице в лице.

Първо основно правило при провеждането на мозъчна атака с ученици е, че няма смешни идеи - членовете на групата се насърчават да изказват всяка своя крайна, дори неуместна идея; всяка изказана идея принадлежи на групата, а не на този, който я представя. По този начин членовете на групата възприемат и доразвиват идеите на останалите. И второ: идеите не се критикуват. Целта е да се генерират идеи, а не те да бъдат оценявани.

Типична форма на интерактивните методи е **ролевата игра**, която обаче се различава от игрите-драматизации, ползвани главно в начален курс на обучение. Техниката “ролеви игри” дава възможност на учениците да влязат в ролята на друго лице, да усетят, да говорят и да се държат като това друго лице. При нея резултатът невинаги е предвидим, но се води по предварителен сценарий. Тази техника позволява на учениците да “опитат” дадено поведение, да изразят някакво чувство или да експериментират определена гледна точка в зависимост от възприетата роля. В рамките на възприе-

тата роля учениците могат да правят следното: да експериментират по отношение на начина, по който може да се чувства дадено лице в определена ситуация; да опитат нова стратегия за общуване и да получат “обратна връзка” и да се учат един от друг въз основа на успехите и неуспехите си. Техниката на ролевите игри обикновено се възприема лесно от учениците, ако се провежда в по-малки групи или по двойки и дава възможност на повече деца да разиграят дадена роля. Когато сценката се провежда в големи групи, тогава показват доброволци, тъй като голяма част от учениците се чувстват притеснени да играят някаква роля пред многочислена група.

В процеса на обучението по ромски фолклор можете да използвате тази техника за промяна на поведението на учениците. На учениците се предоставя повод да “влязат в нечия чужда кожа” (всеки да изпита сам как би се чувствал и как би реагирал в непривична нему ситуация); възможност на учениците да осъзнаят последствията за другите от собственото им поведение; да се възползват от алтернативни решения при реални ситуации; да осигури спокойна обстановка за учениците, за да могат да се замислят върху проблемите, които не могат да разрешат в ежедневието си живот и да експериментират нещо по-различно от своето поведение и ценностна система.

Моменти, които трябва да се имат предвид: спонтанност (не е необходимо непременно да се следва някакъв сценарий); учителят трябва да бъде абсолютно наясно с целта, която преследва с тази ролева игра; актьорите трябва добре да разберат ролите си, за да може сценката да бъде успешна; възможно е актьорите да се “вживеят” в ролите си (да станат по-емоционални, да вложат лични чувства, да започнат да мислят стереотипно) или пък обратното - да не могат да влязат в ролята; особено важни са подготовката на играта и разясняването ѝ на учениците, за да може от нея да има някакъв ефект.

Ролевата игра може да бъде последвана от дискусия, която да се концентрира върху проблемите, представени в сценката, а не върху истинския “живот” на актьорите.

Ролевата игра ангажира учениците на лично ниво. Чувствата и преживяванията в процеса на изпълнение на дадена роля им помагат не само в разбирането и изучаването на материала, но и за осмислянето и преживяването на реалността.

За да може да използвате този метод, ви препоръчваме следните правила: идентифицирайте целите на обучението - защо предлагаме дадена игра; определете ролите и начините, по които ще бъдат разпределени; определете сигнали, които обявяват началото и края на ролевата игра; подгответе специален сценарий с подробно или по-общо определени роли.

Трябва да знаете, че ролевата игра може да даде много ефективен тренинг-инструмент. Освен това тя може да се разглежда като една от най-сложните за планиране и приложение техники. Когато се употребява както трябва, ролевата игра има силно въздействие, но лошо проведената ролева игра може да предизвика взаимни обвинения и фрустрация. Риск съществува, когато учителите прилагат тази техника, без предварително да са планирали нейната употреба и без да са обмислили внимателно нейната адекватност или ефективност.

Същността на ролевата игра е пресъздаването на действителна, очаквана или въображаема случка. Тази случка може да включва диалог и/или действия. “Сценарият” за ролевата игра се състои от две части:

- ясно описание на отправната точка, например - какъв е контекстът, какво е довело до момента, от който започва играта, кой е въввлечен, какви са ролите;
- насоки за начините, по които всеки ученик може да реагира или да се държи след започването на играта - често това се нарича “инструкция”. В указанията не се включват репликите на участниците.

Ролевата игра трябва да бъде спонтанна в рамките на установения контекст. Тя няма предварително определен краен резултат - целта ѝ е да се изследва какво би могло да се случи и по какъв начин различните действащи лица или реплики биха повлияли на резултата. Освен това ролевата игра предоставя на учениците възможността да изследват начина, по който преживяват различните ситуации или резултати.

Ролевата игра може да се използва в ситуации, в които между учениците е установена висока степен на доверие и разбиране и когато има достатъчно време, за да се проведе играта ефективно.

Ролевата игра като метод често се бърка със т. нар. **симуляционни игри**. Симулацията е дейност, стремяща се да пресъздаде дина-

миката на някаква сложна ситуация, в която си взаимодействат хора или процеси. Тя е сходна с ролевата игра по това, че и при двете учениците се учат чрез правене и преживяване. Основната разлика е в това, че при симулацията участниците не са актьори и не се претворяват в нови или възложени роли. Симулацията може да се използва за изследване на начина, по който хора или процеси биха реагирали, ако се случат определени събития или в рамките на дадени ограничения. Главната полза от симулацията е, че тя предоставя възможност за преживяване на някаква възможна ситуация и на реакцията на учениците спрямо нея. Въпреки че процесите са проектирани да наподобяват колкото е възможно повече реалността, те все пак се контролират по време на упражнението. При някои симулации се насърчава експериментирането. Както и при ролевата игра, успехът при провеждане на симулацията зависи до голяма степен от качеството на подготовката и от ефективното преминаване през всички стъпки на процеса.

Основните стъпки, които трябва да се имат предвид, са:

- симулацията изисква детайлно изясняване на следните въпроси: Каква е ситуацията, която ще бъде пресъздадена чрез симулация? Какви процеси са включени в тази ситуация? Какво трябва да илюстрира симулацията?
- необходимо е да се определи функцията на всяка от групите, участващи в симулацията. Колкото по-детайлно е описанието, толкова по-достоверна ще бъде симулацията, но и толкова по-малка ще бъде творческата свобода и новаторството на учениците.

Симулацията може да се използва ефективно, когато се прилага с цел да се моделират начините, по които ученици от различни етноси могат пълноценно да си взаимодействат. Необходимите стъпки при симулационната игра са следните:

- подбор на процеса, модел на който ще бъде симулационната игра;
- определяне на уменията, които учениците ще развиват;
- установяване на същественния конфликт;
- определяне на началното знание и опит на участниците;
- определяне времето, мястото и условията, в които протича действието;

- характеристика на ролите;
- подготвяне на сценарий за отделните етапи на симулацията;
- подготовка за обсъждане на симулацията.

Трябва да стане ясно, че работата ни с групата по ромски фолклор би била сериозно затруднена без използването на техниката на **обратна връзка**. Обратната връзка е определен начин, по който да дадем и получим информация за качеството на нашата работа. Предназначението на този метод за споделяне на информация е повишаването на качеството на работа чрез целенасочен разговор с учениците, с които работим. Най-общо, този разговор е посветен на нещата, които бихме могли да подобрим при извършването на определен вид дейности.

С други думи, когато говорим с някого, можем да го използваме като източник на ценна информация за качеството на нашата работа. Така, оглеждайки се в очите на нашите ученици, ние имаме възможност да забележим в детайли какво вършим добре и какво и как можем да подобрим в това, което правим. Без ефективна обратна връзка няма да можем да видим какво и как да променим и/или да подобрим в начина, по който вършим работата си. С други думи, без обратна връзка качеството на нашата работа не само че е малко вероятно да се подобри, но може и да се влоши с времето.

IX. ФИЛОСОФИЯ НА АВТОРСКАТА КОНЦЕПЦИЯ

Съвременните проблеми на българското образование са изключително сложни и разнопосочни. Един актуален аспект от тези проблеми е свързан с ромските ученици и тяхното равноправно интегриране в българската образователна система. Нещо повече - става въпрос за пълноценното интегриране на ромите чрез образованието. Това е проблем, особено актуален в медийното пространство, в обществото и във външната политика на страната, с оглед на международните изисквания за статуса на малцинствата и на стремежа ни към европейска интеграция.

Когато говорим за образователните проблеми, свързани с ромските ученици, трябва да имаме предвид съществуването на няколко аспекта. Единият се асоциира с привличането и задържане-

то на ромските ученици в училище, другият - с осигуряване на качествено образование, равностойно на образованието, което получават децата от другите етноси, живеещи в България. С оглед на съвременните обществени условия и стремежът към гражданско общество, не без значение е и включването на интеркултурни елементи в учебното съдържание на отделни учебни предмети. За съжаление практическото решаване на последния аспект е “забулено” от нерешителност.

Изграждането на учебни програми, обединени около идеята за ромската култура и фолклор ще помогне на учениците от различни етноси да преодолеят негативните си нагласи, предразсъдъци и отношение към ромите. Освен това, по този начин ще се допринесе за формирането на правилен образ на ромите - не престъпници и не нещастници, онеправдани “деца на природата”, а деца с минало, традиции и култура, свързани с традициите и културата на другите етноси в България. Според нас това е необходимо условие и дори ключ за решаването на други образователни проблеми, особено свързани с привличането на ромски деца в училище. Ако те - децата, имат възможност да видят себе си в

учебното съдържание, ако пренебрежителното и подигравателното отношение към тях бъде преодоляно, те много по-лесно биха почувствали училището като “свое” - нещо, което днес изглежда само като нереализуемо добро пожелание. Това провокира съществуването на СИП по ромски фолклор.

Настоящият СИП по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” е първият у нас на национално равнище, който синтезира основните изисквания на новата образователната парадигма. Внесената за одобрение в МОН учебна програма ни позволява да разработим комплекс от учебен инструментариум за осъществяване целите на образователната концепция на програмата.

По този начин нашият екип ви дава възможност да навлезете в света на ромската култура и фолклор, да усъвършенствате професионалния си опит и личностно-творческите си качества по отношение на използваните стратегии и подходи в пряката ви учебна работа.

За нас е особено важно да ви предложим теми, достъпни както за вас, така и за учениците. Убедени сме, че по този начин не само изпълняваме целите на учебната програма, но генерираме идеи за пълноценно израстване на детската личност, независимо каква религия изповядва и към каква етническа група принадлежи.

Във ваше лице ние виждаме съмишленик и привърженик на стремежа за усъвършенстване на образователната система, насочена и към интегриране на етническите общности. Затова ви предлагаме интересни и вълнуващи учениците теми, които могат да изведат подрастващите към високите равнища на познанието. Една от тях е ромската култура и фолклор.

Надяваме се, че предложените от нас книга за учителя, учебни помагала и тетрадки, както и съпътстващите ги аудиокасети ще ви бъдат полезни, за да планирате и осъществите ефективно и качествено обучение по ромски фолклор.

Авторският екип следва няколко **основни принципи**, заложили в обучението по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, втори - осми клас:

- *Фолклорното възпитание е част от общото интелектуално, нравствено-емоционално и личностно развитие. То се намира в единство с гражданското образование. Ето защо генералната цел на*

учебната програма е изградена у учениците на междуетнически и междуличностни отношения;

- *Обицването с фолклора е важно условие за нормалното развитие на детето и превръщането му в личност.* Фолклорът има уникални функции. Той въздейства стимулиращо върху интелектуалната, нравствената, емоционалната и поведенческата природа на ученика;

- *Урокът във факултативната форма СИП е израз на изкуство.* Той се подчинява на специфичните закони на гражданското и художественото познание, което означава Разкрепостеност, Многовариативност и Творческо разгръщане на учебния процес;

- *Учебното съдържание е съобразено с възрастовите възможности;*

- *Методиката на обучението по СИП-а е освободена от технологизъм и формализъм.* Тя акцентира върху живото и непринудено учене, тя позволява функционирането на най-важните функции на фолклора, проява на различни мнения и толерантност към другите етноси;

- *Учителят е творческа лаборатория.* Той е многовариативен в методическите си решения и освободен от консервативния дидактизъм;

Целите на обучението по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, II-IV и V-VIII клас са:

- *Възпитаване на всички ученици в дух на етническа толерантност, търпимост и уважение към културата и ценностите на Другите;*

- *Формиране на система от знания за обществото, света и човека, включващи: етически и естетически понятия (добро-зло, красиво-грозно и др.), понятия свързани със семейните и родовите отношения (семейство, род, роднини), понятия свързани с етническата и националната принадлежност (етнос, етническа група, народ, нация), понятия свързани с етническата специфика на живеещите в България общности, знания за етническите групи в родния край и др.;*

- *Формиране на познавателни, комуникативни и практически умения;*

- *Създаване на педагогическа и творческа среда, която да провокира положителните страни на личността на детето, да създава*

условия за формиране на етнокултурни качества и нагласи за общуване с фолклора;

- *Формиране на чувство за гордост от принадлежността към определена етническа група и към българската нация.*

Учебният комплекс по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” е разработен съобразно учебната програма, психологическите особености на учениците, както и техните умения за индивидуална и екипна дейност. Основната идея на авторите е за активна позиция на учениците в учебния процес и неговото развитие чрез разнообразни дейности в часовете по СИП. Подборът на съдържанието и начинът на неговото поднасяне целят да се продължи формирането на траен интерес и желание за общуване с фолклора на ромите, да се провокира емоционалността на детето и неговата творческа натура.

Учебният комплекс по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, втори - осми клас, се състои от:

- Учебна програма по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, II-IV клас;
- Учебна програма по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, V-VIII клас;
- Учебно помагало за II-IV клас;
- Учебна тетрадка за II-IV клас;
- Учебно помагало за V-VIII клас;
- Учебна тетрадка за V-VIII клас;
- Книга за учителя;
- Аудиокасети.

Великият педагог Коменски казва: “Всички, които са се родили човечи, имат нужда от образование, защото трябва да бъдат човечи”. Това се отнася и за ромите, защото те са сред нас и ние сме сред тях. Обществото трябва да вдигне очи и да бъде отворено към тях. Да им даде необходимите знания, нужното образование. Всички вие доказвате тази обществена потребност, за което ви благодарим.

Факултативните форми на обучение (СИП) имат за цел да разширят, задълбочат и насочат интереса на учениците към най-важните съдържателни направления, в нашия случай - към ромската култура и фолклор. **Формирането на СИП-а по “Фолклор на етносите в**

България” е най-рационално да се осъществи на принципа хетерогенност. Смеситата от различни етнически общности (българи, роми, турци и др.) дава възможност на учениците да се запознаят с културата на даден етнос, да приемат различията, да преодолеят собствените си предразсъдъци, да подобрят междуличностните си отношения, да се научат да работят в дух на сътрудничество, в екип.

Учебната програма по предмета “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” за втори - четвърти и пети - осми клас е с интердисциплинарна насоченост и има допирни точки с културно-образователните области “Български език и литература”, “Музика”, “Майчин език”, като в нея са заложени изпълнението на стандарти и от областта на гражданското образование, и от учебния предмет “Човекът и обществото”. Стремешът е да се възпита ученикът в дух на етническа толерантност и уважение към традициите на всички етноси, живеещи в България.

Учебната програма дава възможност на учениците да придобият **знания в областта на:**

- Ромски приказки, предания и легенди
- Календарни и семейни празници на ромите в България
- Ромска музика

Учебната програма включва широко разнообразие от теми и дейности, които доразвиват и надграждат придобитите по останалите предмети знания, умения и отношения, свързани с опознаването на най-близката заобикаляща детето природна и обществена среда. Чрез този СИП учениците се подготвят за по-системното изучаване на българското общество и етносите, които го съставят.

Чрез широк кръг от дейности - слушане, разказване и съчиняване на приказки, предания и легенди, възпроизвеждане на празници, участие в автентични ромски празници, пеене на песни, съчиняване на ритмични съпроводи, слушане на музика, импровизация на танцови движения и т. н., програмата цели развитие на интелектуалната и емоционална активност на децата, като превърне училището в благоприятна основа за опознаване на другите етноси, за създаване на трайни приятелства и преодоляване на етническите и религиозните предразсъдъци. Акцент в дейностите се поставя върху практическата дейност по събиране на фолклор от родния край и опознаване на живеещите в него етноси.

Специален акцент в програмата поставят темите, насочени към формиране на толерантност и зачитане на Другите.

Целесъобразно е да изведем **водещите принципи** при структуриране на учебното съдържание като опора и за по-лесно ориентирване в съдържанието на учебниците. Това ще ви убеди, че всичко, което ви предлагаме е в синхрон с общата концепция на нашия екип.

Принцип за спираловидност

Съдържанието на двете помагала е изложено на принципа на последователно усложняване и обогатяване на знанията. Дидактическият пласт на учебните помагала се възприема леко и естествено, тъй като той е вплетен в разгръщане на темите в календарното пространство. Предложено е едно диференцирано фолклорно многообразие, което може да се вплита и интегрира в отделните структурни единици. Взаимното допълване и преминаване от една част в друга очертава интегративния характер на учебниците. Няма точно диференциране и разграничаване на работа с отделните части. Затова всеки учител може да прецени доколко, в каква степен може да използва предложеното съдържание в учебното помагало, съобразно образователните цели и възрастовите особености на учениците. В двете учебни помагала е събрано и концентрирано основно съдържание от ромския фолклор - приказки, легенди, предания, празници, поговорки, пословици и песни. Структурирането на материала е подчинено на графика на учебното време. Илюстрациите са свързани тематично с учебния материал и подпомагат усвояването на нови жанрове.

Принципът за интелектуализация се постига, като обучението се основава на активното усвояване на знанията и уменията в процеса на дейността. Не толкова крайният резултат, а процесът, начинът, пътят за неговото достигане. На преден план излиза технологията, по която може да се постигне един или друг резултат. Акцентът се поставя върху изпълнителско-репродуктивната и творческа дейност на учениците.

Другият принцип е *съчетаване на възпроизвеждащите и продуктивните технологии на обучение*. Помагалото предвижда репродуктивното и творческото преподаване и учене да изградят една стабилна система от знания за ромския фолклор. Тя включва редица подходи, при които се използват разнообразни методи и форми.

В много случаи се използва т. нар. “директно обучение”, при което преобладава изпълнителската дейност на учениците. Чрез илюстративния материал се осъществява едно ефективно учене.

Репродуктивното обучение осигурява базата за резултатно прилагане на продуктивни методи на обучение. Съдържанието се преподава не само чрез конкретни задачи, но и чрез представяне на ситуации. Учениците имат възможност да откриват, да сравняват, да дискутират, да довършват задачите, да оценяват. Създават се условия за “учене в екипи” (една от най-новите образователни технологии) в процеса на практическата дейност. Наред с това, учебното съдържание има още една положителна страна. Предложената технология изисква от учениците не само индивидуално да усвояват знанията за ромския фолклор, но да се стремят към самоутвърждаване в условията на екипна дейност. Това е свързано с ориентацията на практическата дейност **към работа в екипи**, при което се извършва общуване, обмен на информация и идеи между самите ученици, с цел вземане на решения и поемане на отговорност за успешното решаване на познавателните задачи. Така учениците са научават да работят в екип. Съвместната дейност обогатява личностните възможности на ученика, позволява той да прояви самостоятелност, самоинициативност, да изяви личностните си характеристики. Наред с това се възпитават определени нравствени и етични качества като взаимопомощ, толерантност, другарство, уважение личността на другите, честност, принципност и др.

Свидетели сме на голямо разнообразие на различни дидактически технологии за постигане на образователните цели. Това създава условия за многообразие при преподаването и ученето, което е един голям шанс за ефективни промени в българското образование. Тези промени се нуждаят от нови методи на обучение, които да отговорят на новата политика в областта на образованието, които всички ние сме призвани да осъществим. Работата в екип предопределя използването на интерактивни методи. Ето защо, в педагогическия комплекс от занимателни задачи, упражнения и игри вие широко може да използвате пъстротата от интерактивни методи. Това несъмнено ще доведе до положителни резултати.

Учебното съдържание и съпътстващите го практически задачи дават възможност за формиране на умения за сравняване, анализи-

ране, синтезиране, оценяване, т. е. развиване на мисловните операции у учениците.

Последният принцип, върху който е изградено учебното съдържание е *принципът за интегралност и взаимодействие*. Комплексът от занимателни задачи и игри, включени в двете учебни помагала, дава възможност за интеграция с другите учебни предмети и създаване на интердисциплинарни връзки по отношение на взаимодопълващи се понятия и дейности. Използвани са атрактивни, игрови подходи при отделните дейности, като по този начин се стимулира интелектуалното развитие на учениците.

Учебните помагала се характеризират с широко използване на интегративни връзки между отделните дисциплини, български език и литература, околна среда, изобразително изкуство, музика, физическо възпитание и спорт, домашен бит и техника. Структурата на учебните помагала се основава на разбирането за ползността на това, което учениците правят. Образователният елемент в помагалото създава условия за прилагане на усвоени знания от други учебни дисциплини в различен контекст. Създават се възможности учениците да развиват умения за **“положителен трансфер”**, чрез прилагане на по-рано придобити знания и умения по отделните учебни дисциплини.

Учебното съдържание предлага разнообразни взаимодействия, насочени към активността на ученика, за осъществяване целите на българското образование. Те са вплетени в дейности, които могат да бъдат обогатявани и от учителя. Така се **създават условия за самостоятелна изява на личностните способности на ученика, на неговите индивидуални характеристики**. Това е основата на новата образователна концепция на българското образование.

Учебното съдържание е заложено с нужната последователност, със стремежа за постигане на междупредметна интегративност и модерни педагогически решения. **Основната позиция** е създаване на мотивация, интерес и желание за емоционално общуване, развиване на познавателните възможности на учениците и изграждането у тях на активни граждански позиции. Продължава процесът на възпитание в любов към традициите, културата и толерантността към другите етноси. Учебното съдържание дава възможност на учителя да осъществи вътрешнопредметните и междупредметните въздействия и връзки със заобикалящата ни действителност.

Качество и дидактически потенциал са двата основни показателя, от които сме се ръководили при подбора и подреждането на целия фолклорен материал. Съзнаваме риска, че в някое селище, в някое училище, в някоя паралелка или група част от материала може да не е по вкуса или възможностите на учениците. Това, разбира се, е неизбежно.

Радваме се, че успяхме да застъпим така широко границите на фолклора. И то не само в един или два жанра. Ръководихме се от фолклорните възпитателни функции и направихме така, че в класната стая да става дума за всякакви приказки, за разнообразни празници, обреди, обичаи, народни песни, характерни както за ромския фолклор, така и за българския. Ето защо дръзнахме да предложим букет от пъстър фолклорен материал - приказки, легенди, предания, пословици и поговорки, календарни празници, народни песни, които по свой начин активизират позитивното отношение на учениците към етническите култури.

Съдържанието на учебните помагала очертава няколко основни **аспекта**:

- Фолклорът е духовна основа за гражданското възпитание на подрастващите. Той е представен не само като фолклор, но и като културна практика в интеграция с други етнически култури и фолклор (българския). Той се усвоява от учениците дейностно, чрез тяхното активно участие;

- Нравствените послания на фолклора имат изключително въздействие върху учениците;

- Натрупването на познавателен опит, който е в основата на обучението в следващите класове, подпомага изграждането на умения за ориентиране в съвременната обществена среда, за формиране на собствени позиции и оценъчни критерии;

- Включването на творби от различни за страната ни етноси (български, ромски, турски) служи за преодоляване на етноцентричната ориентация и за възпитание на съвременното поколение в толерантно мислене.

Аудиокасетите са съществен компонент от учебния комплекс по обучението по ромски фолклор. Те съдържат ромски песни и инструментални произведения за слушане, които са част от учебното съдържание.

Книгата за учителя е методически помощник и ориентир. В нея са поместени идеи за осъществяване на учебния процес във връзка с всички теми от учебниците. Тя съдържа информация, която е предназначена само за учителя.

Методически указания по прилагането на учебната програма

Спецификата на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” и на програмата предполагат учителят и учениците да бъдат активни участници в учебния процес, като не само прилагат програмата, но същевременно я допълват и променят.

- В указаната възраст рационалното познание и рационалното отношение към околния свят започват да изместват емоциите и чувствата от водещото място в светогледа на детето. Учениците започват да осъзнават условно-символния характер на част от човешките дейности и да търсят по-дълбокия смисъл, залегнал в тях.

- Въпреки че нагледността и практическото приложение на знанията продължават да заемат важно място в обучението, все по-належаща става необходимостта от теоретични обяснение и от теоретично свързване на отделните фрагментарно-емпирични познания;

- Важни фактори за стимулиране на активността на учениците продължават да бъдат извънкласните изяви и дейностите, в които учениците са основни участници.

Специфични форми и методи на оценяване

Спецификата на обучението по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” дава възможност на учителя да оценява работата и постиженията на учениците в хода на разнообразни колективни дейности и индивидуални изяви и съгласно ДОИ за системата на оценяване.

Изключително важни при оценяването са:

- Интересът и мотивацията на ученика за участие в работата;
- Желанието за включване в извънкласните форми (напр. събиране на суров фолклор, тържества, възпроизвеждане на празници, участие в празници - включително и на другите етноси и др.);

- Степента, в която толерантността и уважението към Другите се превръщат в лични ценности за ученика;

-
- Степента, в която ученикът прилага усвоените ценности в поведението си;
 - Желанието на ученика да се запознае с основните човешки и малцинствени права и да се застъпва за тяхното спазване;
 - Индивидуалното развитие на способностите на ученика в процеса на обучение.

Наложително е да се стимулира у учениците желание за борба срещу расовите, етническите и религиозните предразсъдъци.

Х. МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ ПРИ РАБОТА С УЧЕБНОТО ПОМАГАЛО И УЧЕБНАТА ТЕТРАДКА ЗА II - IV КЛАС

Учебното помагало “Истории край огнището” и съпътстващата го учебна тетрадка следват единна логика при поднасянето на информация, усвояването и затвърждаването на знания и формирането на умения и ценности. За структуриране на основното съдържание и поднасяне информацията на учениците активно и достъпно в помагалото и тетрадката са въведени основни графични знаци. Поместени са идеи за осъществяване на конкретните изисквания по всички теми, съобразно целите на учебната програма. По този начин се осигурява единство на учебния процес, последователност и приемственост в овладяването на знания.

Цел и особености на учебното помагало „Истории край огнището“ и на учебната тетрадка

Целта на учебното помагало “Истории край огнището” е да въведе ученика в света на ромската култура без да се опитва да изгради една цялостна завършена представа за нея. Това ще бъде обект по-късно на работата в 5-8 клас, когато всички тези знания ще бъдат систематизирани в съзнателно опознаване и отграничаване на отделните аспекти на ромската душевност и култура. Целта на учебното помагало за 2-4 клас е по-скоро да нанесе щрихите, да постави рамката, която постепенно да бъде запълвана със знания. Идеята на авторите е чрез представяне само на отделни моменти от фолклора на ромите в контекста на общонационалната българска култура да се провокира любопитството на учениците сами да търсят допълнителна информация, да откриват приликите между културите на отделните етноси. Така те сами ще достигнат до изводите, че ценностите са общи и са споделени от различните етноси. Стремежът е да се възпита ученикът в дух на етническа толерантност и уважение към тради-

циите на всички етноси, живеещи в България. Тази логика е следвана и при конструирането на учебната тетрадка.

В същото време, учебното помагало и тетрадката са съобразени с материала, изучаван в задължителната подготовка. Част от задачите целят именно допълване, упражняване и затвърждаване на знанията, придобити по другите учебни предмети. Специален акцент е поставен върху упражняване на уменията, необходими за правилното владеене на български език, върху граматиката и лексиката. В тази насока са включени препратки към материала, изучаван по български език и литературата, роден край (родинознание) и т. н. В още по-голяма степен това е застъпено в учебната тетрадка.

Езикът, на който е написано учебното помагало, е български, тъй като аудиторията, към която то е насочено, е смесена, т.е. деца от различен етнически произход. В същото време, след приказките и празниците са изведени основни понятия и нови думи с превод на романес (както и разновидността им в различните ромски диалекти). Целта е, от една страна, да се провокира интересът на ромските деца, неговорещи ромски, а от друга, да се помогне на децата, говорещи ромски като майчин език, да усвоят по-лесно българския текст.

Нормално е част от децата, говорещи ромски език, да не разпознават ромския диалект, използван в учебното помагало (особено в раздела, представящ песенния фолклор). Причината е следната: понастоящем ромският език в България има множество диалекти, разликата между някои от които е съществена. Все още липсва единен унифициран ромски език, който да представя всички диалекти, въпреки че това е тенденцията в западната лингвистика. В този смисъл ние предпочетохме да изберем йерлийския и влахичкия диалекти, които процентно се говорят от най-голям брой роми в България. Затова ромските думи ще изглеждат странни за калдарашите, бургуджиите, хорахане рома и др., а за рударите и миллета ще са напълно непознати. Същото се отнася и за песните в съответния раздел. Въпреки че към всяка песен е поместен и превод на български език, тя е дадена на диалекта, на който е записана. Голяма част от песните са на диалекта на ромите музиканти, който не е познат на останалите групи. Един опит обаче да се уеднакви езика на песните би означавал оскверняване не само на текстовете, но и на цялостното звучене. А и езикът, на който е дадена песен, не би възпрял днеш-

ното поколение, което масово пее песни на английски, без да знае този език. Тенденцията е към създаване на усреднен ромски език, при който чуждиците в езика са заменени от ромски думи от другите диалекти. Такъв ще бъде езикът и на подготвяните към учебниците притурки с приказки на ромски език.

По отношение на ромския език в учебното помагало нашият съвет е следният: не настоявайте децата да произнасят думите така, както са дадени в учебното помагало. Нека те да използват думи от собствения си диалект. Провокирайте по този начин и децата, които не говорят ромски: рударите и миллета. Нека те да ви кажат как произнасят тези думи на своя език, бил той старорумънски или турски.

Целта на учебната тетрадка е да затвърди получените знания по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, експлицитно да впише предмета в контекста на цялостния учебен план и да провокира учениците към креативност и съзнателно търсене на допълнителна информация за семейството, рода, родния си край. Цел на учебната тетрадка е и доразвиване чувството за отговорност към учебния процес и училището като цяло.

Основни типове задачи в учебното помагало „Истории край огнището“ и учебната тетрадка

Задачите в учебното помагало и тетрадката са групирани около няколко основни типа дейности, целящи:

- а) упражняване и затвърждаване на получените знания по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”;
- б) упражняване и затвърждаване на получените знания по другите учебни предмети;
- в) провокиране на креативно и творческо мислене у учениците;
- г) стимулиране развиването на интерес към изследователска дейност, към историята и традициите на родния край;
- д) формиране на система от общовалидни ценности за отношението към Другия, за възприемането на културата на Другия, за мястото на нашата собствена култура през погледа на Другия и т. н.;

е) формиране на нагласи за възприемане на различията: например семейство без един от двамата родители, липса на граждански брак в семейството на детето и т. н.

За улеснение на учениците и учителите основните типове задачи са обозначени със символи, които са изнесени в началото на учебното помагало (съответно тетрадката). При подбора на задачите акцент е поставен върху екипната работа и умението на децата да работят заедно, като поемат разпределена отговорност вътре в екипа. Задачите в учебното помагало са насочени основно към предложеното съдържание и връзката му с фолклора на останалите етноси. В същото време, неизменна част от педагогическия комплекс са и задачите, насочени към собствената културна среда на учениците. Целта е да се обвържат училището и материалът, изучаван в училище, с познатата на учениците семейна и културна среда. Това ще промени не само отношението на учениците към училището като институция, но и нагласите на техните родители. От своя страна, това неминуемо ще рефлектира и върху посещаемостта и ангажираността на децата с учебните занятия.

Задачите в учебната тетрадка са значително повече и по-разнообразни, което се налага от самата ѝ структура. Оставеното празно пространство позволява на учениците да пишат и рисуват в учебната тетрадка. Задачите целят не само цялостно да обхванат учебния материал, а и максимално да интегрират СИП “Фолклор на етносите - Ромски фолклор” с останалите изучавани предмети. Може да бъде открита връзка с български език и литература, роден край и родинознание, дори математика.

Задачите са обособени в няколко типа, като подреждането им следва следната логика:

- задачи, свързани с текста;
- задачи за осмисляне на придобитите знания;
- задачи за креативност и творческо мислене;
- граматически задачи;
- развлекателни задачи и игри.

Целта на отделните типове задачи е следната:

• **Открийте в текста** - да подтикне учениците към четене с разбиране. Целта е да се избегне механичният прочит и учениците да вникнат в предлаганата информация. Тук задачите се делят на два подтипа:

а) такива, които изискват прочитане на целия текст и откриване на конкретния пасаж, израз или термин - в тях отговорът е директен (например, *Какво се нарежда на синията на 13 януари вечерта?*) и

б) такива, в които отговорът е индиректен, т.е. изискват първо осмисляне на въпроса и тогава откриване на отговора (например, *Какво се подарява на бъдещата снаха по време на годижа? Защо?*)

• **Проучете** - да подтикне учениците към изследователска и събирателска дейност. Това може да се осъществи чрез посещение и интервюиране на възрастни хора, събиране на информация за историята на родния край и т. н. Често този тип задачи изискват и свързване на новата информация с вече придобити знания.

• **Направете или нарисуйте** - цели да провокира креативност и творческо мислене у учениците. Свързано е с визуализиране на придобитите от учениците знания. Обикновено изисква и допълнителна подготовка. Задачите тук са свързани както с рисуване, оцветяване и илюстриране, така и с изработване на по-мощабни проекти, свързани с конкретни елементи от фолклора - например стая на етносите, сурвакници, боядисване на великденски деца и т. н. Допълнителна цел, която сме си поставили, е чрез включването на децата в подобни мероприятия да ги накараме да се почувстват създаващи учебния процес, субект, а не просто обект. В същото време предметените усилия на децата винаги се възприемат от тях като висока награда и стимул за положените усилия.

• **Помислете** - да развие креативното мислене на учениците. Да ги накара да асимилират и осмислят материала, който получават като нови знания. Да води до превръщането на знанията в ценности. Един от основните проблеми на образователната ни система е, че води до усвояването (често механично) на голямо количество знания, а не до формирането на ценности. Често този тип задачи са представени в сравнителен план, под формата на таблици. Учителят също може да съставя допълнителни таблици.

• **Грамматически задачи** - те представляват съществена част от педагогическия комплекс. Застъпени са основно в раздела "Приказки на ромите". Целта им е да затвърдят знанията и уменията, придо-

бити в часовете по български език и литература, да помогнат на учениците да упражнят правописа и правоговора си, да наблегнат на структурата на българския език. Граматическите задачи не са поставени самоцелно, а в рамките на общата идея за подобряване на владеенето на български език (особено от децата с майчин език, различен от българския) чрез обучението по ромски фолклор. Старали сме се на места да избягаме от строгата сухост на граматическите задачи и да ги представим в една по-развлекателна за учениците форма. Граматическите задачи се концентрират върху упражняване структурата и граматическите категории в българския език, правописа и пунктуацията.

- **Допълнителна информация** - предлага на учениците информация, която не е включена в учебното помагало, но която цели да дообогати познанията им за даден проблем. Често тя е любопитна информация, която цели да ги провокира към търсенето на нови знания или да свържат наученото със знания, получени по други учебни предмети.

- **От страниците на историята** - застъпени са в по-малка степен, отколкото в учебното помагало и учебната тетрадка за 5 - 8 клас. Този тип задачи разкрива исторически факти, събития и личности, представени под формата на извори. Цели да обвърже получените от учениците знания с една (макар и по-абстрактна в началния курс) хронологична линия.

- **Брейнсторминг** - присъстват във всеки раздел. Целят развиване на асоциативно и логическо мислене у учениците, провокиране на тяхното активно участие и задържане на вниманието.

- **Забавни задачи и игри** - поместени са в края на всеки раздел и подраздел. Целят чрез разтоварващи игри и задачи отново да обобщят и затвърдят придобитите знания и умения. Често под формата на забавни игри са представени и обобщения в края на разделите. Подобни са двете игри, поместени в края на раздела за историята на ромите и в края на раздела с приказки.

Насоки за работа с учебното помагало

Учебното помагало се състои от четири раздела.

I. Първият раздел, **История на ромите**, представя накратко ромската история от напускането на Индия преди около 15 века до заселването на ромите на Балканския полуостров. Той дава обяснение на това кои са основните ромски символи, на какви групи се делят ромите, защо се наричат по различен начин. Естествено, информацията е съобразена с възрастовите особености на учениците, поради което подробни факти, цифри и дати са пропуснати. Що се отнася до учителя, той може да намери допълнителна информация по тези теми в настоящата “Книга за учителя” или в литературата, поместена в края.

Целта на този раздел е да помогне на учениците да ориентират появяването и историята на ромите на Балканите от гледна точка на световната история и география, както и в контекста на българската история и култура. Целта на този раздел е и да покаже на учениците, че ромите са народ, който също има своето място на Балканите и чиято съдба и история е неразривно преплетена с тази на българите. Новите знания за химн, знаме и символи на ромите ще формират у учениците схващането, макар и все още на едно не напълно осъзнато ниво, за тяхната уникалност и особености като етнос, като група, отличаваща се от другите. Представянето на различните ромски групи ще помогне на учениците да разберат, че ромите не са монолитна маса, а се делят на множество групи, всяка от които има специфични особености. У учениците от неромски произход това ще доведе до разчупване на стереотипите и представите, че негативите на един отделен човек са общовалидни за цялата група и за целия етнос.

Разделът предоставя възможност учениците да бъдат стимулирани сами да търсят информация за историята на собствения си род, на родния си край, както и информация за историята на различните етнически групи (независимо на мнозинството или малцинството), населяващи даденото място: кога са се заселили, какви хора живеят, колко, от къде идват и т. н.

Задачите в учебната тетрадка следват целите, заложили при съставянето на учебното помагало. В края на раздела е предложен разговор под формата на игра.

II. Вторият раздел, **Приказки на ромите**, представя многообразието и богатството на ромския приказен фолклор, който много често включва мотиви и дори цели сюжети от приказния фолклор на другите етноси. Целта на конкретния подбор на поместените теми е, откривайки приликата между ромските и другите приказки, учениците сами да достигнат до изводите за сходството на фолклора на различните етноси, за общите ценности, които битуват при всички народи. Удачно е при по-малките ученици - II-III клас, акцентът да бъде поставен върху приказките за животни. В учебната тетрадка, след задачите, свързани с приказките за животни, са отделени няколко страници и за басните. Те целят да подпомагат учебния процес по български език и литература в задължителната подготовка.

В раздела са представени и откъси от редица авторски приказки с кратка информация за самите автори - Елин Пелин, Йордан Йовков и др. Целта на авторите е с тази допълнителна информация да подпомогнат и обучението по литература в съответния клас.

В края на раздела са поместени кратки текстови портрети на световноизвестни български и чужди автори на приказки като Ангел Каралийчев, Емилиян Станев, Шарл Перо, Братя Грим и др.

Разделът приключва с предания и легенди за произхода и съдбата на ромите, за произхода на специфични занаяти, обреди и обичаи.

Ще ви направи впечатление, че много от ромските приказки (приказки за животни и вълшебни приказки) наподобяват известни български или авторски приказки. Това не означава, че ние се опитваме да представим българските приказки като ромски. Първо, много е трудно да се определи “етническият” произход на една приказка. Сред ромите в България днес са разпространени както приказки, които не се срещат сред другите етноси (и които можем да наречем “специфично-ромски”), така и множество други приказки, имащи аналози в българския и турския фолклор, а също така сред известните авторски приказки на Братя Грим и др. Това съжителство на ромски, български, турски и ред други мотиви в ромския фолклор е неотменима негова черта. Така например, приказки като “Болен здрав носи” самите ние сме записали от възрастни роми на ромски език. Това са хора, които не са посещавали училище и е трудно да се предположи, че са я научили там. По-скоро това е популярна народна приказка, която битува както в българска, така и в ромска

етническа среда. В същото време една голяма част от приказния фолклор, определян като български, е записан и обработен от Ангел Каралийчев. Ангел Каралийчев е от град Стражица и “неговите” приказки са добре познати на възрастни неграмотни роми там. Т.е. определянето на произхода на една приказка е обект на дълга научна работа, което в никакъв случай не е нашата цел тук. Всяка една приказка, разказвана в определена етническа група, добавя по нещо към светогледа на тази група.

Една от основните цели на предмета “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” е, опознавайки сходствата във фолклора на етносите в България, учениците сами да преодолеят предразсъдъците си едни спрямо други. Затова в учебното помагало освен ромските приказки са поместени и приказки на други балкански народи - турски, румънски и др.

Като част от религиозните приказки учебната тетрадка представя кратка информация в сравнителен план за трите световни религии. Целта е както да се получат допълнителни знания, така и да се формира у учениците нагласата, че религиите са сходни по своята същност, поставяйки като основни ценности доброто и справедливостта. Учениците трябва да научат, че лоши религии няма - има само лоша интерпретация на религиите. Добре би било да се постави акцентът (особено при християнството и исляма) върху приложението и разпространението им на територията на България. Материалът може да се използва по усмотрение на преподавателя и в обучението по други учебни предмети.

III. Разделът Празници на ромите е обособен в две части, представящ обобщените семейни (с акцент върху сватбените) и календарни празници. Той разкрива общите елементи и прави паралели между празниците и отбелязването им при роми и българи и при роми и турци. Целта е учениците да осъзнаят наличието на универсални семейни и календарни празници, отбелязвани от всички етноси. Водеща мисъл при подбора на материала бе да се провокира мисленето на учениците за откриване на постоянните връзки между празниците и елементи от живота и бита на роми, българи и турци.

Представянето на празнично-обредната система в помагалото за 2 - 4 клас има за цел да провокира детската емоционалност при възприемането на празника. Представен е начинът, по който дете-

то възприема празника. За да се постигне това, са поместени много детски разкази за отделните празници. Поради тези причини разделът не се стреми да изгради цялостната представа за празнично-обредната система, а да постави рамката и отделни ключови парчета от мозайка, която трябва да бъде попълнена и доизградена при обучението в 5 - 8 клас.

Задачите в учебната тетрадка към подраздела за семейните обичаи целят да насочат учениците към ценностите, върху които се гради семейството, необходимите качества у младежа и девойката, за да живеят заедно. Учениците трябва да осъзнаят същността на сватбата като преход и преминаване в една по-зряла фаза. В същото време те трябва да свикнат и възприемат като нормални разликите в сватбените (а след това и в календарните) празници, обусловени от религията, историята и особеностите на отделните ромски групи.

Специално внимание е отделено на особеностите на семейството. Поместено е и предложение за дискусия "Моето семейство". Целта на тази дискусия е да наложи от една страна ценностите на семейството като основна социална единица, а от друга - да провокира учениците към обсъждането на това какво е семейството и кои са неговите членове. Целта на авторите е да разчупят консервативната представа за семейството като "мама, татко и аз". Известно е, че при ромите семейството излиза от представата за нуклеарното семейство, като много често то се състои от по-възрастните родители на майката или бащата, братята и техните семейства и т. н. Много често днес ромските семейства са с по един родител, поради отсъствие на другия по една или друга причина. Не са редки и случаите, когато децата живеят със своите баби и дядовци, защото родителите им са в чужбина. Тези деца не бива да израстват с нагласата, че не живеят в пълноценни семейства, защото това би се отразило и на тяхното бъдещо желание за формирането на собствено семейство. Съвременните тенденции в т. нар. интегрирано образование насърчават именно един такъв подход към разглеждането на една от основните клетки на обществото, каквато е семейството.

При представянето на календарната празнична система удачно е да се комбинира урочната дейност с посещения извън училище - в отделни семейства по време на празнуване на съответните празници. Особено важно е в тези посещения да участват деца от различ-

ните етнически и религиозни групи (включително и такива, които не празнуват съответния празник), за да се научат да уважават празниците на другите.

Важно за преподавателя е да знае, че предложеното описание на празниците е едно обобщено представяне, наложено от възрастовите особености на учениците. Нека да не ви изненадва това, че навсякъде децата ще посочат детайли, които отличават празнуването на един празник дори в две отделни села. По-подробно разглеждане на празнично-обредната система е представено в педагогическия комплекс за 5 - 8 клас, където са отчетени и междугруповите специфики. Стимулирайте децата да посочват особеностите, отбелязвани в тяхната семейна среда, но и да търсят общите елементи, не само между празниците на отделните ромски групи, но и на българи и турци.

IV. Песни на ромите

Освен текстове на традиционни и популярни ромски песни, разделът представя най-обща информация за ромската инструментална музика и нейните основни представители. Целта на това изложение е да покаже мястото на ромската музика и значението ѝ при формирането и развитието на българската народна музика, като затвърди представата, формирана в предходните теми за неделимостта на ромската култура от българската и в същото време за нейната уникалност. Материалът може да бъде комбиниран и използван и в редовните часове по музика.

От предложените песенни текстове акцент е поставен върху детските песни и броилките, както и върху празничните песни, които могат да бъдат комбинирани с раздела за празнично-обредната система.

Както беше пояснено по-горе, песните са записвани на диалекта, на който са изпети. Както и в българския песенен фолклор, в ромския също се наблюдават вариации в текста и мелодията в зависимост от диалекта на съответната група. Затова е възможно и напълно вероятно децата да изпълняват дадена песен по начин, различен от този, посочен в помагалото. Възможно е и текстът да им е напълно непознат. Нашият съвет в такъв случай е: запознайте ги с варианта, поместен в помагалото, но разучете песента по начина, по който те я изпълняват.

Някои препоръки към учителя

- От застъпените в програмата теми (Ромски приказки, предания, празници и музика) да постави акцент върху приказките и музиката. В рамките на приказките акцент могат да бъдат приказките за животни (втори-трети клас) и вълшебните приказки (трети-четвърти клас). В рамките на музиката акцент би следвало да бъдат детските песни, както и изпълнението на традиционни танци.

- Желателно е около една трета от преподавания фолклорен материал да бъде типичен за родното населено място или дори да е събран в него. Би било добре учениците да се стимулират сами да събират фолклорен материал и да го представят в часовете. Също така препоръчваме като участници в някои от часовете да бъдат привлечани хора от родното населено място, които да представят пред учениците характерен за него фолклор.

- Да организира извънкласни и извънучилищни изяви - например, тържество пред родители, радиопредавания и др. - по повод местни празници и по повод Деня на ромите (8 април), Васильовден и Гергьовден.

XI. МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ ПРИ РАБОТА С УЧЕБНОТО ПОМАГАЛО И УЧЕБНАТА ТЕТРАДКА ЗА V - VIII КЛАС

Учебното помагало се състои от 180 страници, а учебната тетрадка - от 80 страници. Разработеното учебно съдържание за V - VIII клас предоставя възможност да се разширява фолклорната грамотност на базата на близки до душевността на учениците жанрове.

Цел и особености на учебното помагало „Разказани пътища“ и на учебната тетрадка за V - VIII клас

Целта на учебното помагало „Разказани пътища“ е да надгражда знанията, получени в предходния курс на обучение (III - IV клас).

Докато в началния курс целта на обучението по СИП „Фолклор на етносите - Ромски фолклор“ беше да въведе учениците от различен етнически произход в богатия свят на ромската душевност и култура, като очертае най-общите щрихи, тук целта е да се постигне една завършена представа за ромската култура, като непрекъснато се добавят нови и нови елементи и детайли. Целта на включения материал е да представи ромската култура като неразривна част от общонационалната култура и в същото време да подчертае нейната оригиналност и уникалност; да покаже на учениците, че това не е един симплифициран обобщен образ, а сложна мозайка, изтъкана и от различните междугрупови особености. Специално място е отделено на ромската култура като част от световното културно наследство. Стремешът е да се възпита ученикът в дух на етническа толерантност и уважение към ромските традиции и традициите на всички етноси, живеещи в България.

Езикът, на който са написани учебното помагало и тетрадка, е български, тъй като аудиторията, към която са насочени е смесена, т.е. деца от различен етнически произход. Отново, по-

добно на помагалото за II - IV клас, са дадени някои основни думи на ромски след текста на приказките или празниците. Досега избраният от нас диалект беше този на софийските йерлии. Практиката и споделените мнения обаче показаха, че поставя трудности за ромските деца, неговорещи този диалект. Затова предпочетохме в преработеното помагало да посочим и разновидностите на отделните думи в различните диалекти. Това, разбира се, не означава, че децата трябва да ги наизустяват или запомнят. Целта на тези думи е по-скоро да стимулира интереса на децата, говорещи ромски, като разпознаят думи от езика, който говорят в учебното помагало. От друга страна, целта на авторите е по този начин да запознаят децата, неговорещи ромски език, поне отчасти със звученето на ромския език. Не са посочени вариантите на съответните думи от езика на миллета или рударите (турски или старорумънски). Попитайте вие учениците за тези думи, за да се почувстват и те част от учебния процес, а не отделени на база език. Покажете им, че всеки един език е ценен и това, че ромите, неговорещи ромски, не са по-лоши роми, например. Това, разбира се, ни най-малко не променя факта, че обучението е изцяло на български език.

Учебната тетрадка, също както и в началния курс, следва материала от помагалото. Целта ѝ е да затвърди получените знания по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”, да подпомогне и допълни обучението в задължителната подготовка, като стимулира и провокира учениците към креативност и съзнателно търсене на допълнителна информация за семейството, рода, родния си край. Цел на учебната тетрадка е и доразвиване чувството за отговорност към учебния процес и училището като цяло.

Основни типове задачи в учебното помагало „Разказани пътища“ и учебната тетрадка

Задачите в учебното помагало и тетрадката са групирани около няколко основни типа дейности, целящи:

а) упражняване и затвърждаване на получените знания по СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор”;

б) упражняване и затвърждаване на получените знания по другите учебни предмети;

в) провокиране на новаторско и творческо мислене у учениците;

г) стимулиране развиването на интерес към изследователска дейност, към историята и традициите на родния край;

д) формиране на система от общовалидни ценности за отношението към Другия, за възприемането на културата на Другия, за мястото на нашата собствена култура през погледа на Другия и т. н.;

е) формиране на нагласи за възприемане на различията: например семейство без един от двамата родители, липса на граждански брак в семейството на детето и т. н.

За улеснение на учениците и учителите основните типове задачи са обозначени със символи, които са изнесени в началото на учебното помагало (съответно тетрадката). При подбора на задачите акцент е поставен върху екипната работа и умението на децата да работят заедно, като поемат разпределена отговорност вътре в екипа. Задачите в учебното помагало са насочени основно към предложеното съдържание и връзката му с фолклора на останалите етноси. В същото време неизменна част от педагогическия комплекс са и задачите, насочени към собствената културна среда на учениците. Целта е да се обвържат училището и материалът, изучаван в училище, с познатата на учениците семейна и културна среда. Това ще промени не само отношението на учениците към училището като институция, но и нагласите на техните родители. От своя страна, това неминуемо ще рефлектира и върху посещаемостта и ангажираността на децата с учебните занятия.

Учебната тетрадка представя един разнообразен комплекс от задачи, покриващ различни тематични области. Задачите са възрастово диференцирани - започва се от по-елементарните задачи, за да се премине към по-сложните. Това е направено с оглед улесняване работата на смесените групи (в които участват ученици от различни възрастови групи). Основна цел на авторите при подбора на задачите е стимулиране активността на учениците, както и стимулиране на интерес и улесняване работата им по другите предмети. Може да бъде открита връзка с български език и литература, история, география. Задачите са обособени в няколко типа, като подреждането им следва логиката, установена и в началния курс на обучение по "Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор": задачи, свързани с текста, задачи за осмисляне на придобитите знания, задачи за креативност и творческо мислене, граматически задачи, развлекателни задачи и игри. Целта на отделните типове задачи е следната:

• **Открийте в текста** - да подтикне учениците към осмисляне на текста, който четат. Целта е да се избегне механичния прочит и учениците да вникнат в предлаганата информация. Тук задачите се делят на два подтипа:

а) такива, които изискват прочитане на целия текст и откриване на конкретния пасаж, израз или термин; в тях отговорът е директен (например, *Посочете три изречения от текста на приказката, които показват, че бащата на момчето е беден?*) и

б) такива, в които отговорът е индиректен, т.е. изискват първо осмисляне на въпроса и тогава откриване на отговора (например, *На кой континент се развива действието в "Приказка за царя-воин и рибаря-Голямата глава"? Аргументирайте се чрез текста!*)

• **Проучете** - да подтикне учениците към изследователска и събирателска дейност. Това може да се осъществи чрез посещение и интервюиране на възрастни хора, събиране на информация за историята на родния край и т. н. Често този тип задачи изискват и свързване на новата информация с вече придобити знания. За улесняване на тази дейност в края на учебната тетрадка е поместено приложение-указание *"Как да направим интервю, за да съберем информация?"* Информацията е предназначена както за учениците, така и за преподавателите. За ваше улеснение информация за това как се събира теренен материал е поместена и в края на настоящата Книга на учителя. Значителна част от задачите, обозначени с този знак, целят да стимулират учениците да съберат информация и материали за историята и особеностите на собствения си род, семейство и т. н.

• **Направете или нарисувайте** - цели да провокира креативност и творческо мислене у учениците. Свързано е с визуализиране на придобитите от учениците знания. Обикновено изисква и допълнителна подготовка. Задачите тук са свързани както с рисуване, оцветяване и илюстриране, така и с изработване на по-мощабни проекти, свързани с конкретни елементи от фолклора - например, стая на етносите, сурвакници, боядисване на великденски деца и т. н. Допълнителна цел, която сме си поставили, е чрез включването на учениците в подобни мероприятия, да ги накараме да се почувстват създаващи учебния процес, субект, а не просто обект. В същото време, предметените усилия на децата винаги се възприемат от тях като висока награда и стимул за положените усилия.

• **Помислете** - да развие креативното мислене на учениците. Да ги накара да асимилират и осмислят материала, който получават като нови знания, като по този начин се постигне превръщането на знанията в ценности. Често този тип задачи са представени в сравнителен план, под формата на таблици. Учителят също може да съставя допълнителни таблици. Това могат да правят и учениците - това ще доведе до формирането у тях на умения да извеждат общи критерии, основни елементи и т. н.

• **Грамматически задачи** - те представляват съществена част от педагогическия комплекс. Застъпени са основно в раздела “Приказки на ромите”. Целта им е да затвърдят знанията и уменията, придобити в часовете по български език и литература, да помогнат на учениците да упражнят правописа и правоговора си, да наблегнат на структурата на българския език. Грамматическите задачи не са поставени самоцелно, а в рамките на общата идея за подобряване владенето на българския език (особено от децата с майчин език, различен от българския) чрез обучението по ромски фолклор. Старали сме се на места да избягаме от строгата сухост на грамматическите задачи и да ги представим в една по-развлекателна за учениците форма. Грамматическите задачи се концентрират върху упражняване структурата и грамматическите категории в българския език, правописа и пунктуацията.

• **Допълнителна информация** - предлага на учениците информация, която не е включена в учебното помагало, но която цели да дообогати познанията им за даден проблем. Често тя е любопитна информация, която цели да ги провокира към търсенето на нови знания или да свържат наученото със знания, получени по други учебни предмети.

• **От страниците на историята** - този тип задачи представя исторически факти, събития и личности под формата на извори. Цели да обвърже получените от учениците знания с една хронологична линия, да развие у тях умения да интерпретират исторически документи, да ги свързват с натрупани вече знания, както и да извличат нови знания.

- **Брейнсторминг** - присъстват във всеки раздел. Целят развиване на асоциативно и логическо мислене у учениците, провокиране на тяхното активно участие и задържане на вниманието.

- **Забавни задачи и игри** - поместени са в края на всеки раздел и подраздел. Целят чрез разтоварващи игри и задачи отново да обобщят и затвърдят придобитите знания и умения. Често под формата на забавни игри са представени и обобщения в края на разделите. Подобна е кръстословицата, поместена в края на раздела за историята на ромите.

Насоки за работа с учебното помагало и учебната тетрадка

Учебното помагало “Разказани пътища” следва разпределението на материала от предхождащото го “Истории край огнището”. Състои се от четири раздела.

I. Първият раздел, История на ромите, представя ромската история от напускането на Индия до заселването на ромите на Балканския полуостров. Изведени са някои основни понятия като “каста”, “миграция”. За по-лесното усвояване на материала и подпомагане обучението в задължителната подготовка е търсено сравнение между заселването на ромите и на прабългарите. Към това насочва и сравнителната таблица в началото на учебната тетрадка. Разгледани са ромският език и неговия произход и мястото му в семейството на индоевропейските езици. Повече внимание е отделено на историята на ромите на Балканите - в рамките на Византийската и след това Османската империя. Специален акцент е поставен върху работата с извори като средство за информация. За улеснение на преподавателя са поместени и графики, таблици и карти. Като помощно средство те са използвани и при представяне на различните ромски групи в България и историята на тяхното заселване.

В този раздел авторите доразвиват целта, заложена още в помагалото за начален курс - да покажат на учениците, че ромите са народ, който също има своето място на Балканите и в Европа и чиято съдба и история са неразривно преплетени с тези на българите.

Разделът предоставя възможност учениците да бъдат стимулирани сами да търсят информация за историята на собствения си род,

на родния си край, както и информация за историята на различните етнически групи (независимо на мнозинството или малцинството), населяващи даденото място: кога са се заселили, какви хора живеят, колко, от къде идват и т. н.

Специално място е отделено на една тема, неприсъстваща досега в учебното съдържание - темата за Холокоста, човешкия геноцид по време на Втората световна война, и по-конкретно - ромския Холокост. Българските роми са били едни от малкото, спасени от своята държава. Холокостът обаче е сполетял ромите от други европейски държави и непоправимо е маркирал тяхната история. Това е намерило отражение и в химна на ромите, и в редица предания и истории. Темата за ромския Холокост е представена посредством множество исторически документи и спомени на оцелели.

II. Вторият раздел, **Приказки на ромите**, представя многообразието и богатството на ромския приказен фолклор, който много често включва мотиви и дори цели сюжети от приказния фолклор на другите етноси. Целта на конкретния подбор на поместените теми е, откривайки приликата между ромските и другите приказки, учениците сами да достигнат до изводите за сходството на фолклора на различните етноси, за общите ценности, които битуват при всички народи. Увеличен е обемът на новелистичните приказки, за сметка на приказките за животни, както е това в помагалото за начален курс. Това е обусловено от възрастовите особености на учениците. В подраздела, посветен на преданията и легендите, специално място е отделено на онези предания, които обясняват произхода на различните ромски групи, на рударите и миллета.

Нашият съвет е: стимулирайте учениците да открият и съберат още предания, свързани с историята на тяхната собствена група. Това ще засили чувството им за гордост и отговорност към миналото не само на собствения етнос, но и на другите етноси, живеещи в населеното място.

III. Разделът **Празници на ромите** е обособен в две части, представящ семейните (с акцент върху сватбените) и календарни празници. За разлика от помагалото в начална училищна степен, "Разказани пътища" представя ромските обичаи не само като обобщена

представа, а проследява и специфичните особености между ритуалите на роми, миллет и рудари. Допълнителните текстове (разкази) целят да дообогатят представата за ромските семейни и календарни празници, без да натоварват учебното съдържание. Те могат да бъдат използвани от преподавателя като помощен материал, като материал за сравнение и т. н. Част от тях представят междугруповите особености, без те да са водеща част, за да не натоварват излишно основният текст. Поставените въпроси отвеждат към приликите между ромските и българските или турските празници. И тук целта е да се разкрият общите елементи между празниците и отбелязването им при роми и българи и при роми и турци. Целта е учениците сами да стигнат до извода за универсалността на добродетелите.

Докато в “Истории край огнището” са разкрити само отделни празници, в помагалото “Разказани пътища” е представена цялостната календарно-празнична система, като се търсят връзките между отделните празници от една страна, както и между празничната система и останалите елементи от фолклора, търси се отражението на празничната обредност в бита и т. н.

Отново специално внимание е отделено на семейството като една от основните социални структури, на ценностите, върху които се гради то. Предложената дискусия е концентрирана върху темата “За и против родителската намеса при създаването на ново семейство”. Подобна дискусия е особено актуална сред част от групите в ромската общност, сред които все още са запазени ранните бракове по воля на родителите. Целта на дискусията не е да доведе до унищожаване на традициите, а да провокира към диалог и размисъл за новото и традиционното, за това как традицията може да бъде адаптирана към настоящето. Подобна е целта и на другата дискусия - за ролята на мъжа и жената.

При представянето на календарната празнична система отново е търсено общото между християнство и ислям, между български, ромски и турски обичаи. Учениците трябва да стигнат до извода, че те не могат да бъдат противопоставяни, а само да се допълват едни други. С цел да се разнообрази учебният процес е добре да се комбинира урочната дейност с посещения извън училище - в отделни семейства по време на празнуване на съответните празници или да се поканият хора от общността в училище. Особено важно е, както бе-

ше подчертано и в частта за началния курс, в тези посещения да участват деца от различните етнически и религиозни групи, за да се научат да уважават празниците на другите.

Нека преподавателят да не се изненадва, че празнуването на отделни празници се различава от село до село и от група до група. Това е напълно естествено. Представете на учениците основната рамка на празника и ги стимулирайте те да посочват особеностите, отбелязвани в тяхната семейна среда, но и да търсят общите елементи, не само между празниците на отделните ромски групи, но и на българи и турци.

IV. Песни на ромите

Докато в “Истории край огнището” съответният раздел представя най-обща информация за ромската инструментална музика в България и нейните основни представители, тук целта е учениците да бъдат запознати с мястото на ромската музика в контекста на европейската култура и световното музикално наследство. Предложена е информация за основните жанрове, които възникват на базата на ромската музика - фламенко, чардаш и др. Представена е кратка информация за световноизвестни композитори, вдъхновени от ромската музика. Материалът може да бъде комбиниран и използван и в редовните часове по музика.

От предложените песенни текстове акцент е поставен върху любовните, сватбените и баладичните песни. Поместени са и няколко македонски, руски, сръбски и холандски ромски песни.

Както беше пояснено по-горе, песните са записвани на диалекта, на който са изпети, затова е възможно учениците да изпълняват дадена песен по начин, различен от този, посочен в помагалото. Запознайте ги с варианта, поместен в помагалото, но можете също така да разучите песента и по начина, по който те я изпълняват.

Ето някои препоръки към вас - учителите

- От застъпените в програмата теми (ромски приказки, предания, празници и музика) да се постави акцент върху преданията, календарните и семейните празници и по-дълбоките пластове на музиката. В рамките на празниците е удачно да се акцентира върху единството на празничния цикъл, върху връзката на празника с праз-

ничните легенди и върху символния характер на празничния ритуал. В рамките на музиката акцент би следвало да бъдат популярните авторски песни, празнично-обредните песни и баладичните песни, както и изпълнението на традиционни танци.

В рамките на приказките акцент могат да бъдат новелистичните и религиозните приказки.

- Около една трета от преподавания фолклорен материал да бъде типичен за родното населено място. Би било добре учениците да се стимулират сами да събират фолклорен материал и да го представят в часовете. Също така препоръчваме като участници в някои от часовете да бъдат привлечени хора от родното населено място, които да представят пред учениците характерен за него фолклор.

- Да се организират извънкласни и извънучилищни изяви - напр. тържество пред родители, радиопредавания и др. - по повод местни празници и по повод Деня на ромите 8 април, Васильовден и Гергьовден. Да се постави особен акцент върху последната тема - събирането на суров материал за ромските групи и за етническите общности от родния край.

- Да се търси изграждане у учениците на цялостна представа за света на ромите в миналото и днес - да пречупят познанията си за ромските приказки, предания, празници и музика през тази представа.

ХІІ. ПРИМЕРЕН УРОК ПО РОМСКА МУЗИКА В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ

Изучаването на ромския фолклор в началното училище е едно много подходящо и успешно начало за среща с общото и различното в етнокултурно отношение на народното ни творчество. В часовете, предвидени по програмата на Център за междуетнически диалог и толерантност “Амалипе” “Ромският фолклор в българското училище”, учениците имат възможността да се запознаят с историята, традициите и обичаите на ромската общност, включително и с ромска народна музика. Акцентът върху последното помага за предизвикване на интерес, за по-лесното възприемане на учебния материал, както и за стимулиране на интерес към учебно-възпитателната работа въобще.

В педагогическата практика все повече се утвърждава идеята за изучаването на ромския фолклор на базата на сравнител-

ния анализ с традиционната българска обичайно-обредна система. Това помага по-задълбочено да се разбере от учениците, че в народното творчество замисълът, материалът и техниките на изпълнение са разнообразни и че със своята хармонична съзвучност те въздействат комплексно и имат художествено емоционална завършеност. Програмата предвижда хорариум часове по ромска музика - два пъти седмично под формата на СИП.

I. Цели и задачи на работата в раздел „Ромска народна музика“

Цел: Запознаване с ромската народна музика в контекста на сравнителния анализ с българската народна музика с оглед откриване общото и различното между тях; формиране на позитивно отношение на учениците от ромски и неромски произход, както и на техните родители, към българската и ромската култура; създаване на позитивна нагласа към образованието като ценност.

Задачи:

1. Да се запознаят учениците с произведения от ромския фолклор: история, приказки, легенди, предания и песни.

2. Да се помогне на учениците да придобият самочувствие за равенство и пълноценност с всички, които не принадлежат към тази общност.

3. Чрез сравнителния анализ между ромската и българската фолклорна музика да се създават възможности за приобщаване на учениците към националната ценностна система и изграждане на умение за оценяване културата на различните етнически общности у нас. Освен това чрез провежданите разнообразни дейности учениците трябва да осъзнаят, че всяка една култура допринася за обогатяване на националната ни култура.

4. Да се стимулира познавателната активност и самочувствие на учениците за равнопоставеност; да се формира положителна нагласа към образованието и училището като институция.

II. Очаквани резултати от цялостната дейност в часовете в раздел „Ромска народна музика“

1. Усвояване на знания за ромската история.
2. Придобиване на знания за ромската култура и бит.
3. Формиране и развиване на музикално-певчески умения.
4. Изграждане на разбиране, че ромските песни и традиции имат същата стойност както изучаваните в училище и познати в публичното пространство песни, ритуали и др.

III. Основни направления на работа

1. Формиране и усъвършенстване на езиковите умения

Обучението трябва да спомогне не само за изучаването на общото и различното при традициите и обичаите в песенно-музикално отношение, но и за усъвършенстване на устната свързана реч, както и усвояването и затвърждаването на знания за граматическите особености на българския и ромския езици.

Известно е, че устната реч е основно средство за комуникация. Тя запазва приоритетното си значение през целия период на обучение на учениците. Много методисти, между които С. И. Тихеева, Т. А. Ладженска, А. Питлак и други, показват тясната връзка между музикално-певческото образование и развитието на речта. Пеенето на песни е вид упражнение, при което се развива и усъвършенства

речта, особено при ученици, невладеещи добре български език, или при т. нар. деца-билингви.

Обучението помага и за обогатяване и активизиране на речника, за формиране на синтактични умения, развитие на усет за свързване на думите в изречения и за неговото правилно построяване според законите на българския език. Учебното съдържание, включено в помагалото “Истории край огнището”, дава възможност за усвояване на нови думи и изрази от лексиката на българския език, като се уточнява и значението на ромски изрази и думи чрез подбиране на подходящ аналог в превод на български.

Обучението в този раздел съдейства да се активизира пасивният речников запас чрез използване на сравненията, метафорите, епитетите от етнокултурните влияния и търсене на аналогови конструкции.

Чрез създаването на различни комуникативно-речеви ситуации по време на часовете се постига обогатяване на езиковото съзнание на децата в процеса на обучение на ромски и български народни песни. Това е възможно, защото етнокултурните влияния - типични за определена общност, до голяма степен имат значение при формирането на езиковото съзнание на ученика.

2. Формиране и усъвършенстване на музикални умения

Уроците по “Ромска музика” позволяват да се изпълняват всички видове дейности: възприемане (слушане), възпроизвеждане, изпълнителска дейност, музикално-творческа дейност, ритмика и др.

3. Акценти на работа при разширяване на различните видове задачи и дейности

- Приоритетно място в часовете има възприемането на мелодията, текста - особено ако водещият учител не е ром. В тези случаи най-удачният и подходящ метод е живото изпълнение на учителя. Това предизвиква интерес и любопитство и се явява допълнителен стимул за правилно и точно възпроизвеждане.

- Друг акцент се поставя върху анализа на текстовете на песните, предвидени за изучаване. Известно е, че учениците, за които българският език не е матерен, срещат трудности при овладяването на официалния език. Поради това по-удачно е при изучаването на пе-

сента първо учениците да се запознаят с текста на романес. В стремежа си да обяснят значението на определена дума често пъти учениците използват словесно рисуване на български, а това стимулира развитието на речта и ги насочва към правилно конструирани в синтактично отношение изречения. При невъзможно намиране на подходящ аналог на думи, се прави разгърнато описание, за да може впоследствие да се уточни съдържанието.

- Повторният анализ се извършва на български език. Използва се същата песен в превод на български и на тази основа се задълбочават знанията. На този етап акцентът се поставя както на лексикално, така и на синтактично и морфологично равнище. Целта на работата е вниманието на учениците да се насочи към буквалния превод дотолкова, доколкото той е възможен. Самият факт, че са поставени в ролята на преводачи в помощ на учителя, допълнително ги ангажира и стимулира и към речево общуване. Често пъти то се изразява и в анализ на една единствена дума или точната ѝ замяна с подходящ друг синоним. В процеса на работа могат да се анализират и цели изречения, като на учениците се задават различни видове въпроси, свързани с обучението по български език от първи до четвърти клас, например:

- ✓ Звуков и буквен анализ на думата;
- ✓ Определяне каква част на речта е съответната конструкция;
- ✓ Определяне род и число на думата;
- ✓ Правилен изговор и правопис на думата;

Използваните дейности съдействат за усъвършенстване на устната реч на учениците.

- При възпроизвеждането на песента отново се стимулира правилният изговор на текста на романес. Могат да се направят опити и за възпроизвеждане на песента с български превод. В някои случаи се използва мелодията за поставяне на творческа задача, свързана със създаването на подходящ български текст (към мелодията).

- Друг много важен момент в урока е сравнителният анализ на изучаваната ромска песен с подходяща в тематично отношение българска песен. В този случай могат да се използват следните похвати:

- ✓ Ако песента, която се използва при сравнителния анализ, е вече учена в училище, то тогава може да се постави задача за

разпознаване чрез различни начини - изсвирване, прочит на откъс, прослушване на запис, запис на черната дъска, пантомима, разиграване и др.

- ✓ Песните от българския фолклор съдържат различни звуко-съчетания и автентични думи, чрез усвояването на които в речника на учениците влиза народно-разговорна лексика. Честото повтаряне на някои думи улеснява запомнянето на изучавания текст и дава възможност за активна употреба на трудни за произнасяне звукове и словосъчетания.
- ✓ Ако песента не е учена в училище, на учениците може предварително да бъде поставена творческа задача, във връзка с темата - направа на рисунка, изработване на предмет, дреха, прочитане на определена приказка, разказ и т.н.

• Специално внимание трябва да се отдели на ритмиката в урока. В тези часове това е важно условие, тъй като по този начин се получава сложна, трайна асоциативна връзка между стъпка, текст и мелодия. В тази дейност участие вземат както паметта, така и слухът, гласовия апарат, вниманието, зрението. Може уверено да се посочи, че именно ритмиката позволява да се усвоят и осмислят редица думи и изрази. Освен това по този начин много по-ясно се разбира кое е общото и различното в етнокултурното звучене на песните. Най-често упражненията, свързани с ритмиката, се използват в края на часа, но не винаги това е задължително. Така обаче учениците още веднъж съпреживяват всичко онова, което им е доставило достатъчно емоции по време на урока.

В заключение може да се посочи, че провеждането на обучение по този начин подпомага и едновременното усвояване на език и култура. От психологията е известно, че обогатяването на речника в ранна възраст влияе положително и за развитието на мисленето и въображението на децата, а и за осъществяването на комплексен подход в образователния процес.

4. Възможности на часовете по СИП за усъвършенстване на нравствената и естетическа култура.

Основни направления:

- ✓ Знания за културата;

- ✓ Знания, подпомагащи опазване и самоопределяне личността на ученика;
- ✓ Развитие на необходими качества при различните видове дейности в общуването с “другите” - толерантност, внимателност и др.
- ✓ Стимулиране на интерес и желание за включване в урочните дейности и в различни форми, провеждани в училище.

Народните празници и обичаи са неотменна част от битата на всеки народ. Чрез тях се предава историческия опит на поколенията, символиката, която кара всеки човек от дете да заживее с достойнствата ѝ и да бъде носител и продължител на народните традиции.

**ПРИМЕРЕН ПЛАН-КОНСПЕКТ НА УРОК ПО МУЗИКА,
проведен в часовете
по СИП „Фолклор на етносите - ромски фолклор“
при ОУ „Христо Смирненски“ - с. Водолей, обл. Велико Търново**

Учител: Дияна ДИМИТРОВА

ТЕКСТ НА ПЕСЕНТА:

Телел авела екх чшайори

Телел авела екх чшайори,
екх чшайори сар раклъори.
Хем авела, хем кхелела,
сано бой пхагерела.

Лака каниста екх бой китка, (2)
лака пикинди парни къкъя. (2)

Отдолу иде едно момиче

*Отдолу иде едно момиче,
едно момиче като българче.
Хем идва, хем играе,
тънко си кръстче разчупва.*

*На ухото и една червена китка, (2)
на раменете и бели менци. (2)*

I. ТЕМА: Разучаване на нова ромска песен (народна), актуализация на знанията относно ромската история и култура, актуализация на изучените ромски народни песни. Съпоставка между българските и ромските народни песни и обичаи.

II. ВИД НА УРОКА: комбиниран

III. ЦЕЛ НА УРОКА: Изучаването на ромска народна музика да подпомогне формирането на позитивно отношение към етнокултурните различия, себепознаване и познаване на Другите.

IV. ЗАДАЧИ:

1. Образователни:

- Изграждане на музикално-слухови представи;
- Формиране на вокално-певчески и хорови умения и навици;
- Изграждане на мелодически слух;
- Развитие на метро-ритмичен усет;
- Развитие на комуникативно-речевите способности чрез възпроизвеждане на песните;
- Развитие на музикално-певчески способности.

2. Възпитателни:

- Възпитаване на естетически усет и естетически вкус чрез опознаване на народната култура и чрез усвояване на знания за етно-културните ценности;
- Стимулиране на емоционална отзивчивост на децата;
- Разширяване знанията за народната култура чрез усвояване на знания за музикалното изкуство;
- Възпитаване и изграждане на самочувствие за равноценност и равнопоставеност с връстниците от други етнически групи;
- Възпитаване на умения за оценка на културните различия и за взаимното им допълване на основата на националната ни култура.

V. ИЗПОЛЗВАНИ ДИДАКТИЧНИ МУЗИКАЛНИ МАТЕРИАЛИ

1. Музикални материали и инструменти:

- а) за разпяване: песните “Чуйте гайда свири”, “Седнало е Джоре”; ромска броилка “Екх, дуй, дешудуй”
- б) за изучаване на новата песен: “Чайорие калорие”, “Зекие”, “Сар вешески лулуди”, “Телел авела екх чайори”;
- в) за слушане: магнитофонен запис;
- г) музикални инструменти: акордеон, дайре, маракаси;

2. Дидактични:

- а) предварително изработена китка от здравец, мушкато и други растения (според сезона);

- б) произведения на изобразителното изкуство (рисушки) - предварително поставена задача на учениците да нарисуват момиче в ромска носия, момиче в българска носия, китки;
- в) битови предмети - менче, кобилица;
- г) постери, на които са написани текстовете на новата ромска песен на романес и превод на български език;
- д) три деца - две момичета, облечени в ромска и българска народни носии и едно момче в ромска народна носия.

3. Разположение на учениците и дидактическите материали в пространството на класната стая:

- Килими, върху, които в кръг са подредени чиновете;
- На дъската са окачени постерите с текстовете на песента, като българският превод е закрит;
- На дидактическото табло са разположени детските рисунки;
- На масичка са подредени китките и менчето;
- На дъската е изписана част от текста на песента “Джелем, джелем”.

4. Предварителна подготовка:

а) на учителя:

- Разучаване на новата песен;
- Осигуряване на подходящ декор;
- Осигуряване на дидактически материали;
- Осигуряване на музикални инструменти;
- Уточняване на въпроси, които ще бъдат зададени на учениците;
- Уточняване на задачите на всички етапи.

б) на учениците:

- Изработване на китки;
- Изработване на рисунки.

в) основни понятия

VI. ХОД НА УРОКА

1. Организация на класа:

- Поздрав;
- Правилна певческа стойка и разпяване;

2. Актуализация

- Разпознаване на мелодията на изучавана песен “Чуйте гайда свири”, като учителят свири на акордеон, а учениците слушат;

- Разпознаване на изучавана песен чрез част от текст, написан на дъската (“Джелем, джелем”)

3. Мотивирано поставяне на темата

- На учениците се съобщава, че в този час ще бъдат актуализирани знанията за историята, традициите, бита и културата, както и песните на ромската общност, като ще се разучи и една от най-популярните ромски песни, изпълнявана от всички ромски групи - “Телел авела екх чайори”.

4. Беседа: въпроси, които са свързани с историята, традициите и песните на ромите.

- ВЪПРОС: отнася се до разпознатия текст от дъската. Например: *Какво означава “Джелем, джелем”?*
- ОТГОВОР: “Бродих, бродих”.

- ВЪПРОС: за автора на текста, за това кога и по какъв повод се изпълнява песента; за кого и за какво се пее в песента; на какъв език се пее.
- ОТГОВОР: Авторът на песента е Жарко Йованович. Тя се изпълнява на международния ден на ромите, 8 април. Текстът е на романес и песента е посветена на всички роми по света.

- ВЪПРОС: От къде идват ромите и как са достигнали до България?
- ОТГОВОР: Ромите идват от далечна Индия. Ромското знаме се състои от три символа: синьото небе, зелената трева и колелото чакра - символ на индийския произход и дългия път.

- ВЪПРОС: С какво обяснение свързвате името роми? Какво означава “ром” на български език? Кои са другите два големи клона?
- ОТГОВОР: “Роми” произлиза от “ром”, което означава “мъж, съпруг”. Ромите са най-голямата група, поела пътя към Балканите и Европа. Другите две групи са дом и лом.

- ВЪПРОС: Кои са ромските общности в България?
- ОТГОВОР: Йерлии, калдараши и рудари.

- ВЪПРОС: Кой е световният ден на ромите?
- ОТГОВОР: 8 април.

Учителят посочва дете, което рецитира превода на песента “Джелем, джелем”, след което тя се изпява на романес.

- ВЪПРОС: кой е най-почитаният зимен празник? Кога се празнува? Има ли друго наименование? Какво е характерно при подготовката на празника и как се превежда наименованието?
- ОТГОВОР: Най-почитаният празник е Васильовден, наречен още “Банго Василий” (Ромската Нова Година). Празнува се търи дни: на 12, 13 и 14 януари.
 - ✓ *Разказ: какво се приготвя за празника.*
 - ✓ *Разказ на ученик: “Банго - куц” и легенди от помагалото “Исторши край огнището” - Предание за овчаря Банго Васили.*

- ВЪПРОС: Коя популярна ромска народна песен се изпълнява на този ден?
- ОТГОВОР: Песента “Василица”. *Ученик запява част от нея. Следва изпълнение на песента от учениците.*

- ВЪПРОС: Кой е най-големият ромски пролетен празник? Кога и как се празнува? Какви са традиционните ритуали и приготовления за този ден?
- ОТГОВОР: Това е Гергьовден, в превод на ромски означава “Ер-делез”. Празнува се на 6.05 от всички ромски групи.
 - ✓ *Ученик разказва за традицията да се коли агне*
 - ✓ *Ученик разказва изучавана легенда за Свети Георги от помагалото*

- ВЪПРОС: С коя песен се свързва този празник?
- ОТГОВОР: “Сае Рома” - популяризирана още от сръбския композитор Горан Брегович.
 - ✓ *Ученик рецитира текста, преведен на български, а солист изпълнява песента. Останалите ученици се включват при изпълнението на припева. Използва се дайре.*

- ВЪПРОС: Какво знаете за ромските народни песни? Кои от тях са посветени на ромските момичета?
- ОТГОВОР: *(изброява изучаваните песни) “Зекие”, “Сар вешески лулуди”, “Чайорие калорие”.*

- ✓ *Учениците изпълняват малка част от първите две песни, а третата се изиграва от момче и момиче, облечени в подходящи ромски носии.*

Учителят задава въпроси, свързани с новата песен, и изисква подходящите отговори за мотивирано съобщаване на песента.

- ВЪПРОС: Защо се носят китки?
- ОТГОВОР: За здраве.

- ВЪПРОС: От колко на брой цветя се състои китката?
- ОТГОВОР: От три за късмет.

- ВЪПРОС: От какви цветя, според вашите рисунки, са най-често срещаните китки?
- ОТГОВОР: *(разглеждат се рисунките)* Трендафил, роза, мушката, здравец и др.

Учителят съобщава, че този час ще разучат още една ромска популярна песен, в която се пее за китка и за още нещо. Тяхната задача е по време на изпълнението на песента да се постараят да разберат за какво още се пее в нея.

Следва изпълнение на песента от учителя - “Телел авела екх чшайори” (“Отдолу иде едно момиче”)

След изпълнението си учителят задава въпрос.

- ВЪПРОС: Какво разбрахте от текста? За какво се пее? За кого?
- ОТГОВОР: Пее се за едно момиче с китка на ухо, което отива за вода.

Следва прослушване на записа. Задачата, която се поставя е да определят:

- а) настроението на мелодията;
- б) хороводна ли е тя.

Учениците слушат, а след възприемането отговарят, че песента е хороводна и че настроението е игриво и весело.

Следва работа върху постера с ромския текст на песента, към който учителят задава въпроси.

1. Прави се превод на всяко изречение от ромски на български (при непознати думи се подчертава с цветен флумастер);
2. Провежда се беседа върху текста на първия куплет;
3. Провежда се беседа върху текста на припева;
4. Разясняват се непознатите думи;
5. Поставя се задача на учениците да опишат с думи образа на момичето, което си представят и да отговорят съпада ли то с този от рисунките им (акцент върху прилики и разлики между ромското и българското момиче).

Беседа - акцентът е да се направи анализ на българския превод на песента от другия постер (двата постера са поставени паралелно един до друг). Учителят посочва ред по ред и дума по дума като задава въпроси, свързани с граматическите особености на българския текст като:

- 1) правопис;
- 2) звуков и буквен състав на думата;
- 3) мястото на определени думи като части на речта;
- 4) синоними, словосъчетания;
- 5) метафори, епитети, сравнения;
- 6) значения на думата.

Акцентът се поставя върху непознатите думи от българския текст като се обясняват и подчертават. Въпросите са според вижданията на учителя и съобразени с текста.

Учениците разучават песента като повторно се прослушва записът. Учителят показва и следи текста върху постера, а учениците тихо запяват. Разучаването може да се извърши по различни начини - цялостно или на части. Може да се постави задача двама или трима ученици да заиграят в определен ритъм.

- **ВЪПРОС:** Можете ли да се досетите коя е песента, която ще чуете? Учителят изпълнява на акордеон учената вече песен “Тръгнала е Ганка”.

Учениците са разпознали песента и следва нейното изпълнение. Момиче, облечено в българска народна носия играе танц, като раздава на всеки ученик по една китка здравец от менче.

- **ВЪПРОС:** Определете кое е общото и различното в двете песни!
- **ВЪЗМОЖЕН ОТГОВОР:** Общото е, че и в двете песни се пее за момиче. Момичетата са ромче и българче, но и двете са ранобудни, трудолюбиви и красиви.
- **ВЪЗМОЖЕН ОТГОВОР:** Общото е, че и двете песни са народни.

Може да се зададе въпрос “Кой поправя менците, когато се пробият?”. Учениците отговарят “Калайджията”. Въпрос: “Към коя група принадлежат калайджиите?” и т. н.

С последната заключителна част от урока се цели да се обобщят знанията на учениците, като се акцентува на това, че народните песни са неотменна част от културата на всеки народ. Следва последно възпроизвеждане на песента чрез включване на практически дейности (хорце - пеят и играят заедно с учителя в кръг, а по средата учениците в носия играят свободно).

За стимулиране на интереса на учениците, за следващите часове учителят събира в тетрадка техните предложения и варианти за провеждане на часовете, като се стреми да ги удовлетворява в процеса на работа.

**ХІІІ. ПРИМЕРНА
УЧЕБНА ПРОГРАМА
по „Фолклор на етносите
в България -
Ромски фолклор“
ЗА ВТОРИ - ЧЕТВЪРТИ КЛАС**

**I. Общо представяне на
учебната програма по
предмета „Фолклор на
етносите в България -
Ромски фолклор“
за втори - четвърти клас**

*Хорариум часове по учебен план:
2 часа седмично x 32 учебни
седмици - 64 часа годишно*

Учебната програма по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” за втори - четвърти клас е с интердисциплинарна насоченост и има допирни точ-

ки с културно образователните области “Български език и литература”, “Музика” и “Майчин език”, като в нея са заложени изпълнението на стандарти и от областта на гражданското образование и от учебния предмет “Човекът и обществото”. Стремелът е да се възпита ученикът в дух на етническа толерантност и уважение към традициите на всички етноси, живеещи в България.

Учебната програма дава възможност на учениците да придобият знания в областта на:

- ромски приказки, предания и легенди
- календарни и семейни празници на ромите в България
- ромска музика

Учебната програма включва широко разнообразие от теми и дейности, които доразвиват и надграждат придобитите по останалите предмети знания, умения и отношения, свързани с опознаването на най-близката заобикаляща детето природна и обществена среда. Чрез този учебен предмет учениците се подготвят за по-системното изучаване на българското общество и етносите, които го съставят.

Чрез широк кръг от дейности - слушане, разказване и съчиняване на приказки, предания и легенди, възпроизвеждане на

празници, пеене на песни, съчиняване на ритмични съпроводи, слушане на музика, импровизация на танцови движения, програмата цели развитие на интелектуалната и емоционална активност на децата като превърне обучението в училище в продължение на възпитанието, което детето получава в семейството. Тя дава възможност за индивидуални изяви на учениците, а също така и за участие в разнообразни форми на работа по групи или колективно. Особен акцент в програмата поставят темите, насочени към формиране на толерантност.

II. Цели на обучението по „Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор“ във 2 - 4 клас

- Възпитаване на всички ученици в дух на етническа толерантност, търпимост и уважение към културата и ценностите на Другите.
- Формиране на система от знания за обществото, света и човека, включващи:
 - етически и естетически понятия (добро - зло, красиво - грозно и др.);
 - понятия, свързани със семейните и родовите отношения (семейство, род, роднини);
 - понятия, свързани с етническата и националната принадлежност (етнос, етническа група, народ, нация);
 - понятия, свързани с етническата специфика на живеещите в България общности и др.
- Формиране на познавателни, комуникативни и практически умения.
- Формиране на чувство за гордост от принадлежността към определена етническа група и към българската нация.

Ядра на учебното съдържание	Очаквани резултати на ниво учебна програма	Очаквани резултати по теми	Основни нови понятия (по теми)	Контекст и дейности	междупредметни връзки
<p>Ядро №2 (ГО) Аз съм гражданин на моята държава</p>	<p>Стандарт (ГО): Разпознава националните символи на Република България:</p> <ul style="list-style-type: none"> • разбира, че Република България е отечество на всички български граждани • опознава ромските символи (знаме, химн, Ден на ромите) <p>Стандарт (ГО): Умее да защитава правата си без да нарушава правата на другите.</p> <ul style="list-style-type: none"> • знае етническата си принадлежност и българската си национална принадлежност • опознава етническата принадлежност на съучениците си и я изучава с интерес • разглежда българската национална принадлежност на всички като основа за техния безпроблемен съвместен живот 	<p>Тема: Ромите в България Ученикът</p> <ul style="list-style-type: none"> • знае индийския проиход на ромите и описва пътя им от Индия до България; • изгражда си най-обща представа за значението на името "ром", за езика, фолклора, празниците и религията (религиозността) на ромите; • осъзнава, че ромите са етнос със свое достойнство и традиции, които са тясно свързани с обичаите на българите и на другите етноси, живеещи в България; • познава ромското знаме и химн 	<ul style="list-style-type: none"> • ром • романес (ромски език) • знаме • химн • религия • род • дом • народ • Индия 		<p>Околен свят (четат науч-нопопулярни текстове за традициите и обичаите на ромите, българи, турци и др.)</p>
<p>Ядро №1 (ГО) Аз и моят свят</p>					

<p>Ядро 1: (П) Социокултурни компетентности</p>	<p>Стандарт 1: Ученикът разбира основната етичска опозиция добро - зло и я обяснява в конкретни сюжетни ситуации.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ученикът се ориентира в опозицията добро - зло в конкретна ромска приказка. <p>Стандарт 3: Ученикът открива основни белези на своята национална идентичност в изучавани литературни произведения.</p> <ul style="list-style-type: none"> ученикът се ориентира в характеристиките за националната и етническата му идентичност особености в изучаваните приказки осъзнава общата за всички национална идентичност като я открива в конкретна приказка <p>Стандарт 5: Ученикът участва в групова дейност за създаване на игрови и сценични форми по литературни творби.</p> <ul style="list-style-type: none"> чете по роли драматизира приказки и предания изготвя костюми за драматизация 	<p>Тема: Ромски приказки Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> умее отчетливо да извежда поука от всяка приказка; умее ясно да разграничава пологителни от отрицателни герои; умее да разкрива общото и подобното в различни приказки, както и да разпознава вариантите на една и съща приказка; прави паралели между ромските и българските приказки като открива общото между тях; открива връзки между всяка приказка и елементи от живота, бита и обичаите на ромите; осъзнава наличието на общочовешки ценности в приказките на всички етноси; открива общочовешките ценности в ромските приказки. 	<ul style="list-style-type: none"> Приказка Видове приказки: за Животни, Въплшебни, Религиозни, Анекдотични, Новелистични Басня Добро Зло Честност Бог 	<p>Български език и литература (четат известни народни и авторски приказки) Изобразително изкуство (изработват носии за драматизация на приказките)</p>
---	--	--	--	---

<p>Ядро 2 (Л): Литературни компетентности</p>	<p>Стандарт 2: Ученикът различава литературни жанрове, представени по-широко в учебното съдържание.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ученикът разграничава в практически план приказка, легенда и предание; • ориентира се в разликите между ромския и българския вариант на конкретна приказка <p>Стандарт 6: Ученикът познава съдържанието на най-значимите творби на българската детска литература и на българския фолклор, включени в учебното съдържание.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ученикът познава съдържанието на част от най-значимите творби на българската детска литература, на ромския и на българския фолклор. 		<ul style="list-style-type: none"> • Приказка • Видове приказки: за Животни, Вълшебни, Религиозни, Анекдотични, Новелистични • Басня • Добро • Зло • Честност • Бог 	<p>Български език и литература (четат известни народни и авторски приказки) Изобрази-телно изкуство (изработват носии за драматизация на приказките)</p>
--	--	--	--	--

<p>Социокултурна и литературна компетентност: Общуване с художествена творба</p>	<p>Стандарт 3: Ученикът изразява емоционално-оценъчно отношение към герои и ситуации в литературната творба.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ученикът изразява отношението си към героите и случката в изучаваното литературно произведение. <p>Стандарт 4: Ученикът изявява предпочитания към определени герои, творби, жанрове.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ученикът изразява предпочитанията си към литературни герои, творби и жанрове; Ученикът се аргументира за предпочитанията си към определени герои, творби и жанрове. 		<ul style="list-style-type: none"> Приказка Видове приказки: <ul style="list-style-type: none"> за Животни, Вълшебни, Религиозни, Анекдотични, Новелистични Басня Добро Зло Честност Бог 	<p>Български език и литература (четат известни народни и авторски приказки)</p> <p>Изобрази-телно изкуство (изработват носии за драматизация на приказките)</p>
<p>Като предходната тема</p>	<p>Като предходната тема</p>	<p>Тема: Ромски предания</p> <p>Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> умее да разграничава събитие, историческо свидетелство и предание; открива приликите между ромските и българските предания; открива връзка между ромските предания и събития от миналото на ромите 	<ul style="list-style-type: none"> събитие историческо свидетелство исторически предание ромски извор предание 	<p>История (четат известни български предания и ги свързват с исторически събития)</p>

<p>Ядро 1: (П) Социокултурни компетентност</p>	<p>Стандарт 4: Ученикът изказва благопожелания по случай традиционни празници и във връзка с български народни обичаи.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ученикът изразява благопожелания по конкретен повод: ромски капен-дарен или семеен празник; участва във възпроизвеждане на празника със сериозност и съпричастност; наблюдава автентичен ромски празник и разказва видяното <p>Стандарт (Ч0): Разпознава и определя във времето официални и битови празници в България.</p> <ul style="list-style-type: none"> определя във времето официални и битови празници на българските граждани и техния символен характер; знае кои празници се празнуват от отделните етноси в България; знае кои празници се празнуват от ромите. <p>Стандарт (Г0): Умее да защитава правата си без да нарушава правата на другите.</p> <ul style="list-style-type: none"> уважава празниците на своя етнос и защита празниците на другите етноси; участва във възпроизвеждането на празниците на всички етноси; осъзнава българските национални празници като празници на всички етноси. 	<p>Тема: Календарни и семейни празници на ромите</p> <p>Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> познава основните календарни празници на ромите в България (Васильовден, Гергьовден, Великден, Голяма Богородица, Петльовден, Байрами) познава основните семейни празници на ромите (сватба, кръщение и др.) разкрива общите елементи и прави паралели между празниците и отбелязването им при ромите и българите и при ромите и турците; осъзнава различието на универсални семейни и календарни празници, отбелязвани от всички етноси; открива връзки между празниците и елементи от живота и бита на ромите. 	<ul style="list-style-type: none"> празник делник Васильовден (Банго Василю) Петльовден (Ихтимия) Великден (Патраги) Гергьовден (Ерделез) Баирам празничен ритуал календар сватба годеж кръщение 	<p>Литература (запознават се с българските народни празници)</p> <p>Изобр. изкуство (изработват носии за възпроизвеждане на празниците)</p>
<p>Ядро 3 (Ч0): Национално и културно наследство</p>				

<p>Музикална практика: музизиране, възприемане на музика</p>	<p>Стандарт № 2: Пее предпочитана песен, включително и от извънучилищния репертоар.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Изразява лични предпочитания и изпълнява по избор ромски песни. <p>Стандарт № 3: Импровизира ритмичен съпровод.</p> <ul style="list-style-type: none"> • участва активно при колективно съчиняване на ритмични съпроводи • подбира подходящи средства за ритмичен съпровод в зависимост от това дали песента е ромска или българска. <p>Стандарт № 1: Знае обредно-обичайната същност на най-популярни фолклорно-музикални примери.</p> <ul style="list-style-type: none"> • познава и изпълнява ромски песни, свързани с Васильовден и Гергьовден. 	<p>Тема: Ромска музика Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> • познава и изпълнява популярни детски ромски песни; • изпълнява традиционни ромски и български танци (кючек, хоро и др.); • сравнява ромската и българската, ромската и турската музика; • познава популярни ромски авторски песни; • осъзнава връзката между ромска музика и живота, бита и обичаите на ромите; • оценява влиянието на ромската музика върху българската. 	<ul style="list-style-type: none"> • ромска музика • народна песен • авторова песен • музикален инструмент • видове музикални инструменти • хоро • кючек 	<p>История (запознават се със значението на музиката за диалога между етносите и културите)</p> <p>Литература (запознават се с текстове на известни народни песни)</p>
<p>Музика и игра</p>	<p>Стандарт № 3: Импровизира танцови движения върху характерна танцова музика.</p> <ul style="list-style-type: none"> • импровизира танцови движения върху кючек и хоро. 			

Музика и общество	<p>Стандарт № 2: Изразява и аргументира свое мнение за местата, където би звучала най-естествено определена музика от различни типове и жанрове.</p> <ul style="list-style-type: none"> • изразява свое мнение за местата, където биха звучали най-естествено кючек, хоро и автори (ромски или български) песни; • оценява необходимостта от равнопоставено третиране на ромската и на българската фолклорна музика <p>Стандарт № 3: Знае имената на петима музиканти, свързани с изучавания материал и елементарни данни за тях.</p> <ul style="list-style-type: none"> • знае имената на трима известни ромски музиканти; • знае и изпълнява популярни автори ромски песни 		<ul style="list-style-type: none"> • ромска музика • народна песен • авторова песен • музикален инструмент • видове музикални инструменти • хоро • кючек 	<p>История (запознават се със значението на музиката за диалога между етносите и културите)</p> <p>Литература (запознават се с текстове на известни народни песни)</p>
-------------------	--	--	---	--

III. Специфични форми и методи на оценяване

Спецификата на обучението по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” дава възможност на учителя да оценява работата и постиженията на учениците в хода на разнообразни колективни дейности и индивидуални изяви и съгласно ДОИ за системата на оценяване.

Изключително важни при оценяването са:

- Интересът и мотивацията на ученика за участие в работата.
- Желанието за включване в извънкласните форми (напр. събиране на суров фолклор, тържества, възпроизвеждане на празници и др.).
- Степента, в която толерантността и уважението към Другите се превръщат в лични ценности за ученика.
- Степента, в която ученикът прилага усвоените ценности в поведението си.
- Индивидуалното развитие на способностите на ученика в процеса на обучение.

Наложително е да се стимулира у учениците желание за борба срещу расовите, етническите и религиозните предразсъдъци.

IV. Методически указания по прилагането на учебната програма

Спецификата на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” и на програмата предполагат учителят и учениците да бъдат активни участници в учебния процес, като не само прилагат програмата, но същевременно я допълват и променят.

1. В указаната възраст емоциите и чувствата заемат водещо място в светогледа на детето. Характерна за него е и склонността към одухотворяване на природата и възприемане на някои фантазни образи като реални.

2. Важно място в обучението имат нагледността и практическото приложение на знанията; свързването на изучавания материал със ставащото около ученика

3. Важни фактори за стимулиране на активността на учениците са извънкласните изяви и дейностите, в които учениците са активни участници.

Затова препоръчваме на учителя:

1. От застъпените в програмата теми (ромски приказки, предания, празници и музика) да постави акцент върху приказките и музиката. В рамките на приказките акцент могат да бъдат приказките за животни (втори - трети клас) и вълшебните приказки (трети - четвърти клас). В рамките на музиката акцент би следвало да бъдат детските песни, както и изпълнението на традиционни танци.

2. Около една трета от преподавания фолклорен материал да бъде типичен за родното населено място или дори да е събран в него. Би било добре учениците да се стимулират сами да събират фолклорен материал и да го представят в часовете. Също така препоръчваме като участници в някои от часовете да бъдат привлечени хора от родното населено място, които да представят пред учениците характерен за него фолклор.

3. Да организира извънкласни и извънучилищни изяви - напр. тържество пред родители, радиопредавания и др. - по повод местни празници и по повод Деня на ромите 8 април, Васильовден и Гергьовден.

**XIV. ПРИМЕРНА
УЧЕБНА ПРОГРАМА
по „Фолклор на етносите
в България -
Ромски фолклор“
ЗА ПЕТИ - ОСМИ КЛАС**

**I. Общо представяне
на учебната програма
по предмета „Фолклор на
етносите в България -
Ромски фолклор“
за пети - осми клас**

*Хорариум часове по учебен план:
2 час седмично x 34 учебни
седмици - 68 часа годишно*

Учебната програма по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” за пети - осми клас е с интердисциплинарна насоченост и има допирни точки с културно-образователните об-

ласти “Български език и литература”, “Музика” и “Майчин език”, като в нея са заложили изпълнението на стандарти и от областта на гражданското образование и от учебния предмет “Човекът и обществото”. Стремехът е да се възпита ученика в дух на етническа толерантност и уважение към традициите на всички етноси, живеещи в България.

Учебната програма дава възможност на учениците да придобият знания в областта на:

- ромски приказки, предания и легенди
- календарни и семейни празници на ромите в България
- ромска музика

Учебната програма включва широко разнообразие от теми и дейности, които доразвиват и надграждат придобитите по останалите предмети знания, умения и отношения, свързани с опознаването на най-близката заобикаляща детето природна и обществена среда. Чрез този учебен предмет учениците се подготвят за по-системното изучаване на българското общество и етносите, които го съставят.

Чрез широк кръг от дейности - слушане, разказване и съчиняване на приказки, предания и легенди, възпроизвеждане на празници, участие в автентични

ромски празници, пеене на песни, съчиняване на ритмични съпроводи, слушане на музика, импровизация на танцови движения, програмата цели развитие на интелектуалната и емоционална активност на децата като превърне училището в благоприятна основа за опознаване на другите етноси, за създаване на трайни приятелства и преодоляване на етническите и религиозните предразсъдъци. Акцент в дейностите се поставя върху практическата дейност по събиране на фолклор от родния край и опознаване на живеещите в него етноси.

Специален акцент в програмата поставят темите, насочени към формиране на толерантност и зачитане на Другите.

II. Цели на обучението по „Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор“ в 5- 8 клас:

- Възпитаване на всички ученици в дух на етническа толерантност, търпимост и уважение към културата и ценностите на Другите.
- Формиране на система от знания за обществото, света и човека, включващи:
 - етически и естетически понятия (добро-зло, красиво-грозно и др.);
 - понятия, свързани със семейните и родовите отношения (семејство, род, роднини);
 - понятия, свързани с етническата и националната принадлежност (етнос, етническа група, народ, нация);
 - понятия, свързани с етническата специфика на живеещите в България общности, знания за етническите групи в родния край и др.
- Формиране на познавателни, комуникативни и практически умения.
- Формиране на чувство за гордост от принадлежността към определена етническа група и към българската нация.

Ядра на учебното съдържание	Очаквани резултати на ниво учебна програма	Очаквани резултати по теми	Основни нови понятия (по теми)	Контекст и дейности	Междупредметни връзки
Ядро №2 (ГО) Аз съм гражданин на моят държавна	<p>Стандарт (ГО): Разпознава националните символи на Република България.</p> <ul style="list-style-type: none"> цени факта, че Република България е отечество на всички български граждани и противодейства на всякакви опити да се противопоставят едни етноси на други; уважава ромските символи и обяснява техния символен характер. 	<p>Тема: Ромите в България и техният фолклор. Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> съставя цялостна картина за произхода и историческите миграции на ромите; за тяхното заселване по българските земи, на Балканите и в Западна Европа; познава и описва основните ромски групи в България (йерлими, калдараши и рудари) като осъзнава общите черти и спецификата им; признава и оценява ромската общност като една от основните съставни части на българската нация; осъзнава необходимостта от преодоляване на предрасъдъците спрямо ромите. 	<ul style="list-style-type: none"> етнос в България българска нация ромски групи (йерлими, калдараши, рудари) исторически миграции религиозен синкретизъм дискриминация права на човека малцинствени права 	<p>На ученика трябва да се даде възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> работи с исторически извори, географски карти и с предмети, имащи етнографска стойност; играе ролеви игри, свързани с представяне на различните ромски групи; изработва носии и предмети от традиционните занаяти на ромските групи; прави възстановка и драматизация на исторически събития 	<p>История (четат научнорепубликарни текстове за традициите и обичаите на ромите, българите, турците и др.)</p>
Ядро №1 (ГО) Аз и моят свят	<p>Стандарт (ГО): Умее да защитава правата си без да нарушава правата на другите.</p> <ul style="list-style-type: none"> изпитва гордост от етническата си принадлежност и от българската си национална принадлежност; уважава етническата принадлежност на съучениците си и я разглежда като ценност, а не като заплаха; осъзнава необходимостта от преодоляване на етническата и религиозна дискриминация 	<p>Стандарт (ГО): Умее да защитава правата си без да нарушава правата на другите.</p> <ul style="list-style-type: none"> изпитва гордост от етническата си принадлежност и от българската си национална принадлежност; уважава етническата принадлежност на съучениците си и я разглежда като ценност, а не като заплаха; осъзнава необходимостта от преодоляване на етническата и религиозна дискриминация 	<ul style="list-style-type: none"> етнос в България българска нация ромски групи (йерлими, калдараши, рудари) исторически миграции религиозен синкретизъм дискриминация права на човека малцинствени права 	<p>На ученика трябва да се даде възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> работи с исторически извори, географски карти и с предмети, имащи етнографска стойност; играе ролеви игри, свързани с представяне на различните ромски групи; изработва носии и предмети от традиционните занаяти на ромските групи; прави възстановка и драматизация на исторически събития 	<p>История (четат научнорепубликарни текстове за традициите и обичаите на ромите, българите, турците и др.)</p>

<p>Ядро 1: (П) Социокултурни компетентности</p>	<p>Стандарт 1: Ученикът разбира основната етическа опозиция добро - зло и я обяснява в конкретни сюжетни ситуации.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ученикът се ориентира в опозицията добро - зло в ромския фолклор; осъзнава универсалния смисъл на тази опозиция и спецификата на конкретната му проява в ромския фолклор <p>Стандарт 3: Ученикът открива основни белези на своята национална идентичност в изучавани литературни произведения</p> <ul style="list-style-type: none"> • ученикът се ориентира в характерни за националната и етническата му идентичност особености в изучавания ромски и български фолклор; • уважава идентичността на съучениците си от другите етноси и осъзнава общата за всички национална идентичност като я открива в изучавания фолклор като цяло <p>Стандарт 5: Ученикът участва в групова дейност за създаване на игрови и сценични форми по литературни творби.</p> <ul style="list-style-type: none"> • чете по роли; • драматизира приказки и предания; • изготвя костюми за драматизация като осъзнава приликите и разликите в българските, турските и ромските носии 	<p>Тема: Ромски приказки, предания и легенди</p> <p>Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> • различава и описва общочовешкия, общобалканския и специфично-ромския пласт във всяка ромска приказка; • анализира общите черти в приказките, преданията и легендите на ромите и българите и на ромите и турци и цените тяхната близост като резултат от вековното съжителство на различни етноси по българските земи на междукulturурните влияния; • свързва приказките, преданията и легендите с другите елементи от фолклора (празници, музика и др.) и си съставя цялостна картина за живота и културата на ромите в миналото и днес. 	<ul style="list-style-type: none"> • идентичност • междукulturурно влияние 	<p>На учениците се дава възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> • четат и преразказват ромски, български и известни автори приказки; • изразяват отношението; • изработват костюми и декори за драматизация; • драматизират приказки, легенди и предания; • съставят нови приказки; • организират тържества, посветени на ромския фолклор и култура пред родителите и публиката. 	<p>Български език и литература (четат известни народни автори приказки)</p> <p>Изобрази-телно изкуство (изработват носии за драматизация на приказките)</p>
---	--	---	--	---	---

<p>Ядро 2 (Л): Литературни компетентности</p>	<p>Стандарт 2: Ученикът различава литературни жанрове, представени по-широко в учебното съдържание.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ученикът разграничава теоретично и практически приказка, легенда и преразказ; • разграничава отделните жанрове на ромските приказки; • познава разликите между ромските и българските приказки, както и приликите между тях. <p>Стандарт 6: Ученикът познава съдържанието на най-значимите творби на българската детска литература и на българския фолклор, включени в учебното съдържание.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ученикът познава съдържанието на част от най-значимите творби на българската детска литература, на ромския и на българския фолклор; • умее да вижда в отделната приказка общите характеристики на ромския или българския фолклор 	<ul style="list-style-type: none"> • идентичност • междукултурно влияние 	<p>На учениците се дава възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> • четат и преразказват ромски, български и известни автори приказки; • изразяват отношение; • изработват костюми и декори за драматизация; • драматизират приказки, легенди и предания; • съставят нови приказки; • организират тържества, посветени на ромския фолклор и култура пред родители и публика. 	<p>Български език и литература (четат известни народни автори приказки)</p> <p>Изобрази-телно изкуство (изработват носии за драматизация на приказките)</p>
--	---	--	---	---

<p>Ядро 3 (Л): Социокултурна и литературна компетентност: Обществеността и хуманността</p>	<p>Стандарт 3: Ученикът изразява емоционално-оценъчно отношение към героите и ситуации в литературната творба.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ученикът изразява отношението си към героите и случката в изучаваното литературно произведение. <p>Стандарт 4: Ученикът изразява предпочитания към определени герои, творби, жанрове.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ученикът изразява предпочитанията си към литературни герои, творби и жанрове; • ученикът се аргументира за предпочитанията си към определени герои, творби и жанрове. 		<ul style="list-style-type: none"> • идентичност • междуклтурно влияние 	<p>На учениците се дава възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> • четат и преразказват романи, български и извънбългарски автори • изразяват отношението си; • изработват костюми и декори за драматизация; • драматизират приказки, легенди и предания; • съставят нови приказки; • организират тържества, посветени на ромския фолклор и култура пред родители и публика. 	<p>Български език и литература (четат известни народни и авторски приказки)</p> <p>Изобразително изкуство (изработват носии за драматизация на приказките)</p>
<p>Ядро 3 (ЧО): Национално и културно наследство</p>					

<p>Ядро 1: (П) Социокултурни компетентности</p>	<p>Стандарт 4: Ученикът изказва благопожелания по случай традиционни празници и във връзка с български народни обичаи.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ученикът изразява благопожелания по конкретен повод: ромски календарен или семеен празник като избира значението и смисъла на благопожеланието; • участва във възпроизвеждане на празника със сериозност и съпричастност, изразявайки своето отношение към него; • наблюдава автентичен ромски празник като разпознава съществени елементи в него. 	<p>Тема: Календарни и семейни празници на ромите в България</p> <p>Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> • свързва отделните семейни празници в "колего на живота" и отделните календарни празници в "годишен цикъл", като осъзнава връзката между тях това, че те подреждат и организират времето в човешки културен свят; • свързва празниците на ромите с другите елементи от техния фолклор (приказки, легенди, песни и др.) и съставя цялостна картина за живота и културата на ромите в България в миналото и днес; • разкрива специфично-ромския, общобалканския и общочовешкия пласт в празничните обичаи • анализира общите черти в празничните системи на ромите и българите, и на ромите и турците тяхната близост като резултат от вековното съжителство на различни етноси по българските земи на междукултурните влияния. 	<ul style="list-style-type: none"> • празнично-обреден цикъл • календарни празници • семейни празници • колего на живота • подреждане на времето • човешки културен свят 	<p>На учениците се дава възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> • четат допълнителна информация с научнопопулярен характер за празниците и обичаите на българини, ромите, турци и др.; • гледат етнофилми, документирани празнични обичаи; • присъстват и участват в ромски празници (Васильовден, Гергьовден); • правят възстановка на празници пред публика; • организират празнуване на Световния ден на ромите 	<p>Литература (запознават се с българските народни празници)</p> <p>Изобр. изкуство (изработват носии за възпроизвеждане на празниците)</p> <p>История (запознават се със значението на празничната система за запазване на етносите)</p>
<p>Ядро 3 (ЧО): Национално и културно наследство</p>	<p>Стандарт (ЧО): Разпознава и определя във времето официални и битови празници в България.</p> <p>–Определя във времето официални и битови празници на българските граждани и техния символен характер; –знае кои празници се празнуват от отделните етноси в България;</p> <p>–знае кои празници се празнуват от отделните ромски групи, кои са характерни за всички ромите и кои – само за една група</p>				

Музикална практика: музциране, възприемане на музика	<p>Стандарт (ГО): Умее да защитава правата си без да нарушава правата на другите.</p> <ul style="list-style-type: none"> Уважава празниците на своя етнос и защита празниците на другите етноси; участва във възпроизвеждането на празниците на всички етноси; осъзнава българските национални празници като празници на всички етноси <p>Стандарт № 2: Пее предпочитана песен, включително и от извънучилищния репертоар. <i>Очаквани резултати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Изражава лични предпочитания и изпълнява по избор ромски песни. <p>Стандарт № 3: Импровизира ритмичен съпровод. <i>Очаквани резултати</i></p> <ul style="list-style-type: none"> участва активно при колективно съчиняване на ритмични съпроводи; подбира подходящи средства за ритмичен съпровод в зависимост от това дали песента е ромска или българска. <p>Стандарт № 1: Знае обредно-обичайната същност на най-популярни фолклорно-музикални примери. <i>Очаквани резултати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> познава и изпълнява ромски песни, свързани с Васильовден и Гергьовден. 	<ul style="list-style-type: none"> осъзнава значението на празничната система за запазенето на спецификата на всеки етнос и за осъществяване на диалога между поколенията; формира свое мнение по въпроса как да бъде продължена празничната традиция на етносите в България в условията на глобализация и модерност <p>Тема: Ромската музика Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> познава и изпълнява популярни народни и авторски ромски песни от България; знае за влиянието на ромската музика върху руската, унгарската, испанската и др. музика; осъзнава и цени ролята на ромската (фолклорна и авторска) музика в съвременната българска музика; свързва ромската музика с другите елементи от ромския фолклор (приказки, легенди, празници и др.) и съставя цялостна картина за живота и културата на ромите в България в миналото и днес; открива общите черти в традиционната ромска и българска музика 	<ul style="list-style-type: none"> романс фламенко чердаш 	<p>На учениците се дава възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> изпълняват разностранни по характер песни; изразяват свободно предпочитанията си и да проявяват толерантност към възможностите и предпочитанията на другите; да се изявяват като солисти; да правят предложения при колективно съчиняване на съпроводи и звукови картини; 	<p>История (запознават се със значението на музиката за диалога между етносите и културите)</p> <p>Литература (запознават се с текстове на известни народни песни)</p>
--	---	--	--	--	--

<p>Музика и игра</p>	<p>Стандарт № 3 : Импровизира танцови движения върху характерна танцова музика. <i>Очаквани резултати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • импровизира танцови движения върху кючек, хоро, фламенко и романс <p>Стандарт № 2: Изразява и аргументира свое мнение за местата, където би звучала най-естествено определена музика от различни типове и жанрове.</p> <ul style="list-style-type: none"> • изразява свое мнение за местата, където биха звучали най-естествено кючек, хоро, романс, фламенко, чардаш и авторови (ромски или български) песни • оценява необходимостта от равнопоставено третиране на ромската и на българската фолклорна музика <p>Стандарт № 3: Знае имената на петима музиканти, свързани с изучавания материал и елементарни данни за тях.</p> <ul style="list-style-type: none"> • знае имената на петима известни ромски музиканти и композитори в България • знае имената на световни композитори, почерпали елементи от творчеството си от ромския фолклор; • знае и изпълнява популярни авторови ромски песни от целия свят 	<ul style="list-style-type: none"> • изгражда, изразява и защитава свое мнение по въпроса нужно ли са традициите на фолклорната ромска и българска музика в условията на глобализация и модерност 	<ul style="list-style-type: none"> • използват разнообразни и оригинални средства за съпровод; • правят опити за оценка на чуждо и свое изпълнение; • наблюдават в час изпълнения на местни ромски музиканти; • организират концерти пред родители и публика 	
<p>Музика и общество</p>				

Ядро №1 (ЧО) Роден край	Стандарт (ЧО, ГО): Описва родното селище и родния край. <ul style="list-style-type: none"> • познава етносите, живеещи в родния край и цените добрите взаимоотношения между тях; • познава различните ромски групи в родния край и особеностите на техния фолклор. 	<ul style="list-style-type: none"> • етнография • теренна етнографска информация • етническа толерантност 	<p>На учениците се дава възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> • участват в теренно събиране на суров фолклорен материал; • изработят материали, представящи историята и традициите на етносите в родното населено място; • участват в радиопредавания и програми, представящи историята и традициите на етносите в родното населено място 	История (запознават се с историята на родния край) География (запознават се с географските особености на родния край)
Ядро №5 (ЧО) Източници на знания	Стандарт (ЧО): Познава значението на семейството и рода, родното селище. <ul style="list-style-type: none"> • изпитва гордост от принадлежността си към родното селище и родния край 	<p>Тема: Ромите в моя роден край и техният фолклор Ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> • придобива практически опит в събирането на теренна етнографска информация; • придобива практически опит за работа в екип; • познава и описва фолклора на различните ромски групи в родния край, както и фолклора на другите живеещи там етноси, като открива общите елементи в тях 		
Ядро 1 (ГО) Аз и моят свят				
Ядро №1 (ЧО) Роден край				

III. Специфични форми и методи на оценяване

Спецификата на обучението по “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” дава възможност на учителя да оценява работата и постиженията на учениците в хода на разнообразни колективни дейности и индивидуални изяви и съгласно ДОИ за системата на оценяване.

Изключително важни при оценяването са

- Интересът и мотивацията на ученика за участие в работата.
- Желанието за включване в извънкласните форми (напр. събиране на суров фолклор, тържества, възпроизвеждане на празници, участие в празници - включително и на другите етноси и др.)
- Степента, в която толерантността и уважението към Другите се превръщат в лични ценности за ученика
- Степента, в която ученикът прилага усвоените ценности в поведението си
- Желанието на ученика да се запознае с основните човешки и малцинствени права и да се застъпва за тяхното спазване
- Индивидуалното развитие на способностите на ученика в процеса на обучение.

Наложително е да се стимулира у учениците желание за борба срещу расовите, етническите и религиозните предразсъдъци.

IV. Методически указания по прилагането на учебната програма

Спецификата на СИП “Фолклор на етносите в България - Ромски фолклор” и на програмата предполагат учителят и учениците да бъдат активни участници в учебния процес, като не само прилагат програмата, но същевременно я допълват и променят.

1. В указаната възраст рационалното познание и рационалното отношение към околния свят започват да изместват емоциите и чувствата от водещото място в светогледа на детето. Учениците започват да осъзнават условно-символния характер на част от човешките дейности и да търсят по-дълбокия смисъл, залегнал в тях.

2. Въпреки че нагледността и практическото приложение на знанията продължават да заемат важно място в обучението, все по-на-

лежаща става необходимостта от теоретични обяснения и от теоретично свързване на отделните фрагментарно-емпирични познания

3. Важни фактори за стимулиране на активността на учениците продължават да бъдат извънкласните изяви и дейностите, в които учениците са активни участници.

Затова препоръчваме на учителя:

1. От застъпените в програмата теми (Ромски приказки, предания, празници и музика) да постави акцент върху преданията, календарните и семейните празници и по-дълбоките пластове на музиката. В рамките на празниците е удачно да се акцентира върху единството на празничния цикъл, върху връзката на празника с празничните легенди и върху символния характер на празничния ритуал. В рамките на музиката акцент би следвало да бъдат популярните авторски песни, празнично-обредните песни и баладичните песни, както и изпълнението на традиционни танци.

В рамките на приказките акцент могат да бъдат новелистичните и религиозните приказки.

2. Около една трета от преподавания фолклорен материал да бъде типичен за родното населено място или дори да е събран в него. Би било добре учениците да се стимулират сами да събират фолклорен материал и да го представят в часовете. Също така препоръчваме като участници в някои от часовете да бъдат привлечени хора от родното населено място, които да представят пред учениците характерен за него фолклор.

3. Да организира извънкласни и извънучилищни изяви - напр. тържество пред родители, радиопредавания и др. - по повод местни празници и по повод Деня на ромите 8 април, Васильовден и Гергьовден. Да постави особен акцент върху последната тема - събирането на суров материал за ромските групи и за етническите общности от родния край.

4. Да се стреми учениците да си изградят цялостна представа за света на ромите в миналото и днес и да пречупят познанията си за ромските приказки, предания, празници и музика през тази представа.

XV. ИНТЕРВЮ ЗА СЪБИРАНЕ НА ТЕРЕНЕН МАТЕРИАЛ

Какво трябва да имаме предвид, когато правим интервю?

Устната история е запис и анализ на разказани спомени за миналото. От една страна, споделеното знание за миналото, за преживяното от предишни поколения, дава представа за устната традиция. От друга страна, разказите за индивидуалния живот на хората позволяват да се сподели и разбере смисълът, който те влагат в разбирането на това минало. Въпросите от интервюто се съсредоточават върху опита, който те имат, а не върху примери, които биха дали за други хора, прочетени във вестниците.

НЯКОИ ПРОБЛЕМИ

- **Колко достоверна и обективна е информацията, която получавате?**

Съвет: Сравнете я с друга информация.

- **Как да намерим подходящи хора за интервюто?**

Съвет: Попитайте децата кой знае най-много приказки, например. Не е задължително да са винаги най-старите хора.

Пример: В нашата полева работа най-много приказки ни разказа 18-годишно момиче.

- **Как да подготвим интервюто?**

Съвет: Направете списък с въпросите, които ще задавате.

I. ПОДГОТОВКА НА ИНТЕРВЮТО

1. Изясняване на целите

- За какво ще бъде интервюто?
- Каква е конкретната цел и задача?
- Какви и колко на брой хора ще интервюирате?

Целта на интервюто е събиране на информация за дадения регион, за това кога са се заселили жителите на съответното село (град), от къде идват, какво знаят за досегашната си история, какви празници празнуват и т.н. Въз основа на тази информация трябва да се направи цялостна характеристика на групата, която живее в даденото населено място.

NB! Обърнете внимание, че в едно населено място може да живее повече от

една група. В такъв случай изследвайте и двете групи без да ги смесвате и задавайте въпроси за отношенията вътре в групата и между групите.

2. Подготовка на съдържанието

- Събрали ли сте достатъчно информация?

Съберете предварителна информация за населеното място. Проверете дали има местни краеведски изследвания, за да можете да свържете устна с писмена история.

II. ПРОВЕЖДАНЕ НА ИНТЕРВЮТО

1. Условия за интервюто

- Най-добре е интервюто да се провежда в домашна обстановка.
- Можете да го направите и в час. Поканете някой стар човек като децата са вашите помощници при задаването на въпроси. За тази цел обаче е необходимо първо да ги подготвите.
- Нека всяко едно от децата помисли и запише (ако може) въпроси, които иска да зададе.
- Предварително им обяснете как трябва да протече интервюто. Обяснете им, че не трябва да се прекъсват или да задават въпроси едновременно.

2. Отворен въпрос

- Споменете накратко целта на интервюто.
- Кажете няколко думи за себе си, така че вашият респондент да ви почувства по-близки
- Оставете го в началото да говори за себе си, за проблемите, които има. Ако не е по темата, не бързайте да го прекъсвате и да задавате конкретни въпроси. Предразположете го! Най-важното е той да ви има доверие.

3. Слушане и задаване на въпроси

- Слушайте внимателно и задавайте въпроси в точния момент.

III. ПО ВРЕМЕ НА ИНТЕРВЮТО

1. Правене на снимки

- Ако имате възможност снимайте човека, когото интервюирате. Снимката е най-добре да се направи накрая, за да не се стресне човекът. Винаги го питайте дали е съгласен.

2. Използване на източници

- Носете със себе си различни материали, например снимки, с които да предизвикате някакви реакции. Хубаво е да покажете, че вече имате знания за този регион и за хората - тогава те са по-отзивчиви.

3. Попитайте човека, когото интервюирате, за материалите, които той може да ви покаже - стари снимки, запазени традиционни предмети, облекло и т.н.**IV. СЛЕД ИНТЕРВЮТО****1. Водете си дневник или бележки веднага след интервюто**

- Запишете първите впечатления, за да опресните паметта си.

2. Направете протокол

- Напишете текста от интервюто, подредете листите и запазете касетите (ако записвате с касетофон).

3. Разговаряйте за интервюто със страничен човек

- Разговорите за интервюто ви помагат да разберете възможните причини за емоциите, изразени в него.

4. Споделете с човека, когото интервюирате

- Ако сте споделили свои чувства и мисли с този, когото интервюирате, значи вече имате нещо общо.

V. РАБОТА ВЪРХУ ИНТЕРВЮТО**1. Напишете интервюто**

- Разговорният език е различен от писмения.

2. Аранжиране на вашия писмен материал

- Съпоставете нещата от записа и написания текст, тема върху тема, компонент върху компонент. Не си позволявайте промени в съдържанието.

3. Напишете кратка биография

- Напишете най-важните данни за човека, когото сте интервюирали.

ВЪПРОСИ, КОИТО ТРЯБВА ДА ЗАДАВАТЕ ПРИ СЪБИРАНЕ НА МАТЕРИАЛА

1. Данни за човека, който интервюирате

Име и фамилия, на колко години е, какво образование има, с какво се занимава в момента.

2. Как се определя (към коя група принадлежи)

- Ако се определят като турци, попитайте ги дали са турци **ИЛИ** “миллет”.
- Ако не приемат себе си като роми, не ги убеждавайте, че са такива.
- Ако използват думата **цигани**, не ги убеждавайте да използват думата **роми**, но все пак попитайте дали я приемат.
- Ако отговорят, че са власи, попитайте дали са **власи** или **руда-ри (копанари** или **мечкари)**.

3. Какво знае за историята на групата, към която принадлежи

- Знае ли легенди за произхода и историята на групата, от къде идва в по-далечен исторически план?
- Има ли информация за заселването в даденото населено място, легенди, свързани с това, топоними?

4. Какви приказки знаят

- Ако респондента говори ромски, пояснете, че под приказка имате предвид **масай** или **парамиса** (това са ромските думи за приказка).
- Ако не се сеща приказки, започнете вие с някоя. Разказването на приказки е като разказването на вицове - питат ли те не се сещаш за нито един, но започне ли някой - започваш и ти.
- От кого е научил приказките.
- Питайте ги дали знаят приказката за цар Фараон. Ако да - запишете варианта, в който ви я разкажат.

5. Какви празници празнуват

- Ако отговорят, че празнуват само Байрамите, попитайте ги дали в близкото минало не са празнували и **Хедерлез** (Гергьовден) или **Банго Васили** (Васильовден).

- Ако са турскоезични, попитайте ги дали използват ромски названия за празниците.
- Внимателно описвайте последователността на ритуалите и обредите в празника, особено ако той продължава повече от един ден.
- Запознайте се предварително с празника, за да знаете за какви отделни елементи да питате. Тъй като човекът срещу вас е свикнал с дадения ритуал, той приема голяма част от нещата за естествени и често пропуска най-важните елементи от празника.
- Питайте за символиката на всяко едно действие - защо се прави така.
- Обръщайте внимание на традиционните предмети за празника.
- Ако се приготвя специфично ястие, запишете рецептата.
- Запишете легенди, свързани с празника.

6. Как празнуват сватбите

- На каква възраст е прието да се създаде семейство? Родителите или децата решават?
- Купува ли се булката? Плаща ли се **“бабаак” (бабахакъ, бабаакъ)?**
- Какво се прави при сватосването? Прави ли се годеж? Кога?
- Кога се проверява девствеността на булката?
- Колко дни е сватбата? Какво се прави на всеки един ден?
- Опишете всеки един сватбен обичай!
- Обърнете внимание на комбинирането на християнски и ислямски традиции.
- Прави ли се къносване и кога?

7. Запишете песни

- Запишете ги първо на езика, на който се пеят, а след това и на български?
- Пеят ли се при някакъв специфичен повод?

ПРЕПОРЪЧИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА

- Иванова, Н, С. Миленова, И. Колева, Й. Нунев.** Искри от огъня. С., 2002.
- Кенрик, Д. (съставител).** Циганите. Исторически речник. С., 2001.
- Колев, Д.** Календарни празници на ромите в Централна България. В. Търново, 2002.
- Колев, Д.** Фолклор на ромите в Централна България. В. Търново, 2002
- Колев, Д., Т. Крумова, Ст. Йорданов.** Приказки, предания и песни на ромите от Централна България. В. Търново, 2002.
- Колев, Д., Т. Крумова (редактори).** Традиции и памет, том I. Ромската сватба във Великотърновско. В. Търново, 2003.
- Крумова, Т.** Богатството на циганина. Приказки на ромите от Североизточна България. В. Търново, 2002.
- Ключоков, Хр. и др.** Romano ABC lil. Ромски буквар. С., 1992.
- Ключоков, Хр.** Amari Romani Lumja. С., ИKTUS, 2001.
- Марушиакова, Е., В. Попов (съставители).** Студии романи. Том I. С., 1994.
- Марушиакова, Е., В. Попов (съставители).** Студии Романи. Том II. С., 1995.
- Марушиакова, Е., В. Попов.** Цигани/Рома от старо и ново време. Фото-книга. С., 2000.
- Марушиакова, Е., В. Попов.** Циганите в България. С., 1993.
- Марушиакова, Е., В. Попов.** Циганите в Османската империя. С., 2000.
- Нунев, Й.** Ромски приказки. С., 2000.
- Пейчева, Л., В. Димов, Св. Кръстева.** Ромска музика. Притурка към учебниците по музика за 5-8 клас. С., 1997.

**Деян Колев, Теодора Крумова, Антония Кръстева,
Неделчо Неделчев, Дияна Димитрова**

КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ

Българска
Първо издание

Рецензент

доц. д-р Тодор Минев

Предпечатна подготовка и оформление
АСТАРТА, Велико Търново

Формат 60x84/16
Печатни коли 11

ISBN 954-8324-45-8

Печат - СИРА, Велико Търново